

31061

પ્રેમભક્તિ-ગ્રન્થમાલાનાં નવીન ગ્રન્થો અને આવૃત્તિઓ

પ્રથમાવૃત્તિની સાલ

૧૭, શકુન્તલાનું સંભારણું	૧૯૨૬
૧૮, યુગપલટો અને મહાસુદર્શન	૧૯૨૭
૧૯, ઉદ્ધોધન	૧૯૨૭
૨૦, અર્ધશતાબ્દિના અનુભવબોલ	૧૯૨૭
૨૧, સંસારમન્યન	૧૯૨૭
૨૨, વિશ્વગીતા	૧૯૨૭
૨૩, ઇન્દુકુમાર, અંક ૨ જે	૧૯૨૭
૨૪, ન્હાના ન્હાના રાસ, ભાગ ૨ જે	૧૯૨૮
૨૫, ગીતમંજરી	૧૯૨૮
૨૬, જહાંગીર-નૂરજહાન	૧૯૨૮

બીજી આવૃત્તિ : કેટલાંક કાવ્યો, ભાગ ૧ લો

ત્રીજી આવૃત્તિ : વસન્તોત્સવ

ચોથી આવૃત્તિ : જયા-જયન્ત

૧૯૨૮ માં છપાશે

પ્રથમાવૃત્તિ : યોધપર્વણી અને પ્રતિસાદન્દ્ર

બીજી આવૃત્તિ : કેટલાંક કાવ્યો, ભાગ ૨ જે

ત્રીજી આવૃત્તિ : ઇન્દુકુમાર, અંક ૧ લો

ચોથી આવૃત્તિ : ઉષા

છઠ્ઠી આવૃત્તિ : ન્હાના ન્હાના રાસ, ભાગ ૧

પ્રેમભક્તિ—ગ્રન્થમાલા

પ્રથમાવૃત્તિની સાલ

૧, કેટલાંક કાવ્યો, ભાગ ૧ લો	૧૯૦૩
૨, રાજસૂત્રોની કાવ્યત્રિપુટી	૧૯૦૩-૦૫-૧૧
૩, વસન્તોત્સવ	૧૯૦૫
૪, કેટલાંક કાવ્યો, ભાગ ૨ નો	૧૯૦૮
૫, ઇન્દુકુમાર, અંક ૧ લો	૧૯૦૯
૬, ન્હાના ન્હાના રાસ, ભાગ ૧ લો	૧૯૧૦
૭, શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા, સમશ્લોકી	૧૯૧૦
૮, જયા-જયન્ત	૧૯૧૪
૯, મેઘદૂત, સમશ્લોકી	૧૯૧૭
૧૦, ઉષા	૧૯૧૮
૧૧, ચિત્રદર્શનો	૧૯૨૧
૧૨, રાજર્ષિ ભરત	૧૯૨૨
૧૩, પ્રેમકુંજ	૧૯૨૨
૧૪, પ્રેમભક્તિ-ભજનાવલિ	૧૯૨૪
૧૫, સાહિત્યમન્થન	૧૯૨૪
૧૬, વૈષ્ણવી ષોડશ ગ્રન્થો, સમશ્લોકી	૧૯૨૫

प्रेमसङ्गित—ग्रन्थमाला १२७२

षाट्शाहनामुं, ४

बहांगीर—नूरबहान

नहानादादा दलपतराम कवि

दिल्लीश्वरो वा जगदीश्वरो वा

वि. सं. १९८४

ई. सं. १९२८

दीनत ~~सुनी~~ ~~सुनी~~ ~~सुनी~~

કર્તાને માટે રજીસ્ટર્ડ

પ્રકાશક : નહાનાલાલ દલપતરામ કવિ,
ભાઈ, અમદાવાદ

અલંકૃત આવૃત્તિ : પ્રત ૫૦૦

પ્રથમાવૃત્તિ : પ્રત ૧૭૫૦

રૂ. ૩૧/૫૦ પૈ.

૩૧૦૬૧

આદેશ

જાન્યુ. ૨૦૨૨

દાતા નંદા

(૧૦૦૦)

મુદ્રક : મુદ્રણસ્થાન :

કેશવ હ. શેઠ

ખડાયતા મુદ્રણકલા મન્દિર,

ચાર રસ્તા, અમદાવાદ

બાદશાહો જમનાને આરે વસતા ;
 અવનમાં ને દેહલીના દુર્ગોમાં.
 આથા હતું બાદશાહીનું વન્દનવન,
 દેહલી હતી ભારતની સનાતન પાટનગરી.
 બાદશાહો દેહલીથી આથા જતા-આવતા.

ને વચમાં છે વજની કુંજો,
 મથુરાના મહાલયો, ગોકુળનાં ગોપમન્દિર.
 જતાંઆવતાં જમનાનાં જલ પીતા ;
 સાથે સાથે ભારતના શહેનશાહો
 ગોકુળમાં પ્રેમભક્તિનાં પાણી પીતા,
 મથુરાની મોહનગરીના મોહ પીતા,
 વજની કવિતા પીતા.
 જમનાને આરે-વૃન્દાવનને ઘાટે
 દિલતરસ્યા એ દેહલીશ્વરો
 ગોપજનોના ગોપભાવ પીતા.

કર્તાને માટે રજીસ્ટર્ડ

પ્રકાશક : નહાનાલાલ દલપતરામ કવિ,
ભદ્ર, અમદાવાદ

અલંકૃત આવૃત્તિ : પ્રત ૫૦૦

પ્રથમાવૃત્તિ : પ્રત ૧૭૫૦

રૂ. ૩૧/૫૦ પૈ.

૩૧૦૬૧

રજીસ્ટર્ડ

દિ. ૨૫.૪.૨૩

કલિન્દા

(૧૯૬૧)

મુદ્રક : મુદ્રણસ્થાન :

કેશવ ભ. શેઠ

ખડાયતા મુદ્રણકલા મન્દિર,

ચાર રસ્તા, અમદાવાદ

બાદશાહો જમનાને આરે વસતા ;
 અગ્રવનમાં ને દેહલીના દુર્ગોમાં.
 આગ્રા હતું બાદશાહીનું નન્દનવન,
 દેહલી હતી ભારતની સનાતન પાટનગરી.
 બાદશાહો દેહલીથી આગ્રા જતા-આવતા.

ને વચમાં છે વ્રજની કુંજો,
 મથુરાના મહાલયો, ગોકુળનાં ગોપમન્દિર.
 જતાંઆવતાં જમનાનાં જલ પીતા ;
 સાથે સાથે ભારતના શહેનશાહો
 ગોકુળમાં પ્રેમભક્તિનાં પાણી પીતા,
 મથુરાની મોહનગરીના મોહ પીતા,
 વ્રજની કવિતા પીતા.
 જમનાને આરે-વૃન્દાવનને ઘાટે
 દિલતરસ્યા એ દેહલીશ્વરો
 ગોપજનોના ગોપભાવ પીતા.

શહેનશાહો એ પીતા,
 શહેનશાહણે એ એ પીતી
 વૃન્દાવનની જગથેલુંકેરતી કવિતા,
 આત્મનજૂના રાસલીલાના રસભાવ.
 પીતાં, ને થેલાં થઈ ધૂમતાં.
 શહેનશાહીને ત્યહારે સાર્થક માનતાં.

પાણી પીધે તૃષા છીધે :
અમૃત પીધે કોઈની એ છીપી
 જાણી છે આત્માની આત્મનતૃષા ?
 અવનીની અમ્મર વાણ ઉચ્ચરે છે કે
અમૃતપાનના ધરવ જ નથી :—કોઈને
જીવનનાં એ અમૃત પીતાં પીતાં
શહેનશાહીને ને શહેનશાહણેને
ધરવ થતો જ નહોતો.

જમનાના જગજૂના ઘાટે
 ઘણા રાસધારીઓ રાસલીલા રમે છે.
 એક શહેનશાહ ને એક શહેનશાહણ
 રાસલીલાનાં જાણે એવાં રાસધારી થયાં.
 શહેનશાહ કહે ‘હું કૃષ્ણચન્દ્ર’;
 શહેનશાહણ કહે ‘હું વૃષભાણુદ્વારી’.
 બન્ને એ જાણે ધાર્યા ન હોય સ્વાંગ
 વૃન્દાવનનાં એ વ્રજવિહારીઓના :

સંચયાં કાશ્મીરની પુષ્પકુંભેમાં,
 ને માણ્યાં પૃથ્વીની ઉપર સ્વર્ગ,
એ રસોપાસક શહેનશાહ જહાંગીર,
એ સૌન્દર્યોત્તર શહેનશાહજી નૂરજહાન.

ને કેને નથી એ અલિલાપ ||
 પૃથ્વીઘાટે સ્વર્ગ માણવાના ? ||
 કેના અન્તરમાં ઉગ્યાં નથી
 માનવીઉરનાં સનાતન એ રસગીત ?
 સંસારનાં ગોપગોપીના એ ગોપલાવ ?

તું એ, એ વાંચનાર !
તહારી નૂરજહાનનો જહાંગીર છે,
કે તહારા જહાંગીરની નૂરજહાન છે
 ગરીબ હો વા દોલતવન્ત,
 તું એ છે બાદશાહોનો બાદશાહ,
 ને શાહબાનૂઓમાં બાદશાહબેગમ.
 નિજનિજની રસકુંભેમાં,
 યથાશક્તિમતિ, તહમે એ ધાર્યા છે
 કૃષ્ણગોપીના એ સનાતન સ્વાંગ ;
 અંગે અંગમાં સંલય્યા છે
 ગોપગોપીના કોડીલા એ ગોપલાવ.
 પીઓ છો રસજમનાનાં નીર,
 ને ખેલો છો જીવનના એ રાસ.

માનવીના હૈયાહૈયામા છે
 રસવિહારીઓનાં વ્રજ ને વૃન્દાવન ;
 માનવીના આત્મનુઆત્મનુમાં છે
 ગોપગોપીની એ ગોપકુંજો :
 ને સહુ માણે છે ત્યાં
 જીવનની રસપૂર્ણિમાની રાસલીલા.

સમર્પણ હો ! સમર્પણ હો !
 જગત્યમુનાને રસઘાટે વિહરતા
 ભવવ્રજના ઓ યાત્રાળુ !
 તહને ને તહારી નૂરજહાનને,
 જાહોજલાલીજવલનત તમ રસજહાંગીરીને
 જહાંગીર-નૂરજહાનની રસખાદયાહીની
 આલમઓપતી આ ઇતિહાસકથા.

આદ્યશાહનામાનો ઉપોદ્યાત

દિલ્હીશ્વરો વા જગદીશ્વરો વા : સંસ્કૃત ભાષાના આપણા છેલ્લા મહાકવિ પંડિત જગન્નાથે જેની પ્રશસ્તિ એ અતિશયોક્તિ ગાઈ ઉચ્ચારી છે તે મુગલ આદ્યશાહી.

દેહલીના તખ્તનું આદ્યશાહનામું એટલે મુગલ આદ્યશાહનામું. દેહલીની આદ્યશાહત મુગલ આદ્યશાહોએ જગતજાણીતી કીધી. આદ્યશાહીનો કીર્તિહંકાર એશિયાયુરોપ વીધીને પશ્ચિમઆરે ગડગડ્યો.

અહ્મંદનાટકના પડદા પડે-પડે ને ઉપડે એવા ભારતીય ઇતિહાસના પડદા ભવ્ય છે. માનવકૃત્તના પાંચમા ભાગની જન્મોત્તરી એ પડદાઓ ઉપર ચીતરેલી છે. કાળના મહાલેખ એ ભવપટ ઉપર આલેખેલા છે. આ ગેળના આંદડા ઉકેલણહાર ઉકેલે તો ઉકેલ, ને એ ઉકેલાવ.

પૂર્ણચન્દ્રના અમૃતરંગો એ જ કલાચન્દ્રના અમૃતરંગો : ભારતીય ઇતિહાસ અમો મુગલાઈનો ઇતિહાસ પશુ ભવ્યવર્ણો છે.

ભારતકુલ ભારતમાં પ્રવેશ્યાની મહાવાર્તા વેદકાળનો કેા મન્ત્રદૃષ્ટા વેદમન્ત્રો ઉકેલીને કવિતાની પીંછીએ ચીતરી જગતને સમર્પશે ત્યારે ભારતરામાયણથી અધિકડી ઐતિહાસિક કવિતા જગતમાં ફરી અવતરશે. સપ્તસિન્ધુના, કાશ્મીરની કેસરકુંગેના, ગગનચુંબન્તી હિમાદ્રિમાલાના, અહરંગી અહ્મદવર્તના, ગંગાજમનાના યુગયુગજૂતા આદેશ-મન્ત્રો એ મહાદૃષ્ટા જગતને સંભળાવશે. જગતઇતિહાસનું 'પોપચું'

ઉંચડે છે ત્યારની એ મહાકથા : ભારતીય ઇતિહાસના અલ્પમુદ્દર્તની એ અલ્પવાર્તા. ઇતિહાસના એ ખુરોડથી માંડીને આજ વીસમી સદીના સહવાર સુધીનો ભારતીય ઇતિહાસ જગન્મોહિની કો અદ્ભુત મોતવકથાનું મહાભારત છે. તે આ મુગલ આદ્શાહનાંમું એ મહાકથાનું નહાનકડું એક પર્વ છે.

પૃથ્વી ઉપર, જલખંડ સમા, ત્રણ વડા મહાસાગર છે : હિન્દી મહાસાગર, પેસિફિક મહાસાગર, તે એટ્લેન્ટિક મહાસાગર. ભારતીય ઇતિહાસના એ, કાલખંડ સમા, ત્રણ મહાયુગ છે : હિન્દુ યુગ, ઇસ્લામ યુગ, અને આજનો ખ્રીસ્તી અથવા અંગ્રેજ યુગ. આ આદ્શાહનાંમું એ ભારતીય ઇસ્લામયુગના મધ્યાહનની ઇતિહાસકાદંબરી.

ઇતિહાસ કહે છે કે દેશદેશમાં તે ખંડખંડમાં મહાપ્રજ્ઞઓના તે મહાસંસ્કૃતિઓના ભરતીઓટ ચહડે-ઉતરે છે. ભારતમાં ભરતકુલ આવ્યું ; હુણ આવ્યા ; ગાન્ધારો આવ્યા ; યવન-ગ્રીક આવ્યા તે ગયા ; શક આવ્યા ; ગુર્જર આવ્યા ; ગઝનવી તે ઘોરી આવી ગયા ; મુગલ આવ્યા ; ઇરાનીદુરાની આવ્યા ; યૂરોપીઓ આવ્યા ; ભારતની આર્યકુંજે કંઈ કંઈ મહાપ્રજ્ઞઓ આવી અને સનાતન ગિરિશિક્ષાઓ ઉપર અણભૂંસાતી ઇતિહાસની અમૃતાક્ષરી લખી ગઈ. કો મહાવૃક્ષનાં પત્રપૂમખાં વર્ષે વર્ષે સૂકાય, તે ખરે, તે નવપદ્મવ પ્રગટે, પણ થડમૂળ એનાં એ હોય : એમ ભારતનાં જીર્ણ પાંદડાં યુગેયુગે સૂકાયાં, ખર્યાં, તે નવપ્રજ્ઞઓએ નવપદ્મવ પ્રગટાવ્યાં. પણ ભારતીય સંસ્કૃતિનાં થડમૂળ તો આજે એ વેદજૂનાં છે. એ સહ ભારતવાસિની મહાપ્રજ્ઞઓના મન્ત્રલેખોમાં મુગલવંશના કાળલેખની રાજજ્યોત ઇતિહાસયુગમાં અનોખી જ છે. આખર આદ્શાહ વિજયશાળી સિકન્દર હતો. સિકન્દરને ભારત જીતવાનાં સ્વપ્નાં હતાં. આખરશાહે એ સ્વપ્નાં સાચાં પાડ્યાં.

અકબરશાહના પ્રભસમન્વય, ધર્મસમન્વય, સંસ્કૃતિસમન્વયના મહા-
મન્ત્રો ત્યારે યે ઇતિહાસમાં અદિતીય હતા, આજે યે ઇતિહાસના
આલમાં અદિતીય છે. ત્યારે યુગના એ યુગધર્મ હતા : આજે
ત્રિકાળના એ ત્રિકાળધર્મ છે. જહાંગીર—નૂરજહાનની ને શાહ-
જહાન—મુમતાઝની દામ્મત્યકવિતા તો જગતકવિતાનું સોનેરી પાનું
છે. ઔરંગશાહની આલમગિરિના ઇતિહાસમાં હિમાદ્રિ પડે એવી
ઈસ્લામપતનની મહાવાર્તા અને એક રાજસંન્યાસીને વિકટ વેળાએ
સિંહાસને સ્થાપવાની વિધાત્રીની ભૂલની કથા છે. બાબરે મુગલાઈનો
આંખો વાગ્યો ; હુમાયુનશાહે એ બીજને હલમલાવી બેઠું, પણ જડ
વજની પારખી ; અકબરશાહે એ આંખો જતનથી ઉઠેર્યો—મહોરાગ્યો :
જહાંગીર—શાહજહાને મુગલાઈની શાખો માણી ; ઔરંગશાહે
એ આંખાનાં રંગરૂપ ઉપટાવી નાંખ્યાં ; ને શીખના, શિવાજીના,
દુર્ગાદાસ-રાજસિંહના હિન્દુપુરુષાનની નૌખતના દુંદુભિદનાદગાજન્ટી
સાથ આરતીની મહાધોળણમાં મુગલાઈ સદાની આથમી. ભારતીય
ઇતિહાસનું એક પર્વ પૂરું થયું. પૃથ્વીપાટે અલ્પલેખ આલેખીને
કાળનો એક અભેદ પડે પડ્યો. ૧૭૫૭થી ૧૭૬૧—લીંબુ-
ઉઝાળ રાજ્યની પેઠે દેહલીમાં હિન્દુપુરુષાન ‘થશે’ ‘થયું’
થઇને ન થયું, ને ઇસ્લામ તો પડ્યો.

૧૧૬૩માં દેહલીની હિન્દુપાદશાહત પડી, છતાં હજી યે હિન્દુ
સંસ્કૃતિ સજીવન છે ; એમ ૧૭૦૭માં મુગલપાદશાહત આથમી,
ત્હો યે ઇસ્લામી સંસ્કૃતિ આજે સજીવન જ છે. કાળઅલનો અલ્પમન્ત્ર
એ છે કે બાદશાહી સ્થપાયે સંસ્કૃતિ સ્થપાય ખરી, પણ બાદશાહત
પડ્યે ચેતનવન્તી સંસ્કૃતિ પડે નહિ.

ઈસ્લામે હિન્દુત્વને કે હિન્દુત્વે ઇસ્લામને, એક અકબરશાહીના
સુવર્ણયુગ શિવાય. પરસ્પરને સ્હમજવાના સદયત્ન આદર્યા છે ?

કપીર, નાનક, દારા શિકાહ એ અપવાદ હતા. એક હજાર વર્ષોથી એ મહાપ્રજાઓ ભારતીય કુળોમાં પાડોશી થઈ વસે છે, છતાં બન્ને પરસ્પરને ઓળખતી—પારખતી નથી. આ આદેશાહનામામાં નહાની-મોટી ભૂલો રહી હશે :—ભૂલથી કાણ પર છે ?—પણ આ નાટક-માલાનો મધ્યવર્તી હોતો તો ભૂલ નથી જ કે એક હિન્દુનો ઇસ્લામને સહમજવા-સહમજવાનો આ એક સાચા દિવસનો સદ્વ્યવસ્થા છે. ઇસ્લામને ન ઓળખવો એ હિન્દુને કે હિન્દુત્વને ન ઓળખવું એ ઇસ્લામીને ક્યાં સૂધી પાલવશે ? હિન્દુઓ ને ઇસ્લામીઓ ને ખ્રીસ્તીઓ પરસ્પરને ગુણભાવે પિછાનશે ત્યાર પછી સાચા પાડોશીઓ થશે.

↑

इति+ह+अस= ‘આમ ખરેખર ! હવે’ એનું નામ ઇતિહાસ.

કાંઈ પણ ચિત્રપ્રતિમા દોરતાં દેશકાળની રંગભાષાઓ અને મહાજનોની મુખમુદ્રાની સચ્ચાઈ ખરાં જ હોવાં જોઈએ. બારમી સદીને વીસમી સદીના વાવા પેરાવવા એ ઇતિહાસ નથી. દેશકાળની ભાષા-સામગ્રી ખોટી હોય કે ચિત્રપ્રતિમાની માનવમુદ્રા જ સાચી ન હોય તો એ ઇતિહાસચિત્ર નથી, ઐતિહાસિક નાટકમાં, ઐતિહાસિક નવલકથામાં, ઐતિહાસિક મહાકાવ્યમાં યુગદર્શન ને પાત્રદર્શન સાચાં જ હોવાં જોઈએ. ઐતિહાસિક વાર્તાવસ્તુ કલાવિષય તરીકે સ્વીકારતાં જ કલાકાર એટલી કલાસ્વતંત્રતા ખૂવે છે, યુગદર્શન સાચાં ન ચીતરે એને ઇતિહાસને અડકવાનો અધિકાર નથી : પાત્રદર્શન સાચાં ન ચીતરવાં હોય ત્હેનો કલાખીંછીને હાથ ધરવાનો ધર્મ નથી. આ તો ઐતિહાસિક કલાસૃજનનાં સ્વયંસિદ્ધ સૂત્રો. પણ કલાધીશના કલાધર્મ ત્યાંથી શરૂ થાય છે, ત્યાં સમાપ્તતા નથી. એ કલાકાર જો માત્ર ત્વચા કે જાલનો જ રંગરસિયો ન હોય, કાળમન્ત્રોનો દૃષ્ટા હોય, ઋષિ હોય, ઈશ્વરી આદેશનો ઉકેલણહાર હોય, ‘ઇતિહાસવાહી પ્રભુ’નાં એને દર્શન થયાં હોય : તો કલાવિષયક સ્વીકારેલા યુગના યુગઆદેશમાંથી ને એ યુગમોહવતા મહાજનોના જીવનસંદેશ-

માંથી સનાતન સૂત્રો સારવીને જગતને એ સંભળાવે, અને કલાકાર મટી કલાધીશ થાય : માત્ર ઇતિહાસનવેશ મટીને કાળપ્રહ્લના સનાતન મન્ત્રોચ્ચારનો એ ઉદ્ગાતા બને. રઘુવંશમાં કાલિદાસે એ કીધું છે. વાલ્મીકિ ને વેદવ્યાસે રામાયણમાં ને મહાભારતમાં એ કાળપ્રહ્લના સનાતન નૌખતડકા વગાડ્યા છે. પુરાણોથી, મહાકાવ્યોથી, સંહિતાથી નિરાળા આજ પર્યન્ત રસમીમાંસકો એ યુગચિત્ર સમી મહાકલા-કૃતિઓને ઇતિહાસ લાખે છે.

ઇસ્લામ અન્ધકારયુગ ન હતો : જગતના સહુ મહાધર્મોની પેઠે ઇસ્લામ પણ ખુદાઈ નર છે. ઇસ્લામ માત્ર સમશેર ન હતો : ઇસ્લામ સંસ્કૃતિ છે. અને ભારતીય ઇસ્લામની મોઢી-પ્રકૃત્તી વસન્ત તે મુગલાઈ. જંગીમખાન, હુલાઈખાન, તૈમૂરલંગ : એ બીમકર્મી વંડૂયાઓએ ઝાંખો પાડ્યો ન હોત તો આખરશાહ જગત-જેતાઓમાં ગણાત. ફરશાહનાનો એ દેશનાડો મીરજા કાજૂલનો શાહ ને ભારતનો આદશાહ થયો, ઇમશામની આદશાહીના પ્રતાપી વિજેતા એલેક્ઝાંદર ને એટીસનો વંશવેલો પણ મધ્યએશિયામાંથી ઉતરેલો હતો; અકબરશાહ તો જગતની આદશાહનામાવલિમાં અદ્વિતીય છે-કર્નલ મેલિસન કહે છે કે માર્કસ ઓરેલિયસ ને અકબરશાહ દુની-આની શાહાનશાહમાલનાં શિખરો હતા. જગતઇતિહાસના કસોટીકાર ચૌકસીઓ ઉચ્ચારે છે કે માર્કસ ઓરેલિયસ રૂપું હતો, અકબરશાહ સોનું હતો. જર્મન ઇતિહાસવેત્તા અને ડચ કલાકારે અકબરશાહનાં ગુણકીર્તન ગાયાં છે, અને હમણાં તાજેતરમાં મીસરના એક પાશાએ તો મૂસા નબીથી માંડીને જગતના અનેકદેશી મહાપુરુષો--કવિઓ, કલાકારો, મન્ત્રીશ્વરો, સેનાધિપતિઓ, વિજ્ઞાન-શોધકો, જગતજેતાઓ, રાજરાજેન્દ્રો, દ્વિલસુકો, ધર્મપ્રવર્તકો--સહુમાં અકબરશાહને વિશ્વના કીર્તિમંડલચૂડામણિ લાખ્યા છે. જહાંગીર-૧૨-જહાનપી ને શાહજહાન-મુમતાજની જીવનકવિતાની નેડ કાશ્મીરની

ને તાજમહેલની જોડ જગતમાં જડશે ત્યારે સાંપડશે. વર્ચસ્વી,
 ઓજસ્વી, પ્રતાપી છ બાદશાહોની મુગલાઈ સમી બીજી અખંડ
 પરમ્પરા જગતનું બાદશાહનામું બતાવશે ત્યારે જોઈશું. રોમ કે ફ્રાન્સ,
 ઇસ્તમ્બૂલ કે સમરકન્દ, બર્મીન કે મોસ્કોનાં પાયતખ્ત હજી તો એ
 ઇતિહાસસૂતાં છે. એ જંગમહાદુરોની વીરત્વભાષા એમની રાજ-
 ધુરન્ધરતા સમી કીર્તિવચ્ચન્ત હતી. બાબરશાહે પંદર વર્ષની વયમાં
 તો એ વાર સમરકન્દ જીત્યું ને ખોયું હતું. અઢાર વર્ષે હુમાયુનશાહ
 પાણીપત ખેડ્યો અને હિન્દજીતની સેનાની એક પાંખતો સેનાધિપતિ
 હતો. છઠ્ઠીસમે વર્ષે અકબરશાહે રાજસ્થાનના મુગટરૂપ ચિતોડગઢ
 લીધો. દશેક વર્ષની વયે સલીમશાહ પ્રતાપરાણુની સ્થામે હળદી-
 ઘાટમાં ઉતર્યા હતા. પચ્ચીસ પૂરાં થતાંમાં તો શાહજહાને હિન્દવા
 સૂરજને તે દક્ષિણના વૃદ્ધ રોંગ મલિક અબરને નમાવ્યા હતા.
 વીશેક વર્ષના ઔરંગશાહે ચાલતે જંગે બદખ્શાનમાં શસ્ત્રો મંકેલી
 મુગલસેનાને નીમાઝ પઢવાનું ફરમાન કીધું હતું. મુગલ બાદશાહો
 કવિતા રચતા ને કવિઓના શિરજીવ હતા. ચિત્રકલા ને ગાનકલા
 એમના રાજદરબારોને શોભાવતી એવી કોકને શણગારતી હશે.
 એમના સ્થાપત્યના શોખની તો દેહલી આગ્રા ફતેપુર સીક્રીમાં આજે
 ચે સાક્ષીઓ ઉભી છે : મુગલાઈનાં ખંડેરો આજ ભારતના શણગાર
 છે. ફિલસુફીના રસિયા, ઇતિહાસના જ્ઞાત્રુ, સંસારસુધારણાના એ
 બાદશાહો કોડીલા હતા. સોના-ટંકશાળો, મલમલ, કિનખાખ ; ચિત્રો
 મહેલાતો દુર્ગો મસ્જિદો મકબરાઓ ; સિરાઈઓ, દેશમાર્ગો, પન્થ-
 ચન્દરવા સમી વનરાઈઓ : યમુનાવિહાર, કાશ્મીરવિહાર ; ગુફા,
 ગુફાખાઝી, ગુફતું અત્તર ; નાનાવિધ કલાઓના કલાશણગાર ;
 કાયદાકાનૂન રાજમહેસુલપ્રમંથ રાજદારભાર, અખાડા, શિકારગાહ,
 અગડ, સાડમારી : ન્યાય દયા ઉદારતા દૂરઅન્દેશી ; ફકીરો કલન્દરો
 ઝોલિયાઓ પર્યેપકો ; સુન્દરીની સૌન્દર્યબ્યોત, રાજવીની રાજબ્યોત,
 સમગ્ર સંસ્કૃતિની વિધિવિધ સંસ્કારબ્યોત : આવ્યા, જીયા, માણ્યું,

ને આથમ્યા ; અમર કીર્તિલેખ લખ્યા ને અમૃતભર્યું મૃત્યુ પીધે
ભારતની ધરતીને હૈયે મુગલ બાદશાહો સદાના સમાયા. જીવતાં ને
મૃતે મુગલ બાદશાહો ભારતવાસી હતા. એક શિવાય એ શહેન-
શાહોની પરધર્મસૈહિખજીતા તો ત્યહારના જગતને રરમાવે એવી
હતી. ઇતિહાસ ઉચ્ચરે છે કે આગ્રાનગરી ત્યહારના લંડનનગરથી ઉજળી,
સમૃદ્ધ ને સોહામણી હતી. ત્યહારે અમેરિકાની સોનાછોળે ઇલકાતા
મેડીડ ને વિસ્ખોન દેહલીની જાહોજલાલીથી ઝંખવાતા. અકબરશાહનો
નવરત્ન દરબારઃ એ અબુલફઝ ને ફૈઝી, એ તાનસેનજી મુરદાસજી ને
ગંગ, એ રાજા ખીરખાન ને રાજા ટોડરમલ્લ, એ વીરત્વમૂર્તિઓ રાજ્ય
માન ને ખાનખાનાનઃ લોડ બર્ડે લોડ એકન લોડ હાંવર્ડ, સર વોલ્ટર
રેલે ને સર ફિલિપ સીડની, શેક્ષપિયર ને સ્પેન્સર, ને લોર્ડ ઇમેલ્સથી
એકસંગાથે ભરેલો મહારાણી ઇલિઝાબેથનો ડે. રાજદરબાર ચીતરાય
તહો પણ હિન્દુ યોગી શેખ મુઆરક દ્રાધર એકવેવિયા મહેરજી રાણા
ને હીરવિજય મૂડીસૂતો એ ત્યહાનો રાજદરબાર ધર્મસમન્વયની પરમ
દેવજ્યોતિવિહોણો જ ભાસશે. દિલ્લીશ્વરો વા જગદીશ્વરો વા-
ની અતિશયોક્તિભાંના સત્યાંશનો ભાગ પડાવનાર રાજવીવંશ ઐતિ-
હાસિક યુગમાં તો કે જાણ્યો નથી.

તહેમાં એ મુગલાધનો સંસ્કારમૂર્તિ સુન્દરીસંઘ ! કાઈ પણ
મહામુખની સંસ્કૃતિ પારખતી હોય તો તહેનાં સુન્દરીરત્નોને પાર-
ખજો; સુન્દરીઓ સંસ્કૃતિની અવતારધારિણી છે. બાબરશાહની નાનીથી
માંડીને બાબરની સુખદુઃખસંગાથિણી કુલસ્રીઓ ને જહેનો, બાબરની
શાહઝાદી ગુલબદન બેગમ, હુમાયુનની મહારાણી હમીદા બેગમ,
અકબરશાહની શાહબેગમ સુલતાન સલીમા બેગમ, નૂરજહાન, નૂરજ-
હાનની ઇસ્પહાનસંસ્કારિણી માતા, નૂરજહાનની ભત્રીજી મુમતાઝ-
મહાલ, મુમતાઝમહાલની શાહઝાદીઓ જહાનબારા ને રોશન-
બારા, ઔરંગશાહની શાહઝાદી ઝેબુનિસા; એમનાં આત્મ-

રત્નોના સંસ્કાર ને તેજસ્વિતા એમનાં દેહસૌન્દર્ય ને અંગઅલંકારોથી અધિકાં હતાં. કવિતાની એતો એ સુન્દરીઓ ચોપાટના પાસાની પેઠે ફેંકતી; શૈતરંજના દાવની પેઠે દૂરઅન્દેશી ને ડહાપણથી તે જીવન-રમણાઓ ખેલતી. મુગલ શહેનશાહે પણ મુગલ સુન્દરીનો કીર્તિલેખ, માનવકુલની મહાપ્રગ્મઓમાંની કાંઈ એ સૌન્દર્યમૂર્તિ કાજ નથી મંડાયો એવો, અશ્વર્યજ્ઞ્યોત શો, આલેખેલો છે. તાજમહેલ સમેાવડો દામ્પત્યપ્રેમનો કીર્તિસ્થંભ પૃથ્વીપાટે તો નથી.

મુગલાઈના કુટુંબકલેશ ને સંસારઅંજાંબા લોકવિખ્યાત છે. એમના સંસારસોહાગ હવે હૈયે ઝીલવા છે? પુત્રને માટે પ્રાણદાતા બાબરશાહ; ખૂશરૂસલીમના કંડાસથી આપઘાત કરતી પુત્રવત્સલ-પતિવત્સલ માનબાઈ; નૂરજહાન ને મુમતાજ સમી સતીધર્મીલી રાજ-પત્નીઓ; ભાઈને માગી લેતો ભાઈ, વીરની સંતલસસહાયિણી બહેનો; બન્દીખાનામાં પિતૃશુશ્રુષા કરતી શાહઝાદી; કુલભાવનાં સર્વદેશીય સનાતન સ્ત્રીઓ ને માનવસંસારના પાયારૂપ મહાભાવનાઓ શોધનાર સંસારશાસ્ત્રીને મુગલમહેલોમાંથી તરવરતાં જડશે, મુગલો જ્યસમશેરિયા કે રાજદંડધારી માત્ર ન હતા. એથી એ વડેરા, સંસાર-સોહવતા સંસારધુરન્ધરો હતા. કુલભાવગર્વિલા સંસારશાસ્ત્રીનો મુગલાઈનો ઇતિહાસઅભ્યાસ વૃથા નહિ જાય.

ને અકબરશાહના ઇબ્રાહિમખાનાનો સન્દેશમન્ત્ર માત્ર યુગધર્મ ન હતો, ત્રિકાળધર્મ-સનાતન રાજધર્મ છે. બાબરશાહની વિશાલ રાજદષ્ટિએ હુમાયુન શાહઝાદાને જગતશાન્તિનો રાજમન્ત્ર Religious toleration-પરધર્મસહિષ્ણુત્વ ઉપદેશ્યો હતો. હુમાયુનશાહના શાહઝાદાને પરધર્મસહિષ્ણુત્વ અધૂરો લાગ્યો; એને તો સર્વસમન્વ-યના મનોરથ થયા: કામોનો સમન્વય, ધર્મોનો સમન્વય, સાહિત્યોનો સમન્વય, સંસ્કૃતિઓનો સમન્વય. અકબરશાહના ઇબ્રાહિમખાનાના મન્ત્રેપ્રદેશ તો જગતના મન્ત્રીશ્વરોએ સાહિત્યકારોએ સંસારશાસ્ત્રી-

ઓએ મર્મધુરન્ધરોએ હજી ઝીલવાના છે. મુગલાઈ યુગધર્મ માત્ર નથી ઉચ્ચરી ગઈ; સનાતન રાજમન્ત્રો, ત્રિકાળનાં કાળસૂત્રો મુગલાઈ ઉચ્ચારી ગઈ છે. મુગલ બાદશાહનાં એ ત્રિકાળસૂત્રોનો મહા-
ધતિહાસ છે.

મુગલાઈનો ત્રિકાળસન્દેશ અકબરશાહે ઈલાહતખાનામાં ઉચ્ચાર્યો છે કે જગતકલ્યાણ સંસ્કૃતિઓના મહાસંગ્રામોમાં નથી, સંસ્કૃતિઓના મહાસમન્વયમાં છે.

તે મુગલાઈના વંશપરંપરાના રોગ હતા એ: એક તો શરાય-બાઝી. બાબર બાદશાહને અડધું આયુષ્ય હત્યો એ રોગે ઝડપ્યા હતા; તે શીરાઝી શરાયના સીસાઓ ફેરીને કહાનવાનો જંગ હત્યા હતા એ ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ વાર્તા છે. અકબરશાહના શાહઝાદાઓ એ હલાહલ પીને મૃત્યુશરણ શ્યા. નૂરજહાને ઉગારી લીધા ન હોત તો જહાંગીરશાહ પણ બાઈઓને પગલે પગત. અને મુગલાઈનો વંશ-પરંપરાનો બીજો રોગ તે જોષ્ટાઈના વારસાકાનૂનની ગેરહાજરી. એથી સર્વસમર્થની રાજસિંહાસને સ્થાપના થતી એ ખરું; પણ પ્રત્યેક બાદશાહની મન્દવાહિયા પ્રપંચખેલ ને બળવાખીજની વિપક્યારી બની રહેતી. અકબર જહાંગીર શાહજહાનના ગાદીવારસો બળવા ખૂઝાવીને, લાંડુઓને સંહારીને, જયવન્તા રૂધિરખડ્ગે રાજસિંહાસને ચ્હડયા હતા.

દરલામને કાશ્મીરનાં કેસરકસ્તૂરીનાં આમન્ત્રણ આવતાં; હિમા-લયનાં મહાપ્રસ્થાનનાં ન્હોતરાં દરલામે સાંભળ્યાં નથી.

મુગલાઈના મહાગુણો ને મહાદોષોનાં મૂળતત્ત્વો મુગલો મધ્યએ-શિયામાંથી લઈને ઉતર્યા હતા. મધ્યએશિયા એટલે માનવકુલનું પારણું: માનવકુલનું પારણું એ જ મુગલાઈનું પારણું હતું. બાબર બાદશાહ પિ...

પક્ષે તુર્ક હતા, માતૃપક્ષે મુગલ હતા. અને દુનિયાના એ દેશની ત્હારની સંસ્કારિતા ઇતિહાસ ધડતારી ને નરકેસરી સૃજનારી હતી. યુરોપને વિજ્ઞાનશાસ્ત્રો (Sciences)નો રસરસિયો કરનાર ડાર્વોવા સમી ઇસ્લામની પાઠશાળાઓ ને વિદ્યાપીઠો માત્ર કુરાનશાળાઓ નહોતી. સમરકન્દ શુબારા હેરાત ઇસ્પહાન શીરાઝ રૂમશામના રાજમહેલોમાંની ત્હારની સંસ્કૃતિ ઇતિહાસ ભૂગોળ ખગોળ જ્ઞાન વિજ્ઞાન ફિલસુફી ઉપરાન્ત સાચ્છી ને હાફીઝ ને શાહનામાના રસસિંચનથી પોષાયેલી હતી. હિન્દને હિમાલય છે એવો બાલહિમાલય ચીને મધ્યએશિયાના વીરત્વ સ્થાને માંડ્યો હતો. બાબરના દાદા ઉલૂઘખેગ મીરઝાએ સમરકન્દમાં ખગોળમંડળ શોધવાને વેધશાળા સ્થાપી હતી. બાળ શાહઝાદો બાબર એના અમીરપિતા રોજ શાહનામું વાંચતા તે સાંભળતો સાંભળતો ઉઠતો. હેરાત તો ત્હારે ઇસ્લામી સંસ્કૃતિનું શિખર ગણાતું, ને હેરાતની બોલી તો ક્રિસ્તિયાઓ બોલે છે એમ બોલાતું. તુર્કી ભાષાના બાબરશાહ નામચીન સાહિત્યકાર ને કવિ હતા. મધ્ય એશિયાની એ સંસ્કૃતિનો સંસ્કારવારસો લેઈને બાબર બાદશાહ ભારતવર્ષે ઉતર્યા. એ જમનામાં ભારતીય સંસ્કૃતિનો ગંગાસંગમ થયો ત્હારે અકબરશાહ સમું સહસ્ત્રલ્લ રાજપક્ષ પ્રજુલી ઉઠ્યું. હિન્દુધર્મનામનો

અજબ સમન્વય એ અકબરશાહ.

અને મુગલાઇનો ઇતિહાસ આલેખતાં હિન્દુ તરીકે પણ હું તો ગૌરવશાળી છું. મધ્યયુગના હિન્દુત્વના મહાનામ મહાપુરુષો પણ ઘણાખરા મુગલાઇમાં થઈ ગયા. સૂરદાસજી ને તુલસીદાસજી—મીરાંબાઈ ને તુકારામજી સમા ભક્તરાજો; ગંગ કેશવદાસ જગન્નાથ ભૂખણ ના કવિવરો; રાજા ખીરખાન ને રાજા ટોડરમલ સમા મન્ત્રીશ્વરો; રાજા માન રાજા જયસિંહ રાજા જયસવન્તસિંહ સમા કાબૂલવિજેતા સેનાધિપતિઓ; દુર્ગાદાસ કૃતો ને જયમલ જેવા માનવદુર્ગો; રાણો સંગ, રાણો પ્રતાપ, રાણો રાજસિંહ, છત્રપતિ શિવાજી મહારાજ

સમા હિન્દુપતની પુનઃસ્થાપનાના મહાસ્થભો; શ્રી સમર્થ રામદાસ સ્વામી ને શીખગુરુઓ સમા નરસિંહસર્જનહારા નવયુગસૃષ્ટા પ્રેરણાપુરુષો; એ સહુ મુગલયુગમાં થઇ ગયા. યશ હમેશાં વિજેતાને જ વરે છે એમ નથી; પરાજયની સમક્ષેર ફરતું કીર્તિમંડળ તો કેટલીક વેળા સૂર્યમંડળ સમું મહાતેજસ્વી ઝળહળે છે. હારેલા ક્રિયાનિડાસને ને હારેલા કાર્યજને વિજેતા ઝડસિસ ને વિજેતા રામન કરતાં ઇતિહાસ અધિક કીર્તિઅર્ધ્ય સમર્પે છે. કાળની યુગવહીના આદેશ ઉકેલણુહાર હિન્દુપુત્રે મુગલયુગને સંભારતાં શરમાવાનું કારણ નથી.

મુગલાઇ એટલે ભારતીય ઇસ્લામના મુગટનું આભામંડળ. મુગલાઈ ને હોત તો ભારતીય ઇસ્લામ કીર્તિકળશસ્ત્રનો હોત. ઇસ્લામના આગમનથી ભારત પાછો જગતઝળહળતો થયો, ને ઇસ્લામ ઉદાર હૃદયનો થયો. જંગીસ હુલાકુ ને તૈમૂર અકબર જહાંગીર ને શાહજહાનને સંસ્કારસ્વરૂપે ઇતિહાસસોહાગિયા થઇ ઝળક્યા. અકબર-શાહ જહાંગીર-નૂરજહાન ને શાહજહાન-મુમતાઝની ઇતિહાસયશસ્વિની પૃથ્વીસોહામણી જહોજલાલીમાં કાળપ્રહના ઉપાસક અબ્યાસકો વિધિનું મહાવિધાન નિરખે છે કે વિશ્વસંસ્કૃતિઓના સમન્વયથી કેવી ત્રિકાળઅજવાળતી કાળજ્યોત ઝળહળી ઉઠે છે. માનવકુલનાં સદ્ભાગ્યે જો હવે જગતનો સંસ્કૃતિસમન્વય થશે તો ભાવી ઇતિહાસ પણ મુગલાઈના એ મહાસત્યની નવસાક્ષી પ્રરશે.

અને આ નાટકમાલા શું ઇતિહાસ છે ? ના; કવિતા છે ? ના. આ તો ઇતિહાસની કવિતા છે, કાળપક્ષની ફેરમ છે. આમાં એક પ્રસંગ નથી જે ઐતિહાસિક કે ઇતિહાસજાયાળો નથી; આમાં એક પ્રસંગ નથી કે જે કવિતાવર્ણો નથી. સત્ય ને કવિતાના સમન્વય જગતભરમાં વિરલ છે; એવી વિરલતા ચીતરવાનું આ કલાવિધાન છે. મનોરથ તો એ મહાયુગના મહાપુરુષોનાં આત્મદર્શન ને એ મહાયુગનું કાળદર્શન, અને એ ઉભય દર્શનદ્વારા ઇતિહાસઅધિ-

વિશ્વકલ્યાણપ્રતી મહાકાવ્યપ્રહનું આનન્દદર્શન કરાવવાના છે. પણ કવિકૃતિવક કાલિદાસની પેઠે હું ય તે ચક્રિત વદને ઉચ્ચારી રહું છું કે: ‘ ક્યાં એ ગુણસાગર વંશપ્રભાવ, ને ક્યાં મુજ અસ્પ મતિ ! તરાપાથી સાગર ઓળંગવાનાં આ સાહસ છે. ’

અને એક સાહિત્યક્રમ મ્હારે અંહી ઉચ્ચરવું એ મિત્રધર્મ છે, ને એ સૌન્દર્યના પૂજારીને અહીં સંભારવો એ સાહિત્યધર્મ છે: કદાનો એ એકિયો હતો, કવિઓનો ભક્ત હતો, હિન્દુ ઇસ્લામી મુદ્દેહમંપીતો સ્થંભ હતો: તે હાજી મહમ્મદ અઝારખિયા-શિવજી. એણે મ્હને મુગલપરસ્તી શિખવાડી. અને એ આમ બન્યું: ઇ. સ. ૧૬૦૫ની દીવાળીની રાજ્યોમાં ‘ રાજયુવરાજને સત્કાર ’ નામનું મ્હારું કાવ્ય લેઈને હું મુંઝાઈ ગયો હતો. હાજીએ એ વાંચ્યું, ત્હેને તે ગમ્યું. અંગમાં ને આંખમાં ઉત્સાહ ઝળક્યો. હિન્દને કાંઈ રાજયુવરાજ ઉતરે તે જ તિથિએ છાપામાં એ કાવ્ય છપાય એવી ગાઢચણ એણે કીધી. ને એ કાવ્યમાંની મ્હારી અકબરભક્તિ પણ એણે નિરખી લીધી. પછી મ્હને એણે Holden's Mogul Emperors નામનો ગ્રન્થ વાંચવા આપ્યો. વિશાળ દિક્ષના ઇંગ્રેજ ઇતિહાસકારોએ ઇસ્લામનો ઇતિહાસસંગ્રહ સારો કીધો છે. પણ ત્હેમાં ય તે હોલ્ડન એટલે તો મુગલપરસ્તી. મુગલમોહિની મ્હને હોલ્ડને લગાડી. કાંઈએ પણ મુગલપરસ્તી શીખવી હોય ત્હેણે હોલ્ડન વાંચવો: મુગલમોહિનીની પ્રેરણાજન્મી બાગરશાહ ને અકબરશાહની, જહાંગીર ને શાહજહાનની ફક્તોરા એની સ્ટીવની ચાર નવલકથાઓ Errant Knight અને Prince of Dreamers, Mistress of Men અને Builder છે; પણ એમાં ઇરાવતીની મૂળ નવલકથાના જેટલી ગંભીર જીવનકવિતા કે ઇતિહાસપર્યેપણ નથી. Rulers of India ગ્રન્થમાળામાં ત્રણ મુગલ બાદશાહોનાં જીવનચરિત્ર રાજજ્યોતપ્રદીપ્ત પીંછીથી આવેખાયેલાં છે. લેનપૂત્ર,

કર્નાલ મેલીસન, લોર્ડ કર્ઝન મુગધાર્થથી મ્હોવા હતા; પંજુ થોડા થોડા. લોર્ડ એલ્ફિન્સ્ટન ખુદ્દિનું સફાન સમતોલ રાખવાને મથે છે, ત્હો યે મોહપૂરમાં તણાય છે. અરિર્કને મુગલમોહિનીનો જામ પૂરો પીધો હતો; હકીકત અભ્યાસ મનન કવિતા ફિલસુફી સરસ સાંપડ્યાં હતાં; ત્હારે એને આયુષ્યે ચારી આપી નહિ. મુગલમોહિનીનાં પૂર તો ઉછળે છે હોટડનમાં. મુગલમોહિનીને તીરે હું હિલો હતો; ત્હાંથી એ બેળમાં મ્હને હડસેલો હાજી મહમ્મદે. પછી ઇતિહાસો વાંચ્યા, તો એ યુગઇતિહાસમાં કવિતાના દેવલંડાર અટળક ભરેલા દીઠા. હાજીએ મ્હને મુગલપરસ્ત કીધો. કલાનો એ શહીદ મરતાં મરતાં યે ગુર્જર કલાલંડારને આ બાદશાહનામું સમર્પાવતો ગયો. એના 'વીસમી સદી' માસિકમાં જહાંગીર-નૂરજહાનનો એક પ્રવેશ છપાયો પણ હતો. એટલું બેધને એ ગયો. પણ મ્હારી તો શ્રદ્ધા છે કે ત્હાંથી યે એનો કવારસિયો આત્મા આજનાં આ પ્રકુલેલાં કલાકૂલડાં ને પોતાની પ્રેરણાપ્રભાની સફળતા નિરખી નિરખીને આનન્દતો જ હશે.

અને છેલ્લે છેલ્લે વ્યુત્પત્તિશાસ્ત્રના ને પ્રાચીનઇતિહાસસંશોધન શાસ્ત્રના શાસ્ત્રીઓને એક ઇતિહાસપ્રશ્ન પૂછી લઉં છું. સાચો શબ્દ કયો ? દિલ્લી, દિલ્હી, કે દેહલી ? દિલ્લી કે દિલ્હી કહી 'દીલી' — શોખમાથે રોપેલી જડ 'દીલી' પડી, માટે દિલ્હી: એગ ઉચ્ચારનારાં-ઓને એમનાં મનનવિચારણુને અર્થે મ્હારે યે એક એવું કલ્પના-સચ્ચન છે. ઇતિહાસ ભાણે છે કે દેહલી ઇસ્લામદીધું નામાભિધાન નથી, હિન્દુયુગનો નામસિકંકે છે. હવે, આપણી ગિર્વાણ ભાષામાં **દેહલી** એટલે ધરનો ઉચ્ચારો. ઉત્તરમેઘમાં કાશિદાસકીધો શબ્દ-પ્રયોગ છે કે **દેહલી દત્તપુષ્પૈ:**. એ **દેહલી** ઉપરથી પ્રાકૃત ડહેલી.

દ. ત. 'આતાલાઇની ડહેલીએ દરબાર ભરાતો; ' 'બેગા ખુમાણની ડહેલીએ ડાયરો જામતો; ' વિ. એ જ દેવનાગરી શબ્દ **દેહલી**

ઉપરથી દેહલી નગર એટલે ' ભારતવર્ષનો ઉમ્મરો '— ' ભારતેન્દ્રોની
 હેલી ' એમ તો નહિ હોય ? આજે જે હિન્દી ભાષા બોલતી સકલ
 જનતા ' દિહલી ' નથી ઉચ્ચરતી, દેહલી ' ઉચ્ચરે છે. પ્રાચીનકાળથી
 હિન્દના રાજરાજેશ્વરો એ ઉમ્મરે-એ હેલીએ વિરાજતા આવ્યા
 છે. રામ ને એથેન્સથી પુરાણી, પૃથ્વીની પાટનગરીઓમાં પ્રાચીનમાં
 પ્રાચીન દેહલી એટલે ભારતની સનાતન પાટનગરી.

અતે એ દેહલીના સનાતન રાજસિંહાસને વિરાજેલા કેટલાક
 ભારતેન્દ્રોની ઇતિહાસકવિતા એ આ બાદશાહનાયું.

વૈશાખી શુકલ પંચમી,

વિ. સં. ૧૯૮૪

નહાનાનાલ હસપતરામ કવિ

પ્રસ્તાવના

જહાંગીર-નૂરજહાન એટલે દામ્પત્યની માણુ. રંક કે રાય, દુનિયાનાં કોઈ દંપતીએ એટલેટલાં જીવન માણ્યાનું ઇતિહાસ ઉચ્ચરતો નથી. શહેનશાહી જહોજહાનીનાં સોળ વર્ષમાં એમણે સોળ અવતાર જાણે માણી લીધા.

દુષ્યન્ત-શકુન્તલા, પૃથ્વિરાજ-સંયુક્તા, ને જહાંગીર-નૂરજહાન; દેહલીનાં રાજસિંહાસનને એ ત્રણ પાદશાહી પ્રેમળેલડીઓ સોહાવી ગઈ છે. લયલા-મજનૂન, શિરીન-દ્રહાદ, લાલાઈખતી પ્રેમકવિતાઓની એમની ઇતિહાસકવિતા સગી સહિયર છે. જમનાજીને આરે શ્રી રાધાકૃષ્ણનાં પ્રેમયુગલે એ સૌને ઝંખવ્યાં ન હોત. ને શ્રીમદ્ ભાગવત-માંની રામલીલાની શરત્પૂર્ણિમાની કવિતચન્દની પ્રકાશી ન હોત, તો આજે જગતનાં સૌન્દર્યપૂજકો ને પ્રેમસંપ્રદાયીઓ કાલિદાસનાં, ચન્દ ગિરદાસનાં, કેશવદાસજીનાં નાયકનાયિકાને વધારે ગાતાં-પૂજતાં હોત. પણ વ્રન્દાવનના મોરમુગટે હસ્તિનાપુરના રાજમુગટને ઝંખવ્યો તે ઝંખવ્યો જ.

નિશાળમાં લાણનો પ્રત્યેક વિદ્યાર્થી લખ્યો છે કે જહાંગીર પાદશાહ વ્યભિચારી ને દારૂડિયો હતો. મુગલાઈના મહોટા ઇતિહાસો મ્હેં તો વાંચ્યા; પણ જહાંગીર વ્યભિચારી હતો એવો આરોપ-

નૂરજહાનને માથે કેટલાક આળ મૂકે છે કે તે મહત્વાકાંક્ષિણી હતી, સત્તાલોભિણી હતી, કંઠાખાજ મહાખેસાડી હતી. પણ કંઈ કંઈ કંઠાખાજ ખેસાડી સ્ત્રીઓએ પ્રભુપ્રાર્થતા બાદશાહને પાંચ-પાંચ વર્ષ ટટળાવ્યા છે ? કંઈ કંઈ સત્તાલોભિણીઓએ આયુષ્યનાં ઉતરતાં યૌવને બાદશાહભેગમ થવાની આનાકાની કરીધી છે ? કંઈ કંઈ મહત્વાકાંક્ષિણીઓએ રાજદરબારની પ્રથમ પંચવર્ષી ને છેલ્લી સોળવર્ષી-સ્વતંત્ર છતાં-રાજપ્રપંચ ખેલ્યા વિનાની વિતાવી છે ? નૂરજહાનના જીવનપ્રસંગો એ આરોપોને સદ્-તર જુદા લાગે છે.

બાદશાહે નૂરજહાનને તખ્તે ખેસાડી; શાહભેગમ સ્થાપી; સોના-મહોર ઉપર નામ છાપ્યું; બાદશાહી ફરમાનોમાં સહી કરાવી; ત્રીશ-હજારી બક્ષી; નિશાનડંકા નિવાળ્યો. નૂરજહાનને શું ઓછું વાળ્યું છે ? શરાબના વીસના પાંચ પ્યાલા કરાવ્યા; નવશોધેસા ઝુલાવના અત્તરને અત્તરે જહાંગીરી કહ્યું; રાજદરબારને, રાજમહેલને, સદતનતને સંસ્કારસોહામણ કરાયા; નિર્દય સઝાઓમાંથી બાદશાહને વાર્યા; બાદશાહને કાજે જહેલમનો જંગ ખેડી; બાદશાહ સંગાથે સ્વાભિપ્રાયે કેદી બની; બાદશાહને સિન્ધુપટમાં મહાગતની કેદમાંથી રજુરમત ખેડી છોડાવ્યો; કાશ્મીરની સૌન્દર્યકુંબોની જીવનમાણ જમાડી; જગતના પ્રેમમન્દિરિયે બાદશાહને અમ્મર કરીધો. નૂરજહાન જીવન ભરની જહાંગીરશાહની ગુણુઓશિંગણુ હતી એ ખરું; જહાંગીરશાહ તો ઇતિહાસભરના નૂરજહાનના ગુણુઓશિંગણુ છે. નૂરજહાન એટલે દુઃખસુખની તડકીઝાંઝડીમાં જહાંગીરની જીવનવિધાની.

જહાંગીરશાહનું આરોગ્ય હતું ત્યાં સુધી રાજકુટુંબમાં ને મહારાજ્યમાં સંપ હતો, જહોજલાલી હતી, સુખ ને કલ્યાણ હતાં, જય હતો. બાદશાહને લયંકર મન્દવાડ આવ્યો, ગાદીવારસનો પ્રશ્ન ઉઠ્યો; તે ઘડીથી કુલમાં કુસંપના અંગારા વરસ્યા, સદતનતમાં ખંડની હોળી રાગી, રાજમહેલમાં યમરાજનાં પગલાં થયાં. મુગલા-

ગો એ વંશપરંપરાનો રોગ હતો. નૂરજહાનને એકની એક પુત્રી હતી. તહેનું લાડનામ લાડિકી બેગમ. શેરઅફઘનની પ્રાણહાયારૂપ એ પુત્રીને શાહઝાદાને વરાવવાના નૂરજહાનને કોડ થયા. બાદશાહબેગમના એ કોડ અતિઘણા કે અસ્વાભાવિક હતા ? પણ એથી બાજુ વધારે બગડી. કુળમાં કુસંપની ઝાળો બગી; એ શાહઝાદાઓએ જીવ ખોયા; શાહજહાને બંડ કીધું. રણવગડે રઝબ્યો; બાદશાહ, ને પછી બાદશાહબેગમ, પોતાના સેનાધિપતિનાં કેદી બન્યાં; સારી શહેનશાહત ધડીક ડોલી ગઈ. શાહજહાન જેવી આખરી અવસ્થા શાહજહાનને હાથે શાહજહાનના રાજપિતાની ન થઈ એ નૂરજહાનનાં રણપીરત્વ ને વિજયવન્તી રાજરમતને પ્રતાપે.

જહાંગીરના મૃત્યુ પછી નૂરજહાન સોળ વર્ષ જીવી. નૂરજહાનનું પરમ પ્રેમજીવન એ હતું. એ જીવન જીવી શકે નહિ તે પ્રેમી નથી, કામુક છે. એક વેળાનો સર્વેશ્વરી સામ્રાજીએ પ્રીતમની પ્રેમસંન્યાસિણી થઈ રહી જીવન સંકેદ્યું. નૂરજહાન એટલે જહાંગીરશાહની પ્રેમજોગણ.

જહાંગીરશાહના સમયમાં ગુજરાતમાં જૈનોનો અને પંજબમાં ગુરૂ અર્જુનનો-એમ ધર્મદ્વલવણીના બે પ્રમંગો બન્યા હતા. શીખ-સંઘના ગુરૂ અર્જુન મહાપુરૂષ હતા. એમણે તરણીતરણું તીર્થ સ્થાપ્યું, અમૃતસરોવર બંધાવ્યું, ગુરૂમુખનિર્ઝર્યા મન્ત્રો સંગ્રહી ગ્રન્થસાહેબ શીખસંપ્રદાયને સમર્પ્યો. એ ઉભય ધર્મદ્વલવણીનાં મૂળ કારણ જરા ઝીણવટથી પારખવા જેવાં છે. અકબરશાહની છેલ્લી ઘડીઓમાં ગાદીવારસાને માટે કંઈ કંઈ પ્રપંચખેલ ખેલાયા, ને કાવત્રાં રચાયાં; પણ ઉદયચરિત્ અકબરશાહની ઉદારતા છેક છેલ્લી ઘડીએ વિજયશાસ્ત્રિની નીવડી. સલીમ શાહઝાદાના સહુ બળવા ને ગુનાહ મૃત્યુખોળે ઢળતા બાદશાહે માફ કીધા, ને સલીમશાહને બોલાવી અમીરો સંમક્ષ શહેનશાહતની સમશેર બંધાવી. આશાબંગ ખુશરૂશાહે બળવો કીધો. ગુજરાતના જૈનોનો અગ્રેસર માનસિં

શેવડો કરીને હતો: તહેણે અને ગુરૂ અર્જુને ખૂશરૂશાહનો પક્ષ લીધો. વળતી જહાંગીરશાહે વખત આવ્યે એ બંને ય ધર્મગુરૂઓને ફલવ્યા એ ખરું: પણ એ પજવણીઓનો હેતુ ધર્મપજવણી ન હતી, રાજપજવણી હતી. જહાંગીરશાહ તો અકબરશાહનો વારસ હતો: અકબરશાહની ઉત્કટ ધર્મજિજ્ઞાસા નહિ, પણ અકબરશાહની ધર્મ-ઉદારતા જહાંગીરશાહમાં ઉતરેલી હતી.

ઇતિહાસની આવી આવી ઘૂંચો ને ગાંઠો ઉકલે તો જહાંગીર-નૂરજહાનનો દ્રાયડો સરલ થાય. જૂના ઇતિહાસકારોમાંથી લોર્ડ એલ્ફિન્સ્ટન અને નવા મુગલાઇ ઇતિહાસકારોમાંથી પ્રયાગશારદા-પીકના પ્રો. વેણીપ્રસાદ જેમણે વાંચ્યા નથી તહેમને જહાંગીર-નૂરજહાનના ઇતિહાસપ્રસંગો ચર્ચવાનો અધિકાર નથી. ઇતિહાસસંશોધનના વિચારકે એલ્ફિન્સ્ટનની પૂરવણી પ્રો. વેણીપ્રસાદ કનેથી શોધવાની છે, ને પ્રો. વેણીપ્રસાદના ઉત્સાહને એલ્ફિન્સ્ટનની શુદ્ધિતુલાથી તાવી સંયમમાં રાખવાનો છે. મુગલઇતિહાસ એટલે કવિતાનો ભર્યોભર્યો મહામાગર: એમાં ઉમેરણુ વૃથા છે. સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાય ભાષે છે કે ‘જ્ઞાન સાથે મહિમા સ્હમજાય, ત્યહારે જ સાચી ભકિત જન્મે.’ ઇતિહાસનાં સત્યો તારવવાં અને એનો સાચો મહિમાસુગન્ધ પમરાવવો એ ઐતિહાસિક કવિતાકર્તા. અમત્યોના પાયા ઉપર ધબ્બગરા રોપવા એ ઐતિહાસિક કલા યે નથી કે કવિતા યે નથી.

જગત જન્મ્યું ત્યહારથી સૌન્દર્યને શોધે છે. પૃથ્વી પ્રગટી ત્યહારથી પ્રેમપન્થીઓની અદ્ભુત કથનીઓ રમાય છે, રચાય છે, ને ગવાય છે. સહુની યે પ્રેમકથાઓ કંઈક કંઈક અનોખા રસભરી હોય છે. તહેમાં યે જહાંગીર—નૂરજહાનની બાદશાહી પ્રેમકથાની કવિતા કાશ્મીરની સૌન્દર્યલક્ષ્મી સમા અદ્ભુત છે. સૌન્દર્યોપાસનાના સંપ્રદાયનાં એ અજગ સંપ્રદાયીઓ હતાં. દેહલી-ને રાજતખ્તે કે દુનિયાંને સિંહાસને બીજાં એવાં સૌન્દર્યસંપ્રદાયી પ્રેમપન્થી કે દામ્પત્યનાં રસોપાસક કોઈક જ બિરાજ્યાં હશે.

સદતનતની સોનામહેરે, શહેનશાહી કરમાનોમાં, બાદશાહી
 અરૂખે સન્નેડલે શોભેલાં સોહાગિયાંના નામાશ્વરો આ નાટકને ચે
 ભાગ્યદેશે સન્નેડલે અંકિત કરીધા છે. વિધિ સમર્થ છે તે પ્રેમપ્રેક્ષ-
 ડીઓને મેળવે, વિષ્ણુનાં પાડે, તે વળી મેળવે: પ્રેમીઓને પ્રેમના
 પ્રરમ પાઠ શીખવવાને. પણ એવાં પ્રેમપ્રેક્ષણિયાંને વિચ્છેદવાની મહાન
 અકબરશાહની ભૂક્તી પુનરુક્તિ કરવા મુજ સરખડાની
 હિંમત નથી ચાલી, તે એ રાજદંપતીનું દામ્પત્યનાંમાલિધાન આ
 નાટકને દીધું છે. દામ્પત્યદેશમાં જહાંગીર-નૂરજહાનની અમર રસ-
 પ્રેક્ષડી છે.

મે ૧૯૨૮

જ્ઞાનાલાલ દલપતરામ કવિ

અનુક્રમણિકા

	અર્પણ	પાનું	૭
	આદશાહનામાનો ઉપોદ્ધાત	...		૧૧
	પ્રસ્તાવના		૨૫
અંક	પહેલો :			
	પ્રવેશક:		પાનું	૩
	પ્રવેશ ૧ લો: ચમેલીમહેલની ચતુરા	...		૯
	પ્રવેશ ૨ જો: લોહરગઢમાં મીઝાની	...		૨૫
	પ્રવેશ ૩ જો: જમનામાં કિસ્તિગાહે	...		૩૫
	પ્રવેશ ૪ થો: સિકન્દરાની પિતૃયાત્રા	...		૪૧
	પ્રવેશ ૫ મો: નિશાનખાત્રી...	...		૫૦
	પ્રવેશ ૬ ઠો: જહાંગીર આદશાહનો દરબાર...			૫૬
અંક	બીજો :			
	પ્રવેશ ૧ લો: ગુજરાતદર્શન	...		૮૩
	પ્રવેશ ૨ જો: આદશાહી કુટુંબમેળો	...		૯૯
	પ્રવેશ ૩ જો: જમનાજીનો અવધૂત	...		૧૦૮
	પ્રવેશ ૪ થો: હમજોની કુંજમાં	...		૧૧૭
	પ્રવેશ ૫ મો: ભયંકર મન્દવાડ ને ડગમગતી નૌકા			૧૩૦
	પ્રવેશ ૬ ઠો: આદશાહી ઝરૂખે	...		૧૪૨
અંક	ત્રીજો :			
	પ્રવેશ ૧ લો: જ્ઞેષ્ઠમને કિનારે કેદમાં	...		૧૬૧
	પ્રવેશ ૨ જો: થરપારકરના મહારણુમાં	...		૧૭૫
	પ્રવેશ ૩ જો: સિન્ધુપટમાં મહાસૈન્યની વ્યૂહરચના			૧૮૪
	પ્રવેશ ૪ થો: ચરમે શાહી...	...		૧૫૯
	પ્રવેશ ૫ મો: દાસમીરમાં જીવનમહોત્સવ	...		૨૦૭
	પ્રવેશ ૬ ઠો: પ્રેમદર્શન		૨૨૧

ବିଶାଖା-ନୂରବିଶାଖା

ଅଂଶ ପଢ଼ିବେ

માનવી રીતે, ૨૨૧ ૨૦૦૫

(ગેખમાંથી ગીતરહસ્ય ગાજે છે.)

ચાલોને સહિયર ! જમનાને કાંઠે
જીવનનાં જલ ભરવા રે.

(જમનાજલની સહેલગાદે સંચરેલ બાદશાહ જહાંગીર, રાજનોકા-
માંથી રત્નસ્થંભ સરિખડા, સહપરિજન પધારે છે : આગ્રાના રાજદુર્ગના
બહાદુર બાદશાહી રાજધાટને પગથિયે કિતરી ધાટની રાજદેવડીએ ચઢે છે.)

અમીરલ { મુગલાઈની જહોજલાલીના એ રાજમુગટ !

ઉમરા : { નિરખો આ બાદશાહી ન્યાયઘંટા.

બન્ધાઈ રહી ; સંભળાવશે દુઃખીનાં દુઃખો.

સદતનત શોભશે શહેનશાહી ઇનસાફથી.

મહારાજ્ય ઇનસાફથી સાફ રહે છે.

(ધાટદેવડીએ જઈ સોનાસાંકળ ખેંચે છે. શિવમન્દિરે એક દોરી
ખેંચે સો ઘંટામાળ ગાજે ત્હેવી ન્યાયઘંટાની ઘંટડીઓ જણાણી હેં
છે. શુભરવમયુ વાતાવરણ ન્યાયડંકાથી ઘડીક ડોલી રહે છે.)

મીરઝા { બાદશાહના હૈયામાંના એ ટકોરા.

અરયાઝ : { સો જીલે જગતને ઉગ્યારે છે કે

બાદશાહત બાદશાહી ન્યાયસૂની ન હોય.

ગૂંથેલાં સૂર્યકિરણો સમી આ સોનાસાંકળ

શહેનશાહતના સૂર્ય સંગાથે
પ્રભજનને જોડશે.

જહાંગીર : ન્યાયઘંટાની ઘંટડીઓની જીહ્વાઓ
તો છે મહીતલના મહાજનની જીહ્વાઓ.
સો-સો જાણે પ્રજા પોકારે તહાં જે
શહેનશાહો ન્યાય નહીં દે પ્રભજનને ?
પ્રભજન પાદશાહનાં પુત્રો છે ?
કે પારકાનાં સન્તાન ?
અમીરુલ ઉમરા ! શહેનશાહતના ઓ સ્થાન !
મુગલ સલ્તનતના બેહસ્તી શુલશનને
ઇનસાફનાં જલથી તાઝી બક્ષજો સદા.
અકબરશાહને આંખાવાડિયે તો
ઇનસાફનાં અમરદ્વજ જ ઉતરે.

(વિધવિધ ભાતીગર સોનાફેરી કિનખાખથી શણગારાયેલું મેહેરુનિ-
સાતું દાસીમંડળ જમનાનાં જલ ભરવા જતું પાણીપોષમાંથી રાજઘાટે
જવનનાં જલતું ગીત ગાતું આવે છે.)

દાસીમંડળ : ચાલોને સહિયર ! જમનાને કાંઠે
જવનનાં જલ ભરવા રે;
જવન ભરવા ને આત્મા તરપવા,
ઊરની લહરે લહરવા રે:
ચાલોને સહિયર ! જમનાને કાંઠે.

(પરિજનને અંગુલિનિર્દેશથી પાદશાહ રજા આવે છે. ચમેલી ખુશ
ચથી આવતા દાસીમંડળને જહાંગીરશાહ ચક્રિત વદને નિહાળી રહે છે.)

શ્રી કૃષ્ણે ભરિયાં, ને રાધિકાએ ભરિયાં,
ગોપિકાએ દિલ ભર્યાં ગરવાં રે;
જગતાં રસિક! સહુ આવળે એ આરે,
રસના વિહારે ત્યાં વિહરવા રે:
આલોને સહિયર! જમનાને કાંઠે.

જહાંગીર : જમનાને કાંઠે આ સૌન્દર્યની સેના
કોને જીતવાને સંચરે છે ?

એક દાસી : જમનાને કાંઠે, રાજરાજેન્દ્ર !
શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રના રસયુગથી તો
સૌન્દર્યની સેનાઓ જ ધૂમે છે.
શાહાનશાહથી શું અન્નપ્રયું છે ?
સૌન્દર્યનાં દેવીની અમે સેના :
જગતને જીતવા નીકળી છીએ.

જહાંગીર : સૌન્દર્યમન્દિરની રૂપમૂર્તિઓ !
જગતને જહાંગીરે જીત્યું નથી શું ?

બીજી દાસી : બાદશાહની બેઅદબી માફ છે?
જહાનના જહાંગીરને એ સૌન્દર્યદેવી જીતશે.
અમે તો અનુકરણો એ નથી એમનાં.

ત્રીજી દાસી : શું સમર્પીએ શાહાનશાહને ?
શાહશોભતી સોગાદ નથી કાંઈ.
જળખેડલાનો ઉપરણો સ્વીકારશે આ ?

જહાંગીર : અહેશાનમન્દીથી, સૌન્દર્યની પૂતળીઓ !
સૌન્દર્યનું હીધું કોઈથી એ નકારાયું છે ?
—પણ આ તે જલઉપરણો ?

કે લગનવન્તીનો સોનાસુળિયાળો નતરસાળુ ?
 ઢાંકી-ન ઢાંકી નિરખાય મંહીથી
 રસવન્તીની રસરંગીલી દેહબ્યોત !
 મંહી માંડી છે યુદ્ધીઓની તારકમાળ.
 એ રસરુદ્રિની સૃજનારી કોણ ?

મીઠા દાસી : સૌન્દર્યનાં દેવી, અમારાં મહારાણી,
 વિધાત્રીનો અવતાર મેહેરુનિસા બેગમ.

(રાજકૂચિત રા બાદશાહ જહાંગીર જલમાર્ગમાંથી ખસતા
 નથી; એટલે)

પહેલી દાસી : રાજેન્દ્ર ! આ ફૂલકલગી.

જહાંગીર : (જાણીને)

હા, એ બાકી છે રાજમુગટમાં.
 પણ આ તે ફૂલકલગી ?
 કે મયૂરનો મણિમુગટ ?

(ઘડીકે નિરખી રહે છે, પછી શિરપેચમાં મૂકે છે.)

એક દાસી : (જનાન્તિકે)

આલમના શાહે તો મસ્તકે ચહરાવી
 સૌન્દર્યની દેવીની કલગીને !

જહાંગીર : કોણે ઉતાર્યા, આ રસરંગીલીઓ !

આન્માનમાંથી પૃથ્વીએજે આ દેવરંગોને ?

પહેલી દાસી : એ તો મેહેરુનિસાએ,
 ચમેલીમહેલની ચતુરાએ ;

સુન્દરીઓના સૌન્દર્યના સૂર્યે.
કાંચનછત્રિયાળો પે-એ-લો સુવર્ણખુરજ ;
એ સુવર્ણખુરજમાં છે સૌન્દર્યનો સૂર્ય.

જહાંગીર : સૂર્ય તો એક જ છે જગતભરમાં.

બીજી દાસી : સુન્દરી થે જગતભરમાં એક જ છે ;
બીજી તો છે સૌન્દર્યછાયાઓ. ✓

—શહેનશાહી રૂબસદ છે અમને ?
જમનાજલ ભરવાનાં બાકી છે હજી.

જહાંગીર : કૃષ્ણચંદ્રે ભર્યાં, ગોપીજને ભર્યાં ;
ભરજો જીવનની હેલ ભરીને એ નીર.
જવ, સૌન્દર્યની શિખાઓ !
ઢગાડતી મા કો પતંગની પાંખોને.
સહુનાં થે જીવન સફળ થજો.

(જલગીત ગાતી ગાતી મેહેરુનિસાની સૌન્દર્યની સેના હસતી-રમતી
સંચરે છે. જમનાને રાજઘાટે રાજમહેલને પગથારે એકલા ઉભેલા જહાંગીર
બાદશાહ એ સૌન્દર્યસંઘને જતો નિહાળી રહે છે.)

ચાલોને, સહિયર ! જમનાને કાંકડે
જીવનનાં જલ ભરવા રે.

જહાંગીર : કટારની પેઠે કાપે છે કાળજને
ગીતટહુકાનાં આ આમન્ત્રણ.
મેહેરુનિસા !—સુન્દરીઓનો સૂર્ય ! ✓
હિલમાં ડંખે છે નિરન્તર એ નામ
અમેલીગહેલની ચતુરાનું,

પાંચ-પાંચ વર્ષોથી અજીત
 એ સૌન્દર્યના સૂર્યનું.
 દિલ વીધ્યાં ને વધેર્યાં,
 ને ન કીધાં સજીવન પાછાં
 જમનાતીરની એ જગતશોભનાએ.
 મહેલની ને મનની મહારી એ મહારાણી ;
 જીવનની એ જાદુગારણ.
 શાહમાતાનાં એ નથી ગણકાર્યાં કહેણ
 પાંચ-પાંચ વર્ષથી ન માનતી માનિની એ.
 જાઉં, ને પામું એ સૌન્દર્યપુષ્પ.
 બાદશાહી મુગટમાં કલગી અધૂરી છે.
 જીવનમાં એટલી છે ઝાંખાપ ;
 અજવાળશે વાદળમાંથી ઉતારેલી એ વીજળી.

મૂર્તિપૂજા જૂઠું સૌ જગતે મહલ;
 હા; સિવા સૌન્દર્યની મૂર્તિપૂજા.

(જમનાને રાજધાટું ચડે છે.)

(અદૃશ્યમાંથી સૌન્દર્યની સેનાનો જીવનનાં જલ ભરવા જવાનો ગીત-ટૂંકો ગગન ભરતો સંભળાય છે.)

જગનાં રસિક ! સહુ આવંતે એ આરે,
 રસના વિહારે ત્યાં વિહરવા રે:
 ચાલોને, સહિયર ! જમનાને કાંડે.

પ્રવેશ પહેલો

ચમેલીમહેલની ચતુરા

(ચમેલી મહેલનાં અન્તઃગ શોભાશણુગારની વચ્ચે પ્રકાશની પૂતળી જેવી, છવનનો થાક ઉતારવા ઢળેલી સૌન્દર્યની હરિણી સરિખડી, મેહેર-નિસા શ્વેત મલમલનાં વાદળગાછાં અગ્નિરમાં, પ્રકુલેલી ચમેલીની વેલી જેવી, અર્ધઢળેલી-અર્ધખેઢેલી ગાદીતકિયે પડી છે. આગિયાના છાંડ જેવી દારીઓ અગ્નિકારા મારતી ધૂમી રહી છે અગ્નિમાં સાહેલીઓ ગીત ગાતી હોય છે.)

સાહેલીઓ : ઉરનાં ગારણાં ઉઘાડો, સોહાગિયાં !
ભાગ્યનાં ગારણાં ઉઘાડો, સોહાગિયાં !

કાળની કુંજ સમી આડીઓ રે

મૂકી જમનાને ઘાટ,

મૂકી જમનાને ઘાટ;

પ્રેમનાં પંખી ડાળે માણતાં,

જગે દોળે કિલકિલાટ,

જગે દોળે કિલકિલાટ :

સુશુન્ને ઓ સ્નેહનાં સોહાગિયાં !

જાગો, ઓ સ્નેહનાં સોહાગિયાં !

આલના આગળા ઉઘડો, સોહાગિયાં !

લાગ્યના આગળા ઉઘડશે, સોહાગિયાં !

||

(ત્યાં—રત્નની રમઝતને સરોવરઆરે અણુચિન્તવ્યા રત્નમાળ સરિ-
ખડા જહાંગીર ખાદશાહ પધારે છે.)

લાગ્યના આગળા ઉઘડશે, સોહાગિયાં !

(જહાંગીરશાહ મહેલમાં ને હરખામાં વારાફરતી ઉડતી આંખડીએ
નિહાળે છે કવિતાના દેશ દેષે છે: તેજવદ્ધી શી પડેલી મહેરનિસાને
નિહાળીને ઘડીક દર્શનમુગ્ધ થાય છે.

હરખામાંથી એક સાહેલીનો ગીતટહુકાર ગાજે છે.)

જમનાને કાંઠે કળાયેલ મોરલો,

મોરલા રે ! તારાં મનગમતાં મૂલ.

જહાંગીર : હમખાંખડીઓનો જાણે પુંજ !

ગનન ધૂમવાના મનોરથ ઘડતી

ઓશીકે ઢળેલી વીજળીની પૂતળી !

મોગરાની આદરમાં જાણે ગુલાબના ઢગલા. ||

સ્વર્ગમાંની સૌન્દર્યવલ ધરતીમાં ઉતરી.

આસ્માનપાટે તેજરેખા આવેખીને

તારિકા પરી રાજમહેલમાં વિરાજ.

અખસરા છે ? કે માનવળાલા ?

કે રસગૂંથેલી શૂંગારમાલા ?

જગતખાગનાં સૌન્દર્યકૂટરાં વીણી વીણી જાણે ✓

વિધાત્રીએ ચમેલી મહેલમાં ઠાલવ્યાં. ✓

પ્રારબ્ધ હશે તો પામીશ ✓

પૃથ્વીલોકની એ પારસપ્રતિમા. ✓
અમૃત પાઈ અમ્મર કરવાને ✓
મહારે મહેલે જાણે ચન્દ્રમા ઉતર્યો. ✓

(ગીતનો બીજો ટુકડો નિર્જરે છે.)

રાજમહેલને કાંડે કળાયેલ મોરલો,
મોરલા રે ! આપું દિલમાંનાં ફૂલ.

(એક દારી આવે છે, શાહાનશાહને જાગળી જોવારણાં લે છે,
ફૂલો વધાવે છે.)

31061

દારી : પધારે સૌન્દર્યલવનમાં.

આજ અમારે સૌભાગ્યનો સૂરજ ઉગ્યો.

જહાંગીર : શહેનશાહી મહેલને જોણે

પોઢયું છે જગતનું સૌન્દર્ય !

રસતન્દ્રામાંથી જગાડયું થે પાપ છે.

પોયણાં પાંખડીઓ બીડે

ને જલલહરીની સેજમાં ઢળે,

એમ બીડી છે આંખડીઓ બાનુએ.

દારી : શાહાનશાહ થોભશે ? કે જગાડું ?

જોલાવતા હોય જગતના પોકાર—

જહાંગીર : પોઢવા દે, બાઈ ! પોઢવા દે :

પ્રકાશના કુંડમાં જાણે

પ્રકુલ્લેલું પ્રેમપત્ર પોઢયું. ||

વિદાસલવનોમાં નથી સંલગ્નાતા

જગતના પોકાર રાજવીઓને.

મેહેરુનિસા : (અડપડિયાળી આંખડીએ જ ઢળેલી રસતન્દ્રામાં લલે છે.)
 ઉગ્યો—ઉગ્યો મહારો પ્રારબ્ધનો સૂર્ય. ||

(મેહેરુનિસાને ખોલતી સાંભળી દાસી દોડે છે ; જહાંગીરશાહ દાસીને રોકવા આડા કૂરે છે ; ચોટ ચૂકાવી દાસી જાય છે ; હડકટમાં ગુલાબજલનો ફૂંપો ફેંકે છે—ઢોળે છે. ચમેલીમહેલ મધ્યમધી રહે છે. રાખ ને સુગન્ધથી મેહેરુનિસા જાગી જાય છે.)

દાસી : ખાન! શહેનશાહતનો સૂર્ય
 આજે ઉગ્યો છે ચમેલીમહેલમાં.

(ચન્દ્ર ઉપરથી ઉપડતાં વાદળાંની પેઠે ધીમેશથી મેહેરુનિસાનાં પોષ્યાં ઉપડે છે, ને શહેનશાહનો સન્મુખ હલેલો રતનસ્થંભ નિહાળે છે. પછી આજસ મરડી વેલી જેવી ઝૂલન્ટી હો છે ; ને હંસપગલે પધારી મોગરાની માલા સમી ઝૂકીને કુરનસ કરે છે, વસુન્ધરાના આરસપગથારે અડકાડી લાગ્યદેરો અંશુલિનિર્દેશ માંડે છે. એ અલસગમતાને નિહાળી જહાંગીરને દર્શનમૂર્છા આવે છે, મહેલના આરસસ્થંભને અટલી હલે છે, ક્ષણ—ખે ક્ષણ અખોલ આંખડીએ રસદર્શન પીણે છે.)

જહાંગીર : સૌન્દર્યની દેવીને શ્રમ દીધો છે.

અપરાધી છું જગત્સિકાનો.

રસતન્દ્રાની કંઈ કંઈ સ્વપ્નકલ્પનાઓ. ✓

સરી ગઈ હશે રૂપસુન્દરીની.

(અડપડિયાળી આંખડીએ મેહેરુનિસા અખોલ હલે છે.)

પાંચ—પાંચ વર્ષના અખોલડા.

ઓછા છે કે હજી નહિ લાગે ?

ખાન! તમ હૈયાનાં બેહરત

આને ખૂલશે મહારે કાજ ?
શહેનશાહતની જહોજલાલીની વસન્તમાં
આ એક વેલી વાણપ્રકૃત્તી રહેશે ?
દાસીઓ તો જલાવે છે કિનખાખની જ્યોત.

મેહેર : જગતસ્વામિન ! એ છે દીવડાની શિખાઓ,
આ છે ચન્દનીનાં પરિધાન.

જહાંગીર : (ચમેલીમહેલના ફરતા શણગાર નિહાળીને)
રંગફૂવારાઓની રંગગેરંગી આ ધારાઓ—
જાણે રાજમહેલમાં મેઘધનુષ્ય માંડ્યાં.

એક દાસી : ચમેલીમહેલમાં સૂર્ય વસે છે :
સૂર્યકિરણનાં ઉડન્તાં એ તો સપ્તરંગો.

મેહેર : છોકરીઓ ! જાવ અરૂખામાં,
ને ગૂંથો સોનારૂપેરી કીનખાખ.

(ફૂલછાખડીઓ ને રેશમપાત્રો લઈને દાસીઓ જમના ઉપર શ્રદ્ધતા
અરૂખામાં જાય છે.)

જહાંગીર : જગતની કવિતામાં વાંચ્યા હતા
સૌન્દર્યના સિતમ :
આજ જીવનમાં અનુભવું છું.
આ આરસસ્થંભના હૈયામાં
ફૂલવેલ ડોલી રહી છે—

મેહેર : એ તો મહેલસ્થંભે માંડેલાં
સૌન્દર્યનાં સ્વપ્નાં છે.
જગતની ગીતી તરેલીમાં

મહેને ચે લાઁયું'તું એવું સ્વપ્નું

કે અન્ધારદેશમાં સૂરજ ઉગ્યો.

લગીને જોયું જગતમાં તો

શહેનશાહતનો સૂર્ય અન્મુખ નિરજ્યો. ✓

જહાંગીર : આ રંગમહેલમાંની રંગમૂર્તિઓ—

પ્રેમરંગે રંગેલી પ્રેમીઓની છબિઓ :—

મેહેર : આસ્માનના રંગે ધનિહાસ આલેખનાર

રંગસ્વામીઓની એ તો સૌન્દર્યસૃષ્ટિ.

આ ફકીરબાદશાહ ફરહાદ છે ;

ને આ પ્રેમજોગણ શીરીન.

આ લયલા અને આ મજનૂન.

આ રસધેલો હાફીઝ છે.

ને આ છે શાખે નિબાત :

અમૃતની હાળખી શી નેહથી નમેલી.

પ્રેમમસ્તોનો આ મહેલ છે :

સૌન્દર્ય તો પ્રેમનો રંગ છે.

જહાંગીર : હું શાહાનશાહ જહાંગીર છું,

મગર આ મહેલ જહાનઘી બહાર છે.

મેહેર : સૂર્ય તો પૃથ્વીથી અગ્રગો જ છે ને ?

જહાંગીર : પણ સૂર્યકિરણો પૃથ્વીને સોહાવે છે.

ઓ સૌન્દર્યના સૂર્ય !

શહેનશાહને એમ ક્યહારે સોહાવશે ?

ઝીન્દગીનો એક જ પ્રશ્ન

મહારે તો છે પૃથ્વનાનો :

પ્રેમ ક્યહારે ઉગશે જીવનના શુલ્કઆરમાં ? ✓

મેહેર : સૌન્દર્યના હૃદયમાં છે ખંજરના ઝખમ.
ખર્દવાનમાં સમશેરથી ચીરેલ છે,
આશાને ઉચ્છેદી છે શાહી શયતાનોએ.

જહાંગીર : (મગજમાં લાલો વાગ્યો હોય એમ મસ્તક પકડીને
 રમરણે નાણે નગતાં હોય તેમ)

બાનુ ! એ શા આરોપ ?

એ કારણે શું અવગણી છે

આજ સૂર્યની મહારી પ્રણયપ્રાર્થનાઓ ?

રાજમાતા સુસ્તાન સલીમા બેગમને મનામણે

એથી શું નથી મનાણું માનિની ?

હમણાં જ મળી હંડાપણની એ પુષ્કરણી,

ને લાખયું : મેહેર અન્ધકારમાં છે હજી.

હું—જહાંગીર ન્યાય માશું છું

સુન્દરીઓના સૂર્યની પાસેથી.

મેહેર : ન સાંભળી હોય તો સાંભળજે,

લોકવાણી વહે છે, બાદશાહ !

સુન્દરીઓના સૂર્યને કાજે

ખર્દવાનના સિંહપંખા તોહસિલદારને

સૂણાએ શહેનશાહી સમશેરથી વધેર્યો.—

જહાંગીર : સૂર્યની મહામે ચે લોક

ધૂળ શું નથી ઉઠાળતા ?

લોકવાણે કોને-કોને જોડ્યાં છે ?

આચ્યાં લોકવેણથી હું કમ્પું છું.

ના રહે ગીદી હોય અપમન્યાના નામે ?

શહેનશાહની તલાકની સલાહ હતી,
 ખૂનની આજ્ઞા ન હતી,
 કુતખુદીનની હા, શેરઅફઘનની ના,
 —શેર પણ સુલેમાની ગુફાઓનો શેર હતો.—
 શેરે ખંજરથી કુતુખનું હૈયું ચીર્યું.
 સિપાહીઓની પછી ઉતાવળી અવિચારિતા:
 અપાઝખી, તેગના ઝળકારા:
 આશુધાર્યું ને આશુચિન્તનું પરિણમ્યું.
 ખાનૂ ! શહેનશાહી કોલ છે,
 બર્દવાનના દિલેરજંગને
 શાહી ખંજર નથી વાગ્યું.
 જહાંગીરને તહેની જહાંગીરીના સોગન્દ.
 સુન્દરીને છેતરીને, ખાનૂ !
 સૌન્દર્ય કોઈ પામ્યું છે કદી ?

મહેર : (સ્વગત વિમાસે છે.)

રાજમહેલો તો છે ખટપટની હવેલીઓ.
 મહારા હૈયામાં વિષ ભરવા,
 ચરણે ઠલવાતાં જગતસૌભાગ્યને ઠેલાવવા
 કાં ન જોડ્યું હોય
 બુઢારા કોઈએ બુઢાણું એ ?

(મહેરનિસાના જીવનનો શ્વાસ નીચો ખેસે છે: અન્ધારધેરી કાળી
 લગ્નર ઉપર લટકી રહેલી એક વાળીનો ભાર ઉતર્યો હોય એમ લલાટની
 ચન્દ્રલેખા દર્જવળ થાય છે. જહાંગીર ત્યાં સૌભાગ્યનું પ્રભાત ઉગતું
 નરખે છે.)

જહાંગીર : સારા જગતના સૌન્દર્યના શપથ,
જે શાહી ફરમાન ખૂનતું હોય તો.
રમિકાની રમસેરને કાપીને
રમધારા મહેં વાંછી નથી.
મહેં સુન્દરી માગી હતી;
ઝીન્દગી માગી નહોતી.

મેહેર : બાદશાહી બોલ સામ્રાજા જ હોય.
શાહાનશાહે એ ખૂન કરાવ્યું હોત
તો પ્રેમતું ખૂન થાત,
મહારા હૈયાતું એ ખૂન થાત:
ઇતિહાસ કાળે અક્ષરે આલેખાત.
એક લાર ઉતર્યો મહારા ઉરનો.
શાહાનશાહે પ્રેમતું ખૂન નથી કીધું,
લોહીખરડ્યા હાથે સૌન્દર્ય નથી ઝૂંટવ્યું.
—પણ સુન્દરી માગવાના
શાહને શા હક્ક હતા ?

જહાંગીર : દિલે દિલના કોલનો હક્ક,
નારંગીબાગનાં આમન્ત્રણનો હક્ક,
પ્રેમની આપલેનો હક્ક.
મેહેર મહારી હતી,
શાહઆપૂએ પરને દીધી.
કોક હરી ગયો'તો મહારા જીવનનો સૂર્ય.
એ કોક પરાયા પાસેથી

એ પરાયો હતો મહારા પ્રેમદેશમાં.
 મહારો ગુનોહ શો ? પાપ શું ?
 સુન્દરી ! સહમજવશો ?
 મહારે સહમજવી છે મહારી ઝીન્દગીની ભૂલ.

(ભાગ્ય સમા આરસને ચે ઉખેડવા મથતી મેહેર ધરતી ખોતરતી
 મૌન ઉભે છે.)

હૈયાની કચારીએ ફૂલ ઉગ્યું ;
 શાહબાપૂએ તોડીને ઉશેડી દીધું.
 અકબરશાહ કચ્હારેક જ ભૂલ કરતા.
 શાહબાપૂ ભૂલભૂલામણીમાં પડ્યા.
 મહારે હૈયાફૂલ ચૂંટવાનો
 શાહબાપૂને શો હક્ક હતો ?
 એ મહારે હૈયાવેલનું ફૂલ
 પ્રારબ્ધ પાસે મહે પાછું માગ્યું.
 એને મહારો ગુનોહ કહિશે લોક ?
 સારી આલમના પ્રેમીઓને પૂછો :
 શાહનો ઇનસાફ પ્રેમકલન્દરો કરશે.

મેહેર : ત્હારે શાહિ ખૂન નથી કીધું ?

જહાંગીર : પ્રેમનું ખૂન ? બાનૂ !

લૂંટીને સૌન્દર્ય પમાતાં હશે ?
 જમનાનાં જલ સમશેરથી કાપે,
 ત્હો ચે જૂઠાં પડશે ?
 શાહબાપૂએ આપણને ઉચ્છેદ્યાં,

(નયનપાંદડી નમાવી સાક્ષી પૂરી જહાંગીરના મુખચન્દ્રને મેહરુનિસા એક દશે નિહાળી રહે છે.)

પ્રેમપંખીઓને અળગાં કીધાં ઘડીભર :

કેટકેટલુંક એ અળગાં રહે ?

ઉડીને એક ડાળે ન બેસે ?

બાનૂ ! જૂનાં સ્મરણો સાંભરે છે ?

જહાંગીર બાદશાહ બાળક હતો,

મેહરુનિસા એ બાળકી હતી :

સ્નાનગૃહના એકમાં—સાંભરે છે ?

આજે—આટઆટલે વર્ષે માણું છું :

લાવો, પાછાં આપો, બાનૂ !

મહારાં એ કબૂતર ને કબૂતરી.

મેહર : શહેનશાહને હૈયે વસ્યાં છે એમ

નારંગીબાગનાં એ પંખોરો

મહારાં એ હૈયામાં સમાયાં છે.

જહાંગીર : તો એ હૈયું આપો, બાનૂ !

એ હૈયા ઉપર મહારાં હજી છે.

ત્યાં છે મહારાં સસપંખાણાં પંખીઓ.

એ હૈયું થશે આજથી

મહારાં જીવનની આરામગાહ.

એ હૈયું છે પીંજર મહારાં પ્રાણનું,

એ હૈયું છે મન્દિર મહારાં પ્રેમનું.

બાનૂ ! સૌન્દર્યની કવિતાથી,

ઈસ્પહાનનાં વિદ્યાવિવેકની વેલીઓથી

શહેનશાહી મહેલને શાણુગાર્યો :
 જીવનની રસજ્યોતની ઝલકથી
 શહેનશાહને એમ હવે શાણુગારો,
 દેહ્લીના સિંહાસનને શાણુગારો,
 જહાંગીરની સદતનતને શાણુગારો.
 અમેલીમહેલને શાણુગારો છો, મેહર !
 એમ સારી જહાનને પ્રકાશો.
 તહમારાં કાઠ્યો જગત ગાય છે ને ગાશે.
 ગુગલ વંશની સુન્દરીઓના સૂર્યને
 ઇતિહાસ નૂરજહાનને નામે યોગજશે.

મેહર : શુલે શુલતું અત્તર શાહાનશાહ સ્વીકારશે ?

(ગુલાબપાંદડી શી હથેળીએ મેહેરનિસા બાદશાહના દેહસ્થાનને હૈયાપાટે ને ગજરકન્યે ગુલાબતું અત્તર યોળે છે.)

જહાંગીર : મેહર ! અત્તર એટલે શું ?

મેહર : (અમર યોગતાં યોગતાં જ)

પુષ્પના પ્રાણનો પરિમળ. ✓

જહાંગીર : (મેહેરનિસાને મસ્તકે પ્રેમહસ્તસ્થિતિ સ્થાપીને)

મેહર ! મહારા દેહવૃક્ષેથી

ફોરમના ફૂવારા ફૂટે છે.

હું તહને પામ્યો આજ :

આજ જીવનની ખુશખો મધમથે છે.

સીરાઝના બગીચા ખડા કીધા તહે.

આ તે સુન્દલાના લતામંડપ ?

કે રુકનાબાદનાં પરિમલનીર ?

કે હાપ્તીઝની પ્રેમકવિતાના ઉડતા પરાગ ?

(મેહેરનિરાના સ્કન્ધદેશે હસ્તપાંદડી મૂકીને).

સૌન્દર્યની ઓ બાદુગરણ !

કિયા નીરમાંથી સારવી તું

પુખ્તોના પરિમલની આ કવિતા ?

મેહેર : એ તો અતારે જહાંગીરી :

શાહાનશાહના હૃદયદેશે

પ્રકુલેલા પુખ્તપરાગની એ કવિતા.

એ તો મહારા જહાંગીરને ધરાવેલા

આયુષ્યનાં અણુમૂલા રમધૂન.

(શાહાનશાહને સ્કન્ધપાદે કમલપુટ શું મસ્તક દાળી દેહવતા એ સહકારસ્કન્ધે ગ્રૂકાવે છે. સુન્દરીના બ્રુહટિઆપને શહેનશાહ પંપાળે છે.)

જહાંગીર : શહેનશાહગાનુ છે શીરાઝનું ગુલામ.

મેહેર : ને શાહાનશાહ મહારો છે હિન્દનું કમળ.

જહાંગીર : (શીર્ષકમળને પંપાળતો—લાડતો)

અજબ લગ્નો-સવ ઉજવીશું આપણો.

અકગરી મહેલને ઇન્દ્રધનુષ્યો ધરાવીશું,—

મેહેર : સમીપે જહાંગીરી મહેલ સંઝાવીશું.

જહાંગીર : અંગૂરીબાગની કુંજે દેવકુંજે બનશે.

દેહલીનાં શહેનશાહ ને શહેનશાહણનો

લગ્નોત્સવ નિહાળવા સૂરજે થંભશે ઘડીક.

શહેનશાહી મહેલને શણુગાર્યો :
 જીવનની રમઝમોતની ઝલકથી
 શહેનશાહને એમ હવે શણુગારે,
 દેહલીના સિંહાસનને શણુગારે,
 જહાંગીરની સલ્તનતને શણુગારે.
 ચમેલીમહેલને શણુગારે છો, મેહર!
 એમ સારી જહાનને પ્રકાશો.
 તહમાશં કાઠ્યો ગંગા ગાય છે ને ગાશે.
 ગુલાલ વંશની મુન્દરીઓના સૂર્યને
 ઇતિહાસ નૂરજહાનને નામે યોગળશે.

મેહર : શુભે શુભતું અત્તર શાહાનશાહ સ્વીકારશે ?

(ગુલાબખાંદહી શી હથેળીએ મેહેરનિસા ખાદશાહના દેહસ્થાનને હૈથાપાટે ને ગજરકન્ધે ગુલાબતું અત્તર ચોળે છે.)

જહાંગીર : મેહર ! અત્તર એટલે શું ?

મેહર : (અત્તર ચોળતાં ચોળતાં જ)

પુષ્પના પ્રાણનો પરિભાગ. ✓

જહાંગીર : (મેહેરનિસાને મસ્તકે પ્રેમહસ્તસ્થિતિ સ્થાપીને)

મેહર ! મહારા દેહવૃક્ષેથી

ફારમના ફૂવારા ફૂટે છે.

હું તહને પામ્યો આજ :

આજ જીવનની ખુશખો મધમધે છે.

ગીરાઝના બગીચા ખડા કીધા તહે.

આ તે સુવદલાના લતામંડપ ?

કે રુકનાબાદનાં પરિમલનીર ?

કે હાશીબની પ્રેમકવિતાના ઉડતા પરાગ ?

(મેહેરનિસાના સ્કન્ધદેશે હસ્તપાંદડી મૂકીને).

સૌન્દર્યની ઓ બદુગરણ !

કિયા નીરમાંથી સારવી ત્હેં

પુખ્તોના પરિમલની ઓ કવિતા ?

મેહેર : એ તો અત્તરે જહાંગીરી :

શાહાનશાહના હૃદયદેશે

પ્રકૃતલેલા પુખ્તપરાગની ઓ કવિતા.

એ તો મહારા જહાંગીરને ધરાવેલા

આયુષ્યના અણુમૂલા રમધૂન.

(શાહાનશાહને સ્કન્ધપાટે કનલપુટ શું મસ્તક ઢાળી દેહલતા એ સહકારસ્કન્ધે ગૂંકાવે છે. સુન્દરીના બુકુટિયાપને શહેનશાહ યંપાળે છે.)

જહાંગીર : શહેનશાહબાન છે શીરાઝનું ગુલામ.

મેહેર : ને શાહાનશાહ મહારો છે હિન્દનું કમળ.

જહાંગીર : (શીર્ષકમળને યંપાળતો—લાડતો)

અજબ લગ્નોત્સવ ઉજવીશું આપણો.

અડબરી મહેલને ઇન્દ્રધનુષ્યો ધરાવીશું,—

મેહેર : સસીપે જહાંગીરી મહેલ મંડાવીશું.

જહાંગીર : અંગૂરીબાગની કુંજો દેવકુંજો બનશે.

દેહલીનાં શહેનશાહ ને શહેનશાહણનો

લગ્નોત્સવ નિહાળવા સૂરજે થંભશે ઘડીકે.

શૂરવીરનાં સ્મરણે અમ્મર ઈરીશું,
 બર્દવાનમાં મકબરો બન્ધાવીશું.
 આ ઝમાનાનો એ રસ્તોમ હતો.
 અકલમન્દ હતો ; આગાહી ઓળખતો ;
 આ સૌન્દર્યનાં મૂલ એ ચે સહમજતો.
 નૂર ! મહારા યાળીશ પ્રાન્તોના
 યાળીશ મોતીની આ મુક્તામાળ
 ત્હારે હૈયે ધરાવું છું :
 એને ને મહને ત્હાં રાખજે સદા.
 બાદશાહબેગમ સ્થાપું છું, નૂર !
 નૂરજહાનને સૌન્દર્યનામે
 સોતું એ શોભીતું થશે.
 શાહાનશાહી ફરમાનો પણ
 નૂરજહાનના નામાક્ષરે સોહાશે.
 જે ફેરમ રાજમહેલમાં ફેરાવી છે,
 આ દેહસ્થલે પ્રગટાવી છે,
 સારી શહેનશાહતમાં એ ફેરાવો.
 જહાંગીરે જહાનને જીતી છે :
 નૂરજહાન નૂરવન્તી કરશે એ જહાનને.
 સૌન્દર્યની તેજભરતીઓ ઉભરાવીને,
 સુન્દરીઓના ઓ સૂર્ય !
 જહાંગીરની સદતનતને શોભાવ :
 બાદશાહની બાદશાહબેગમ થાવ.
 મહેર : પધારો ને વિરાજો દિલમંડપમાં

ઓ દિલના દિલાવર દેવ મહારા !
 સૂના હતા—સૂકા હતા હમણાં
 નૂરજહાનના શુલ્કોડના શુલ્કાર.
 સારી મુગલાઈનું દિલ ચમેલી મહેલ :
 મેહેરનિસા એ મહેલની મહારાણી ;
 એના ચે આત્માને તળતે
 પધારે ને વિરાજે, જગતસ્વામિન !
 દુનિયાના માર્ગદર્શક ઓ તારલા !
 જીવનસફરના દાખવ મહેને એ રસપન્થ.

(ફૂલગંધાર ને ફૂલમાલાઓથી એક મયૂરને શણગારણું શણગારણું
 સાહેલીમંડળ ગાતું ગાતું ઝંખામાંથી મયૂર સંગાથે આવે છે.)

સાહેલીમંડળ : જમનાને કાંઠે કળાયેલ મોરલો,
 મોરલા રે ! તારાં મનગમતાં મૂલ ;
 રાજમહેલને કાંઠે કળાયેલ મોરલો,
 મોરલા રે ! આપું દિલમાંનાં ફૂલ.

(મોરલાને શુભાખનાં ફૂલ ધરાવે છે.)

નૂરજહાનની નેત્રપદ્મીને ઈશારે પુષ્પમાળ ને મુગટના સુવર્ણ-
 થાળ લેઈને દારીઓ આવે છે. જહાંગીરશાહને નૂરજહાન વૈજયન્તી માળા
 આપે છે. શહેનશાહ જહાંગીર શાહબાનૂ નૂરજહાનને મરતકે શહેનશાહી
 ચિરપેચ ધરાવે છે. હિમાલયના શિખરહૈથે સરિતપૂર સોહાય એમ
 બાદશાહના હૈયાપટે મેહેરનિસા સમાય છે. ✓

સાહેલીમંડળ મોરલાને શણગારવાનું ગીત ગાય છે. બાદશાહ-
 બેગમનું અન્ય પરિજનમંડળ ચમેલી મહેલના ઓઝમાં ફૂલના સૌભાગ્ય-
 સ્વસ્તિકા પૂરે છે.)

અ. ૧

૨૪.

ઘેરી કંઠની ઘટાઓ મનોહરી,
મોરલા રે! તારી ઉંચી એ ડાળ :

ઉરની ઘટાઓ જે ગહન—મેરામણી,
મોરલા રે! આવ્યે ઉન્નિતે પાળ.

જમનાતે ડાંડે ડળાયેલ મોરલો,
મોરલા રે! તારાં મનગમતાં મૂલ.

પ્રવેશ બીજો

લોહરગઢમાં મીઝબાની

(લોહરગઢના રાજમહેલ ખવાળગાહના વાસ્તુનું ગાન મુહૂર્ત છે, ને પંજળના સૂણા જાન આસફખાને એ સમારંભપ્રસંગે શહેનશાહને મીઝબાની આપી છે.

ગગનધુમ્મટને તારસાઓથી શણગારે તેમ રાજમહેલને દીવડાઓથી શણગાર્યો છે. રાજમહેલની કોટકાંગરીઓ ફરકતી હોય તહેવા નેનપતાકા ફરફરે છે, ટોડલાને અરીસે મણિમાણિકનાં તોરણ માંડયાં છે, મુખદ્વારની સમીપમાં બાદશાહી નિશાન રેપેલું છે. દ્વારા ઉઠે છે, કુંડમાં હંસો તરે છે, કાંડે સારસડાં રમે છે, લતાઓ રોલે છે. મોગરાની આદરે બિછાવી કુંજઝાયામાં ગાદીતક્રિયા લાજ્યા છે, વચ્ચોવચ્ચ એક ગાદીતક્રિયે ગુલાબને ગાલીઓ આચ્છાદ્યો છે. એ ગુલાબઆસને શહેનશાહ વિરાજેલા છે, આસપાસ અમીરમીરઝાઓ હળેલા છે. શીરાઝી શરાબખર્ચા કાંચનમહેલા ફૂલ ને ફરતા રતનખ્યાલા પડેલા છે.)

જહાંગીર : શીરાઝ ખંડુ કચ્યું છે, ખાનસાહેબ !

એ સ્વપ્નાં એ સાચ્યાં પ્રીધાં.

શાયર શાહ : જ્યંહાં જ્યંહાં છે ચન્દ, ત્યંહાં છે ચન્દની,

જ્યંહાં જ્યંહાં સૌન્દર્ય, ત્યંહાં આનન્દની ;

બાદશાહી તાજઝાયા જ્યંહાં જ્યંહાં,

ત્યંહાં ત્યંહાં મહરીલ દાનિશમન્દની.

જહાંગીર : શીરાઝ તો છે આજ

કવિઓનાં કમળભર્યું સરોવર.

આસફખાન : ખવાબગાહ મહેલની વાસ્તુતિથિએ

શહેનશાહી સ્વપ્નાં સામ્યાં પડે જ ને ?

સ્વપ્નાંના કંઈ કંઈ શહેનશાહી ગુલઝાર

હજી તો પ્રકુલ્લશે પૃથ્વી ઉપર.

જહાંગીર : દેહલીને લાહોર લાવિયે તો ?

આસફખાન : જ્યાં પાદશાહ, ત્યાં પાયતખ્ત.

શહેનશાહત શહેનશાહનો પડછાયો છે,

પાયતખ્ત શહેનશાહતનું સિંહાસન છે.

જહાંગીર : આ ગુલઝારઘૂંઝ્યા ગુલ તો

નથી હિન્દના કો ગુલશનનાં.

આસફખાન : રોકનાખાદના જલતીરે ઉગ્યાં એ,

ખાદશાહની કદમખોસીને કાજ પધાર્યાં છે.

મુલકમશહૂર મુસલ્લાના લતામન્દિરેના

ગુલઝારનાં છે એ ગુલ.

જહાંગીર : ત્યારે જ મઘમઘે છે મદભર

ખવાબ હાશીઝની ગઝલો સમોવડાં.

(સિતાર વગાડતી ને ગાતી દેવખાલિકાઓ સરખડી લારિલી
બેગમ ને અજમન્દ ખાનૂ આવે છે. પ્રથમ દર્શને પળેક શહેનશાહ ચમકે
છે, કે જાણે શહેનશાહખાનૂ પધાર્યાં.)

જહાંગીર કોણ ?—નૂર ? ના ; નૂરનો પડછાયો.

લાડિલી બેગમ } (નીન્દ ને સ્વપ્નાનું ગીત ગાય છે.)
 ને } નારંગી આભ, મંહી ચપેરી આભલાં ;
 અર્જુનમન્દપાર } આછેરી નીન્દ, મંહી સોનેરી સોણલાં.
 દેવદીધાં સોણલાં,
 મીઠાં મીઠાં સોણલાં,
 મોંઘાં મ્હારાં સોણલાં :
 નારંગી આભ, મંહી ચપેરી સોણલાં.

hce

આછી—આછી નીન્દ, મંહી નયનજ્યોત ન્હાઈ છે ;
 જગતથી જપીને ઘડી કીન્દગી જપાઈ છે ;
 મેહુલિયાની પાંખ શી ત્યાં સ્વપ્નલીલા છાઈ છે ;
 દેવોની આંખડી શી સ્વર્ગની એ વધાઈ છે.

માનવી રે ! ત્હારાં આયુષ્યનાં સોણલાં :
 દેવદીધાં સોણલાં,
 હવનનાં સોણલાં,
 આવજો એ સોણલાં :
 નારંગી આભ, મંહી ચપેરી આભલાં.

જહાંગીર : સ્વર્ગનાં બુલબુલો સમું ગાય છે.

ગાવામાં તો સંગીતદેવીને એ હરાવે.

અંબાબા : શાહબાપૂ ! સંગીત મ્હાફે છે,

કવિત કલ્પનારાજવી શાયર શાહનું છે.

શાયર શાહ : મ્હારી એકલી પાંખ એટલી ન ઉડે

શહેનશાહબાનૂની સહાયતાની બીજી પાંખ વિના.

એક ઉમરાવ: શહેનશાહબાનૂ, શાયર શાદ, ને અર્જુનમન્દ બાનૂ;
વીજળી, સેધ, ને પવનલહરી :
પછી કવિતસંગીતની ઝડીઓ ન જામે ?

જહાંગીર : બેઅદબી માફ છે ? બાનસાહેબ !

સૂર્ય પામ્યા પછી કોઈને
તારિકાની વાંછના એ ન હોય.
સુન્દરીઓનો સૂર્ય હું પામ્યો ;
બાદશાહનાં ભાગ્ય મ્હોર્યાં-ફળ્યાં.
નૂરજહાનના સૌન્દર્યનો સુધાકર
ખુદા તાઅલાએ ઘડ્યો :
આકાશમાં નથી બીજો ચન્દનીભર્યો ચન્દ્રમા.
સૌન્દર્યચન્દ્ર બાદશાહને વરતાં
જગતમાં બાકી રહી છે
સુન્દરીઓની માત્ર તારલીઓ.
પણ અર્જુનમન્દ ! ત્હને નિરખી કાણેક તો થયું
કે શાહબાનૂ બાગકીને સ્વાંગે પધાર્યાં.

અં બાનૂ : હું એ એ ફૂલછેડતું ફૂલ તો છું, હો !

આસફખાન : બાદશાહ ને બાદશાહબેગમની
અર્જુનમન્દ તો બાગકી જ છે ને ?

જહાંગીર : ત્હારે જ પુત્રી જેવી ગાય છે પુત્રીની સંગાથે.
સુન્દરીસંઘનું સૌન્દર્યતિલક લીધું,
મ્હારે ભાગ્યદેશે વધાવ્યું.
મ્હારે તો હવે પુત્રીઓ જ છે
સદતનતની સહુ સુન્દરીઓ.

જગતમાં તો નથી હો મોહાંગના
કે કામણુ ઠરી મોહ પાય.

માગ, પુત્રી! માગી લે ચહાય તે :
પ્રસન્ન છું જવાબના ત્હારા ગીતથી.
બાદશાહી હોલ છે, માગ : બાનુ !

અઠ બાનુ : બાદશાહી ફરમાનોની આણથી તો
જહેલમ ને જમના ચે જહેણ બદલશે.
માણું ? આપશે ? શાહાનશાહ !
કેટકેટલા બાદશાહ બોલેલું પાળે છે ?

જહાંગીર : બાદશાહબેગમનાં ફરજન્દનાં ખંજરે
ગુલે ગુલશનના બાણે કાંટા છે.
કેટકેટલા બાદશાહો દીડા ? બાળકી !

અઠ બાનુ : એક આથમ્યા તે,
ને એક પ્રકાશે છે તે :
શાહબાપુ ! જે બાદશાહો દીડા છે.
વીઝરી ગયા, સાવ શું વીઝરી ગયા,
દૂધગમ્માને ને જહાંગીરશાહને
બાદશાહે વિયોગિયાં દીધાંતાં તે ?
એવું મા કરતા : માણું છું, હો !

જહાંગીર : પિતા પાસે પુત્રી માગે તેમ માગ.
પારખવા હોય તો પારખી જો.
અનોખા જ છે, બાનબાદી !
જહાંગીરના જહાંગીરી ફરમાન.

અઠ બાનુ : બાદશાહબેગમને બાદશાહ દીધા,

એક ઉમરાવ: શહેનશાહબાનૂ, શાયર શાદ, ને અર્જુનમન્દ બાનૂ:
 વીજળી, મેઘ, ને પવનલહરી :
 પછી કવિતસંગીતની ઝંડીઓ ન જામે ?

જહાંગીર : બેઅદબી માફ છે ? બાનસાહેબ !

સૂર્ય પામ્યા પછી કોઈને
 તારિકાની વાંછના યે ન હોય.
 સુન્દરીઓનો સૂર્ય હું પામ્યો ;
 બાદશાહનાં ભાગ્ય મ્હોર્યાં-ફળ્યાં.
 નૂરજહાનના સૌન્દર્યનો સુધાકર
 ખુદા તાઅલાએ ઘડ્યો :
 આકાશમાં નથી બીજો ચન્દનીભર્યો ચન્દ્રમા.
 સૌન્દર્યચન્દ્ર બાદશાહને વરતાં
 જગતમાં બાકી રહી છે
 સુન્દરીઓની માત્ર તારસીઓ.
 પણ અર્જુનમન્દ ! તુને નિરબી ક્ષણેક તો થયું
 કે શાહબાનૂ બાળકીને સ્વાંગે પધાર્યાં.

અં બાનૂ : હું યે એ ફૂલજોડનું ફૂલ તો છું, હો !

આસફબાન : બાદશાહ ને બાદશાહબેગમની
 અર્જુનમન્દ તો બાળકી જ છે ને ?

જહાંગીર : ત્યહારે જ પુત્રી જેવી ગાય છે પુત્રીની સંગાથે.
 સુન્દરીસંઘનું સૌન્દર્યતિલક લીધું,
 મ્હારે ભાગ્યદેશે વધાવ્યું.
 મ્હારે તો હવે પુત્રીઓ જ છે
 સદતનતની સહુ સુન્દરીઓ.

જગતમાં તો નથી કે મોહાંગના
કે કામણુ કરી મોહ પાય.

માગ, પુત્રી! સાગી લે ચહાય તે :
પ્રગન્ન છું જવાબના ત્હારા ગીતથી.
બાદશાહી કોલ છે, માગ : બાનુ!

અઠ બાનુ : બાદશાહી ફરમાનોની આણથી તો
જહોલમ ને જમના ચે જોણુ બદલશે.
માણું ? આપશે ? શાહાનશાહ !
કેટકેટલા બાદશાહુ બોલેલું પાળે છે ?

જહાંગીર : બાદશાહુબેગમનાં ફરજન્દનાં ખંજરે
ગુલે ગુલશનના બાણે કાંટા છે.
કેટકેટલા બાદશાહો દીકા ? બાગદી !

અઠ બાનુ : એક આથમ્યા તે,
ને એક પ્રકાશે છો તે :
શાહુબાપૂ ! જે બાદશાહો દીકા છે.
વીસરી ગયા, સાવ શું વીસરી ગયા,
ફૂધગમ્માને ને જહાંગીરશાહને
બાદશાહે વિયોગિયાં દીધાંતાં તે ?
એવું મા કરતા : માણું છું, હો !

જહાંગીર : પિતા પાસે પુત્રી માગે તેમ માગ.
પારખવા હોય તો પારખી જો.
અનોખા જ છે, જાનઝદી !
જહાંગીરના જહાંગીરી ફરમાન.

અઠ બાનુ : બાદશાહુબેગમને બાદશાહુ દીધા,

મહેને આપો એક શાહઝાદા :
દિલવાડીનાં ફૂલથી વધાવું.

(બોલતાં બોલી, પણ પછી લજ્જતી લજ્જતી બુલબુલ જેવા
બંને બાવિકાઓ નહાંતી જાય છે)

જહાંગીર : (જતીની પાછળ નિહાળી રહીને)
ખૂબ કીધી, અર્જમન્દ બાનૂ !
ઇસ્પહાનઝાદીને શોભે એવી કીધી.

(પાદશાહને બોલતાં સાંભળી અર્જમન્દ બાનૂ અવળે મુખે
આથે—લતામંડપને દ્વારે ઉભી રહે છે.)

એક હિન્દુ } ઇન્દ્રદેવે પૂરે છે ને
ઉમરાવ : } દેવાંગનાઓના વર વરવાના કોડ ?
જહાંગીર : શાહબાનૂએ કુમારિકાઓને પરણાવવા માંડી છે,
જહાંગીરે કૌમારનો હુશમન નીવડશે.
સુલ્તાન બુશરુ તો બળવાબોર છે :
પરવીઝ પરન્દો છે મુલ્કમુલ્કનો.
ખુર્રમ શાહઝાદા તહારા થશે, બાનઝાદી !
શાદી કરીને મેવાડ માથે ચડડશે.

(હસતી—મલકાતી હંસિણી સમી ગાતી ગાતી અર્જમન્દ બાનૂ
સાગી જાય છે : જીવનનો આનન્દ માથો સમાતો નથી.)

મહારાં સ્વપ્નાં સાચાં પાડ્યાં,
તહમારાં સ્વપ્નાં સાચાં પડઝો.

નારંગી આભ, મંહી ચંપેરી આભલાં.

જહાંગીર : નૂરે પઢાવ્યું છે ' જીવોને આનન્દી કરો. '
એક જીવને આનન્દી કીધો આજ.

આસફખાન : સારા જગતને હજી
આનન્દે પ્રકુલ્લાવવું છે ને ?

જહાંગીર : ફોરમ ફોરતી ફૂલવાડી સરિખડું.
જગત કેમ હજી આનન્દતું નથી ?

એકેઉમરાવ : બેહયાઇ મગ્યા છે ? તો કહું.
જગતના સહુ જહાંગીરોને
નૂરજહાન નથી મળતી માટે.

શાયર શાદ : જહાંપનાહ ! જુદમ છે ઝમાનાના ચે.
લૂલાઓને યાત્રાઓ કરવી છે,
બદ્દસૂરતોને સુન્દરીઓ વરવી છે. ✓
ઘણાખરા માને, પોતે જહાંગીર છે :
ઘણાખરા માને, બીબી નૂરજહાન નથી.

જહાંગીર : જેને નૂરજહાન જોઇતી હોય
તે નૂરજહાન કંને જઇને માગજો.
દીવામાંથી દીવો પ્રગટાવે તેમ
નૂરજહાન નૂરજહાનો પ્રગટાવે છે.

શાયર શાદ : સૂર્ય જેમ ચન્દ્રને ઝળહળાવે છે તેમ.
નામવર ! સાંભળ્યું છે કે કેશવદાસજીએ
વીરસિંહદેવ બુન્દેલાનું ચરિત્ર આલોખ્યું,
ને જહાંગીરનાસું કવિતામાં ગૂંથે છે,

આસફખાન : યુન્હેલાખંડની માટી ગંગા ધૂવે જ ને.
 યુખારા ને સમરકંદ, બદળ ને હેરાત,
 ઇસ્ફહાન ને શીરાઝના શુલશન
 ગુણુશે, ને પૃથ્વીમાં પથરાશે,
 ત્યહારે પૃથ્વી મધનદી ઉઠશે.
 માનવીની માટીની મૂર્તિપૂજા
 ત્યહાં આથમી છે ઇસ્લામથી ;
 આત્મપૂરની ગંગાઓ ત્યહાં પ્રગટી છે
 ઇસ્લામના જલદ્દ ઇંડના ગેબી પરચાથી.
 ઘોડીલા બદળાયુખારાના,
 ઇસ્મોદિલેરજંગી મર્વોસમરકંદની,
 શાયરી તો બસ શીરાઝની :
 ને ધર્મધ્વજ એકે મક્કામદીનાનો,
 —અર્ધચન્દ્રનો એ લીલો ઝુંડો.
 બાદશાહી રાજાવતના છંટકાવે છંટાય છે
 દેશપરદેશની સૌ ઇસ્લામી વિદ્યાપીઠો.

જહાંગીર : તૈમૂરશાહનો વંદોળ જગતમાં ફરી વળ્યો,
 પછી વાવ્યાં વિદ્યાનાં ઉપવન
 જગતજ્યોત સમોવડા ચગતાધિવંશજ્વલેએ.
 શાયરો ફકીરો સન્તો વિદ્યાશુરુઓ
 વસે છે શારદાના એ લતામંડપોમાં.
 જગતના બાદશાહોની ફર્ક છે કે
 સરસ્વતીના લતામંડપોને સજીવન રાખવા.

શાયર શાદ : અકબરશાહી સદતનતના આસ્માનમાં

બુલન્દઝકબાલ જહાંગીરશાહનો મિતારો
 શાહતખ્તે બેઠો ત્યહારે
 મર્વની શાયરીએ વધાવ્યો હતો
 જગજગેતાનો એ જન્મોત્સવ.
 હરાતની લાખા ફિરિશ્તાઓ બોલે છે :
 ફિરિશ્તાઓએ વરસાવ્યાંતા ત્યહારે આશીર્વાદ.

આસફખાન : શાયરીના શરખત વિના
ઝીન્દગીની વિચિત્ર દુખગી છે. || ✓ ✓ ✓ ✓ ✓
 જગતના જહાંગીરનાં ને અંપડીના ખેડૂતનાં
 મહારે ને પ્રકુલે છે હૈયાનાં ફૂલ
 કવિતામેઘનાં અમૃતસ્રીચનથી.

જહાંગીર : સદતનતનો શાહ બાદશાહ છે,
 સદતનતનો આત્મા શાયર છે.
 શાયરને હૈયે સૌન્દર્યપૂલ છે.
 સુન્દરી ને કવિઓ જગતમાં હોત નહિ,
 તે સૌન્દર્યપૂલ જગતમાં હોત નહિ.
 કવિઓ જ ઉજવાવે છે જીવનના ઉત્સવ ;
 શાયરો જ છે સૌન્દર્યમન્દિરનાં મુખવર.
 અને આ શીરાઝી શરખત—

શાયર શાહ : ફરીઓએ પાઠવ્યો છે ફરીમહેલેથી.

આસફખાન : સાંઠણી કાલે જ આવી છે,
 શીરાઝી શરખત લાવી છે.
 મંદી કાશ્મીરનાં કેસર ઘોળ્યાં છે,
 કન્યાકુમારીનાં મોતી ઘોળ્યાં છે,
 હિમાલયનાં હિમમાં ઠર્યાં છે.
 અંશુર હાપ્રીઝગાહના બાગમાંથી વીજેલી છે.

જહાંગીર : ત્યહારે તો આજ

જીવનમાં કવિતા છલકાઈ જશે.
નિત્યે ને નિત્યે ભરીભરીને
શાહુખાનુ જે કેટકેટલા પાય છે
સૌન્દર્યના રસછલકન્તા પ્રેમકટોરા !

આસફખાન : (એક લીલમલીલો શરાબફૂલે માણુકખ્યાલીથી ઢાંકેલો છે તે દાખવીને)

રૂમશામનો આ લીલમફૂલે છે :
રતનજડેલો ને સોનાસળીએ બાંધેલો.
ગોડબંગાલની જે પેલી પાર આવે
છે કામરૂદેશ ને ત્રિયારાજ્ય.
ત્યહાંની મહારાણીનો છે આ કટોરો.

શાહાનશાહને નજર કરું છું.

એક જ માણુકમાંથી ફેરેલો છે. ✓

જહાંગીર : લીલમફોર્યો કટોરો તો રાજમહેલમાં છે.

મહાદ્યો હીરો મળશે ત્યહારે
હીરામાંથી ફેરાવીશું રતનખ્યાલો :
બાણે ચન્દનીઘડેલી કે સૌન્દર્યકટોરી !

દુનિયાંની શરાબખાજી એટલે

દેહને આનન્દરંગે રંગવી.

(કુંજમાંથી પરીઓ સરિખડું દાસીમંડળ આવે છે, ગીતનાચ આદરે છે, ને શરાબખાજી મંડાય છે.)

દેહુક્તીની નાઝ બેગમની ઇશ્કયા ગઝલો જે ગવાય છે. જીન્દગીની મદમસ્તી બમે છે.)

પ્રવેશ ત્રીજો

જમનામાં ફિરિતગાહે

—•—

(સન્ધ્યાની સન્ધ્યાનાં તેજઅન્ધારિયાં વાદળ જમના ઉપર
ઝૂટેલાં છે, ને મોતીઘાટેને આરે એક અગ્નિના આરસઘોટલા નીચે કિત-
ખાખ મહેલી ને રત્નશણગારી, હંસામુખી ને પીંછપૃષ્ઠની, ફિરિતી આવે
છે. હંસણી સમી ફિરિતી હણી—ન ઉઘી ત્હાં તો અગ્નિમાંથી વીજળી
શી એક નવયૌવના ખાનઝાદી લીધો દેશમદોર ઝાલો એક પાચપાંદડી
નૌકાપતિના કરકમલમાં મૂકીને કઠિદેશે ખીલ હસ્તદલમાં ઝીલાર્ધ નૌકા-
હંસીને માથે થગ મૂકીને ફિરિતીમાં ઉતરે છે. મહેલો ને મિનારાઓ,
અગારીઓ ને અગ્નિઓમાં થઇ ઉડતી ફિરિતી સડસડાટ કરતી જમનાનાં
મધ્યજલમાં સરકી જાય છે.)

ખાનઝાદી : (ફૂલ ઝરે એમ હસતી હસતી)

આજે કાંઈ બહેલા બહેલા ?

શાહઝાદો : (નયનપાંદડીએ નયનપાંદડીઓ ચાંપીને)

પ્રેમીઓની પ્રેમઅદાલતમાં

બહેલા ચે ગુનોહ, ને મોડા ચે ગુનોહ છે ?

મહારે મેવાડને મનામણે જવાનું છે.

આજની સન્ધ્યાએ આપણે સન્ધ્યાશું ને ?

ખાનઝાદી : (ન સાંભળ્યા શું કરીને)

માગી લીધા, મહેં માગી લીધા,

આલમના ગાદશાહ પાસેથી

ઝીન્દગીના ઝાદશાહ મહેં માગી લીધા.

—શાહઝાદા ! હું સૂકાની થાઉં છું.

શાહઝાદો : થા મહારા જીવનનાવની યે સૂકાની.

નિરખે છે આપણી જલરનાણા

ઉંચી રોકે આગ્રાના મહાલયો.

હું આપણા સઠ મહડાવું છું

સંસારની જમનામાં ઝીલવાને.

ખાનઝાદી : તો તો તું મધ્યે, હું છેડલે,

ને આપણી વચ્ચે અડધી કિસ્તી.

શાહઝાદો : સુન્દરી સાળુછેડલો સંકોરે છે

એમ રાઠછેડલો સંકોરીશ,

ને બેસીશ તહારી સ્હોડમાં.

હરિણી સરખડી તું યે

એક જ છલંગે ઉતરી આવી હો !

ખાનઝાદી : શાહઝાદા ! જાણો છો ને જાણો.

શાહઝાદો : હું તો આવ્યો તો હરણ કરવા.

ખાનઝાદી : હરણ કરવા ? કોનું ? મહારું ?

દિલનું તો ક્યહારનું યે કીધું ;

દેહનું હરણ આજ કરો છો, એમ ને ?

પણ સાવધાન, શાહઝાદા !

હરવા જતાં હરાઈ ન જતા,

ઝડપવા જતાં ઝડપાઈ ન જતા.

—ને ખુર્રમ ! કહે, ક્યાં જશું ?

આગ્રામાં તો મહેલેમહેલે છે કિસ્તીઓ.

શાહઝાદો: જમના વંકવોળામણી વળે છે ત્યહાં ;
 આગ્રાને પેલે છેડે,
 લેખડ ઉપરની વનકુંભેમાં :
 રાજા જયસિંહના ઘાટની ઘટાઓમાં.
 ત્યહાં સાધીશું પ્રેમની પરમ એકાન્ત.

✓ (શાહઝાદાની જમણી પાયવેલમાં ખાનઝાદી હાથી પાયવેલ
 ચૂંચીને શાહઝાદાના વિશાલ વક્ત્રુઃસ્પર્શને જોળે આરામગાહ રચે છે.) ✓

શાહઝાદો: તહમે તો ગળાના હાર ણની ગયાં ને ?
 શું ખેલતાંતાં એકએકલાં ?

ખાનઝાદી: શુલોની શુલખાઝી.
 નવરોઝનો વસન્તોત્સવ આવે છે ને ?
 બાદશાહખાનૂનો ખેડલો વસન્તોત્સવ છે.
 શાહખાનૂ શુલની જેદો ચૂંચાવશે,
 કૂલની કૂલમંડળીઓ ભરાવશે,
 કળીઓના સુગટ રચાવશે.
 અજબ ઉજવાશે આ વસન્તોત્સવ,
 જહાંગીર-નૂરજહાનનો આ રસમહોત્સવ.

શાહઝાદો: જગત, વસન્તોત્સવ ઉજવશે ત્યહારે
 આપણે યે ઉજવીશું આપણે પ્રેમોત્સવ.

ખાનઝાદી : (જમનાનાં જલકણનો શાહઝાદાને અભિષેક કરતી કરતી)
 રાધિકાનાં રમજલના આ અભિષેક—

શાહઝાદો : મનોહરા ! જીવનનાં જલથી
 કય્હારે અભિષેકશે? એવું ?

ચન્દ્ર ઉગ્યો છે આકાશમાં,
પણ અમૃત નથી વરસતો.

ખાનઝાદી: કયેહાં છે ચન્દ્ર ? શાહઝાદા !

(તોફાની આંખે આસ્માનમાં યોગમ કરતું નિહાળે છે.)

આપે તો સાધી છે અન્ધારી રાત.

શાહઝાદો : (શેરડીના દંડ સરખાઈ ખાનઝાદીની કટિવેલને વાળીને) !

ઝે-ઝે આંખોમાં ઝે-ઝે પૂર્યા છે,
ને ત્રીજો માંડયો છે મુખડે.

ત્રણ-ત્રણ ચન્દ્રે ચન્દ્ર નથી દેખાતો ? ✓

(બહાલપની મીઠી કાનચીમટી ભરે છે.)

ખાનઝાદી: (હસતાં હસતાં ને મુખડું આવરી લેતાં)

પેખું છું, ત્રણે ય ચન્દ્ર પેખું છું,
મુખડે ને નયનોમાં ઝે અળહળતા ;
પણ શાહઝાદાને વદનમંડળે વિરાજતા.

શાહઝાદો અમૃત ન વરસે

ઝે-ઝે યે મહા-આ-રો-ઓ દોષ ?

(ખાનઝાદીના કરનો કમલછેડ્યો જલમાં તરતો આવતો હતો
તે શાહઝાદાને મુખડે તરછોડી શિકરે છાંટ છે. જલશિકરે નિવારવા જતાં
શાહઝાદાના હાથમાંથી સડ છટકે છે.)

ખાનઝાદી: છટક્યો કિશ્તીનો સહપાલવડો.

ભેરથી રહાજો, શાહઝાદા !

સુંદરીના સાળુનો યે પાલવછેડ્યો :

છબિલી છટકાવી ન જાય.

એ ! ફૂળી ; ફૂળી હો ! હોડલી.

(સઠનો પાલવછેલો સાહી પાછો આવી શાહઝાદો સૂકાન સમીપે બેસે છે.)

શાહઝાદો ; હોડી નહીં ફૂળે, ખાનઝાદી !

પાણુ તું ને હું ફૂળ્યાં પ્રેમનીરમાં :

સનાતન જમનાનાં જલમાં.

(સઠનો પાલવછેલો ખેંચી-સંકેતી નગરકાંઠા આવરી લક્ષાટ-દેશે સૌભાગ્યચુંબન કરે છે.)

ખાનઝાદી : (શાહઝાદાની આંખડીઓમાં લાંબું નિહાળી રહીને હસતાં હસતાં)

chance of love લલા, આગ્રાથી કાંઈ શરમાવ છે ?
નાચવા જ લાગ્યા તો ધૂંવટ શા ?

શાહઝાદો : હા, લગ્ન સૂધી શરમાવાનું.

હું તો ઢાંકું છું મહારા ચન્દ્રને :

રખેને કે આશકના શાપ લાગે.

ભરી ભરી આ જમનામાં,

પંખીઓ શાં પ્રેમીઓનાં હોડલાં તરવરે છે ત્યહાં,

સન્ધિકા જ છે આપણો અન્ધારપછેલો.

ખાનઝાદી : લજ્જા તો છે પવિત્રતાનો ઝરખો,

પ્રેમગૃહનો પનોતો પડદો.

શરમ તો સતિયાં સહુને શોભે.

આસ્માનનો તારાજડયો તંબૂ—

શાહઝાદા : અર્જુનન્દ ! હાકીમની એક ગઝલ—
પ્રેમીએના એ પાદશાહની—

અર્જુનન્દ : બુલબુલકી ઝીન્દગી ગુલે ગુલઝાર દેખના;
ઔર મેરી ઝીન્દગી તેરા દીદાર દેખના.
(લોકગઝલ)

ખુર્રશ ! ગાયે આગ્રા ગાજશે હો !
આ સહેલગાહો બન્ધ પડશે :
જીવનનાં સ્વપ્નાં ઓસરી જશે.
જમનાને હિન્દોલે હોડલી ડોલે છે,
એમ આપણાં યે ડોલે છે આયુધ્યહોડલાં.
વહેવા દે, વહેવા દે, શાહઝાદા !
સંસારનાં ભરજલમાં :
રસની અણુઆથમી ભરતીના મહાપૂરમાં.
પેલો રહ્યો જયસિંહનો જયઘાટ :
ત્યહાં સ્થપાશે આપણું પરમ પ્રેમમન્દિર.

(જમનાજલમાં ડોલતી-હિન્દોલતી હોડલી જલકુંજમાં અદસ્ય
યાગ છે.)

પ્રવેશ ચોથો

સિકન્દરની પિતૃયાત્રા

(બેહરતાબાદમાં શાહનશાહ અકબરની કબ્ર સન્મુખ જહાંગીર બાદશાહ એકલા ખડા છે.)

જહાંગીર : આને એ મૃત્યુતિથિ છે,
જે તિથિએ મુગલાઇનો મહાનામ પડયો.
શાહબાપૂ ! કબ્ર પાછળથી સાંભળો છો ?
પરમ શાન્તિની આપની અખંડ નિદ્રા
આજ ખંડિત કરવા આવ્યો છું.
જહાંગીર આને ક્ષમાનો લિખારી છે.

(કબ્ર સન્મુખ ધૂંટણીયે પડે છે.)

શાહબાપૂની ખાકબોસી કરે છે.

(ધરતીને ચુમ્બે છે.)

હુન્નરો યાત્રાળુઓ આવશે
સિકન્દરના સન્દેશ સાંભળી જવા;
જહાંગીર અકબરશાહનો પહેલો યાત્રાળુ.

(આસ્માનમાં જવું જ.)

જગતમાં જવાહીર છે, રત્નો છે;
 અકબરશાહની ખાક એથી મૂલમોંઘેરી છે.
 સર્વધર્મનાં આ ધર્મશાસ્ત્રો
 એ વાંચતો ને સાંભળતો;
 ઝગમગતા આ રતનદીવડા
 એના અકબરી મહેલને અજવાળતા.
 આ વજ્રકવચ એ ધરતો.
 અખબાબન ! એ હીવાને અજલ !
 યમરાજને સત્કારી મહેમાની કીધી,
 રાજમહેલનો એ મૃત્યુખંડ !
 વજ્રવદની જયધ્વજ જંગળહાદુરો;
 દુનિયાની હીવાદાંડી શું દૂરઅન્દેશ મન્ત્રીમંડળ;
 જગતની અદ્વિતીય જીવન્ક્રતુના—
 અધી સદ્દીના વિજયસંગાથીઓ
 છેલ્લી રખા લેતા, છેલ્લી તસલીમ ભરતા.
 કાતિલ ઝહર શા મહારા વિરોધી,
 અનેક યુદ્ધોના આપના જયસામન્ત
 અંબરપતિને મોકલી મહેલે નહોતર્યો.
 હું આવ્યો; ને આ આંખે જોયું તો
 શાહોનો શાહ, પુરુષોનો પુરુષોત્તમ,
 દુનિયાનો ડાહ્યામાં ડાહ્યો રાજર્ષિ,
 જગતને વિદાયના જુહાર કરતો હતો.
 સેંકડો જંગોમાં જીતેલી
 બાદશાહી સમશેર મહેલે બન્ધાવી:

દુનિયાદીપાવતો મુગલાઈનો મુગટ
 મહારે માથે મૂકી આશીર્વાદ વરસાવ્યા.
 મહાઅપરાધો મહારા માફ કીધા:
 મુગલાઈનો મહિમા જળવવા મહેને સોંપ્યો.
 સદતનતનો વારસો દીધો,
 સર્વસ્વ સમર્પ્યું, શહેનશાહ સ્થાપ્યો.
 હઝી, 'કુટ્યાણુ' લાખી, નમન કીધું
 લવિધ્યના બાદશાહને એ બાદશાહચૂડામણિએ,
 ને લીધી પછી અનન્તની વાટ.
 એ સર્વસ્વામીનો હું નાલાયક વારસ.

(વિશ્રામ લે છે.)

શાહબાપૂ ! રાજમહેલનો એ મૃત્યુખંડ !
 પ્રભુ ત્યાં પધારેલા હતા;
 નહિ તો આટઆટલી ક્ષમા ત્યાં ક્યાંથી ?
 એ જ જગજ્જીવવન્તી સમશેરથી
 સલીમ શાહબાદના દુકડા કરી
 ખીમો ફૂતરાઓને ખવડાવ્યો ન હોત !
 સુરાઈગંજનાં અરણ્યોમાંનું એ ખૂન !
 ઉન્હા લોહીના એ ખદબદતા ફૂંડ !
 જંગલી ભુંડ જેવો વીરસિંહ યુન્દેલો !
 દન્તુડી જેવું તહેનું ઝેરી ખંજર !
 રાજવીરૂપે જંગતમાં પ્રભુ અવતર્યો હોય
 તે એક હતો, અકબરશાહ !

ત્રણ રાત્રી અપવાસ કીધા તહે:
 ધરતીકમ્પ જેવી લયંકર આજ્ઞાઓ આપી.
 આશ્ચર્ય છે-આશ્ચર્ય છે એ કે
 કેમ કોઈએ ન પાળ્યાં એ શાહી ફરમાન ?
 ઓ જલાલુદ્દીન શાહ ! તહારા છેલ્લા દિવસો
 અન્ધકારથી છલોછલ લાર્યા મહેં.
 રૂધિરના ખ્યાલા તહને પાયા.
 બાદશાહનાં સુળ ને જાહોજલાલીમાં
 વિષ ને અન્ધકાર મહેં વાળ્યાં.
 ઓ જ્ઞાનભંડાર ખવાજ અબુલ ફઝલ !
 શહેનશાહી સદતનતના ઓ ચિરાઘ !
 આસ્માનને આરેથી જહાંગીરને માફ કરજે.
 તું દરવેશપુત્ર હતો.
 સિકન્દરાની પુણ્યવિશાળ છાયાઓમાં
 ફકીર કો ભૂખ્યો નહિ પોઢે:
 સિકન્દરાના અકબરપવિત્ર આરેથી
 સંન્યાત્રી કો સદાત્રતસૂનો નહિ વળે.

(અંજલી કરી રહી આસ્માન લણી નિહાળી યાચના કરે છે.)

મહારો ઇલાહાબાદનો બગવો !
 ડુંગરે ડુંગર મહેં સગગાવ્યા,
 નદી યે નદમાં વડવાનગ પ્રગટાવ્યા.
 પિતા સહામે પુત્રે ખડ્ગ ખેંચ્યું,
 શાહાનશાહ સહામે સિંહાસન માંડ્યું.

જગત્શાણુ રાજા બીરબલને
 આંતર્યા કાશ્મીરની કુંજો છુતવા જતાં.
 એક લાલો યે ન ઉછાળ્યો
 એ હાપણના દરિયાવે.
 ત્યહારે હું ન્હોતો મહમ્મદો
 મહારા અધાર કૃત્યની અધારતા.
 શાહબાદા ખુશરૂના પંતળના બળવાએ
 બોળાયાવી મહને પાપની એ પ્રાદતા.
 પુત્રોનાં અપકૃત્યોથી જ મહમ્મદ છે
 પિતા પ્રત્યેના ગુનાહોની ગુનાહત.
 એ તો શાહાનશાહોનો ચક્રવર્તી હતો.
 એ તો પાદશાહોમાં પયગમ્બર હતો.
 એ આલના ગુંબજ ! ઉત્તર દે:
 મહને માફ છે મહારા ગુનાહો ?
 એ સિંહનંદરાના મકળરા ! માગ દે,
 ને પોઢણમાંથી જગાડ પાદશાહને:
 આજ રોઝે કિયામત છે.
 ફતેહપુર સીકીના એ બુલંદ દરવાઝા !
 દુનિયામાં છે ઉંચામાં ઉંચા,
 અકળરશાહના ચશદેહને આવવાને કાજ
 પૂરતા ઉંચા નથી તહમે.
 ગેબની કમાન એક એને સમાવશે.
 પ્રસાતે ને સન્ધ્યાએ, દિવસે ને રાત્રીએ,
 એ રતનદીવડા ! પ્રકાશે એનો પ્રકાશ.

ઓ નૌખતખાના ! ચારચાર ઘડીએ વગાડજો
એના કીર્તિઘોષનાં ઘોઘડિયાં.
જહાનને લગતી રાખજો એના યશધ્વનિથી.

[ક્ષણિક વિરામે છે.]

શાહખાપૂ ! મહને એ સઝા ફરમાવો
કે જે હું ખુશરૂને કરવાનો હતો.
નૂરે મહને વાર્યો,
જહાંગીર ખુશરૂની ખાલ ઉતરાવતઃ
નૂરે મહને અટકાવ્યો,
હું ખુશરૂની આંખો હોલવત.
લાહોરના દેહલી દરવાઝે
ખુશરૂના સાતસો શયતાનોને શૂળી દીધી;
શાહઝાદાને તેમનાં દર્શન કરાવ્યાં.
અખખાનન ! મહને યે આપે
એ સઝાઓ શાને નથી કીધી ?
એવી સઝાઓ ફરીથી ન કરવાના
નૂરે મહને સોગન્દ દીધા છે.
ખોલો, ઓ ગેખની ગુફાઓ !
ભર્યાં ભર્યાં ભાદ્રપદનાં
જમનાનાં નીર ગાજે છેઃ
ગાજો ઓ સિકન્દરાના ગુંબજ !
મહે' ને મહારા ત્રણ શાહઝાદાઓએ
અકબરશાહની પ્રેતશય્યા ઉપાડી
રાજદુર્ગના સિંહદ્વાર સૂધીઃ

શાહઆદાઓએ ને સદતનતના સ્થલોએ
 પ્રેતયાત્રા કરાવી ચિકન્દરાની કુંજોમાં.
 એ તો ભૂલ્યા નથીને ? શાહબાપૂ !
 શું શું સ્મરું ? શું શું સ્મરાવું ?
 આપે મુગલાઈ મ્હોરાવી:
 અમે મુગલાઈ માણિએ છીએ.
 હુનિયા ભૂલકણી છે:
 ભૂલે છે, ભૂલશે, ને હું એ ભૂલીશ:
 પાણુ ઇતિહાસ તો અશ્વર છે.
 શાહાનશાહોનાં શિળરોમાં એ હિમાલય હતો.
 અકબરશાહની યશકવિતાથી
 મુગલાઈ સદા પ્રકાશશે પ્રશ્વીભરમાં.
 એનો દીર્ઘિનો અશ્વયજૂર
 બીજા આસ્માન સરિખડો
 આસ્માનના યૂરૂજ સ્કામે ખડો છે.
 શહેનશાહો તહમને સંભારશે,
 ને અકબરી કુશનમાંથી સળક પડશે
 અજર અસ્મર કલ્યાણસિદ્ધ રાજનીતિના.
 રોકે કિયામતની પુણ્યઘડીઓમાં
 જગતના શાહાનશાહોનો દરબાર ભરાશે,
 ત્હારે રાજમુગટ અકબરશાહને ધરાવશે.
 જગત હત્યો ને મૃત્યુ એ હત્યો તું,
 એા ઇતિહાસમાં અસ્મરનામ અકબરશાહ !

[આસ્માનને ને આસ્માનની પારનાને હાય જોડી નમન નમી ઉભે છે.]

શાહુબાપૂ! નિરજો છે ને જેબને આરેથી ?
 સ્વેચ્છાચારેની મહારી જોળ ઉતારી;
 સ્વચ્છન્દના મહારા સંગાથીઓને વિખેર્યા,
 તૂટેલી મોતીમાળનાં મોતી સરિખડા.
 બાંધ્યા છે ઈનસાફનાં ચઢાવત,
 શપથ લીધા પિતૃપગલે પરવરવાના.
 અડધા વર્ષની સદતનતની મહેસુલ
 ખેરાત કીધી પિતૃશ્રાદ્ધમાં.
 દેહલી ને આગ્રાના, સિકન્દરા ને સીક્રીના
 સાંધને સન્તોને સંન્યાસીઓને ફકીરોને
 ત્રણ-ત્રણ માસ જમાડીને જમ્યો.
 એ પ્રાયશ્ચિત્તે પૂરતાં નથી લાગતાં મહેને.

[ધડીક વિશ્રામ લે છે.]

એ પ્રાયશ્ચિત્તો ચે ઉણાં-અધૂરાં છે.
 શું શું સંભારું જીવનની દીવાનમાંથી ?
 મહારી સ્મૃતિનો ખ્યાલો નહાનો છે.
 પાયકીધી સિકન્દરાની આ યાત્રાને બદલે
 પાંપણોની પાયઅંગુલિઓ કરી
 શિર આળોટતાં પિતૃયાત્રા કીધી હોત
 તહા ચે ઓછું છે આ આયુષ્યમાં તો.

[જેઠાની ઉંડાણગુફમાંથી બાંગ પોકારતો ને ગાતો એક સાંઘ
 આને છે.]

સાંધ : ખેરાત કરો, ખેરાત કરો,
જગતના ઓ બાદશાહો ! ખેરાત કરો.

જાગે જગતમાં ભોગીરાજ એક :
કાળી અન્ધારી રાત જવાઇ રહી :
જાગે જગતમાં ભોગીરાજ એક. ધ્રુવ
દુઃખનો ભોગી કાઈ, દિલનો ભોગી કાઈ ;
આતમનો રોગી ભોગીરાજ એક ;
કાળી અન્ધારી રાત જવાઇ રહી વિ
દુનિયાનો ભોગી કાઈ, દેવનો ભોગી કાઈ ;
પ્રેમનો ભોગી ભોગીરાજ એક :
કાળી અન્ધારી રાત જવાઇ રહી વિ

જહાંગીર : જગતના ઓ જગના ભોગીરાજ !
બન્દ-યે-ખુદા ! આવ ને ભેટ,
અને હોલવ ખુદાઈ જલથી
જહાંગીરના હૈયામાંની હોળી.
એ ભડકાઓ નહાનાસૂના નથી.
દુનિયાના અગ્નિ તો હોલવાશે, વીર !
ફરીરોની એક બિરાદરીથી.
પ્રારબ્ધ મ્હોટાં છે પૃથ્વીવાગ્રીઓનાં
કે જગતમાં ફરીરોના ફૂવારા ફેરે છે હુ.

[સાંધને 'ભાઈ' કહીને જહાંગીર બાદશાહ ભેટ છે : ને પછી ફરીરોમાં પોતાને હાથે પચાસ હજાર રૂપાચક્ર ફરી ને કપડાં બહેંચે છે.]

પ્રવેશ પાંચમે

નિશાનખાંડી

[જમનાનાં જલ ઉપર ઝૂંટેલા જહાંગીરી મહેલના ઝરખામાં
લાડિલી બેગમ ને સાહેલીઓ મધરાતમાં તારિકાઓ જેવી ચમકે છે.]

લાડિલી બેગમ: અમમાલનની આંખે

નિશાનખાંડીની રાત્રી છે.

શયદા! બધી તૈયારી છે ને ?

શયદા : જ હા, બેગમ સાહેબા !

સજ્જ છે સઘળો કાતિલ સરંજામ :

આપનાં નયનોની નિશાનખાંડી સમોવડો.

લાડિલી બેગમ: હસતાં હસતાં શયદાને કાનચીમટી ભરીને

ચૂપ ; જીભની કટારને સંભાળજે.

શયદા : ગરીબની જીભ તે કટાર,

તાલેવન્તની જીભ તે કૂલપાંદડી !

અદલાએ ગરીબ શાને સરજ્યાં સૃષ્ટિમાં ?

—ને સુલતાન શાહઝાદાને મુળચન્દ્રે

તાળાં—કોણુ—જશે—મા—આરવાને ?

(શયદાના હોઠ આડી હાથેળી દઈ લાડિલી શયદાના શપ્થોને
વેરી-છેરી નાંખે છે.)

સાહેલી: તેજના તારલા શા દીવામાંડ્યા ગરબા,

આલઆરે ઉગે ને આવે એમ,
જમનાજલમાં તરતા આવશે.
સરદાર ગોલંદાઝને હરાવ્યો હતો
તે બન્દૂક પણ સજ્જ છે.
બાદશાહબેગમ પધારે એટલી વાર.

શયદા : ત્યાં સૂધી ગાવ નિશાનબાઝીનું ગીત :
નયનોનાં તીરની નિશાનબાઝીનું.

(એક સાહેલી દિલ્લખા વગાડે છે, ખીજ લાગ્યમધું ઢોલક બજાવે છે. નયનોની નિશાનબાઝીનું ગીત ગાઇ સાહેલીઓ લાડલી બેગમને ખીજાવે-પજાવે છે.)

શયદા
અને
સાહેલીઓ : { હું વાંચું છું, સલૂણી ! એ આંખડીને વારજો ;
સોગન્દ છે, રમતાં ન બાણ કાને મારજો ;
હું વાંચું છું, સલૂણી ! એ આંખડીને વારજો !

નથી બેઠાતી દિલ્લ દાઝ્યા વિના નયનોની નિશાનબાઝી :
નથી બેઠાતી દિલ્લ દાઝ્યા વિના નયનોની નિશાનબાઝી :
રમિકવર હો ! મગર તુ સજ્જ હો તુજ દિલ્લકું ફૂલ કરવા,
તો બેલજો, નહિ તો ન બેલીશ નયનોની નિશાનબાઝી.

હું વાંચું છું, સલૂણી ! એ આંખડીને વારજો ;
સોગન્દ છે, રમતાં ન બાણ કાને મારજો :
હું વાંચું છું, સલૂણી ! એ આંખડીને વારજો !

શયદા : બેગમ સાહેબાં ! અર્જમન્દ બાનુ ચે
એ જ શુલઝારનું શુલ છે હો !
એમની ચે નયનવીજળીઓ—

(એક સાહેલી હરિણી શી દોડતી આવે છે.)

આવેલી સાહેલી: 'બાદશાહબેગમ ફરમાવે છે કે
રાત્રીને ચે વિરહવાઘા ધરાવો.
મહેલની હીપમાળ હોલવી નાંખો,
ગોળલે ને ટોડલે રતનદીવડા માંડો,
બને તો આશ્માનને ચે ખૂઝાવો ;
અન્તરિક્ષમાં અન્ધકાર એકલો ઉભો રહે.
રજનીમાં રજનીરાણી પધારે છે.

(જહાંગીરી મહેલનાં સહુ હુમ્મરોને હોલવી નાંખે છે, માત્ર રતનદીવડા ઝાંખુ ઝાંખુ ગળક્યાં કરે છે. રૂપેરી તારાટપકાથી ભરેલો કાળો મખમલનો રાત્રિગ્રખો આવેલી, મોતીપરોવ્યાં છુટાં ઝુલ્ફાંવન્તી, રજનીની મહારાણી સરિખડી નૂરજહાન, અન્ધારા આશ્માનમાં ધીરે ધીરે ચહુડતી ચન્દ્રકલા શી, પધારે છે.)

નૂરજહાન : કેવી છે અન્ધારી આ રાત ?

—ભાગ્યના લેહ સમોવડી ?

(મહેલઝંખેથી રાત્રિમાં નિહાળીને)

ઝીન્દગી ચે શું અન્ધારું નથી ?

સમર્પિ કેવા ચમકે છે અન્ધકારમાં !

બાદશાહનું રત્નભર્યું બાણે વદનમંડળ :

અન્ધારદેશની કે રાજકુમારીને હૈયે

બાણે ભાગ્યમોતીની માળા.

આછીનીલી નયનચન્દ્રિકા સરિખડો

તગતગે છે શન્નીશ્વરનો ગ્રહ.

(એક સાહેલી હરિણી શી દોડતી આવે છે.)

આવેલી સાહેલી : બાદશાહબેગમ ફરમાવે છે કે
રાત્રીને ચે વિરહવાદા ધરાવો.
મહેલની દીપમાળ હોલવી નાંખો,
ગોખલે ને ટોડલે રતનદીવડા માંડો,
બને તો આસ્માનને ચે બૂઝાવો ;
અન્તરિક્ષમાં અન્ધકાર એકલો ઉભો રહે.
રજનીમાં રજનીરાણી પધારે છે.

(જહાંગીરી મહેલનાં સહુ ઝુમરેને હોલવી નાંખે છે, માત્ર રતનદીવડા ઝાંખુ ઝાંખુ ઝળક્યાં કરે છે. રૂપેરી તારાટપકાથી ભરેલો કાળો મખમલનો રાત્રિઝખો આવેલી, મોતીપરોવ્યાં છુટાં ઝુલ્ફાંવન્તી, રજનીની મહારાણી સરિખડી નૂરજહાન, અન્ધારા આસ્માનમાં ધીરે ધીરે ચડતી ચન્દ્રકલા શી, પધારે છે.)

નૂરજહાન : કેવી છે અન્ધારી આ રાત ?

—ભાગ્યના લેહ સમોવડી ?

(મહેલઝખેથી રાત્રિમાં નિહાળીને)

ઝીન્દગી ચે શું અન્ધારૂં નથી ?
સમર્પિં કેવા ચમકે છે અન્ધકારમાં !
બાદશાહનું રતનભર્યું બાણે વદનમંડળ :
અન્ધારદેશની કે રાજકુમારીને હૈયે
બાણે ભાગ્યમોતીની માળા.
આછીનીલી નયનચન્દ્રિકા સરિખડો
તગતગે છે શન્નીશ્વરનો શ્રહ.

રૂપાટપકીગૂંથ્યો અન્ધારગળસો
 પરમેશ્વરે બાણે વિશ્વને ઓઢાડ્યો.
વિરહિણી રસિકાના ઉચ્ચમકાર બેવા
 તિમિરપૂરમાં ચમકે છે તારકકિરણો.
 સ્વર્ગગંગાની ફૂલમ્હોરી વેલ તો
 બાણે ગગનસુન્દરીના લલાટદેશની રતનદામણી.
 ફરતા ક્ષિતિજ ઉપર ઝૂલન્તા તારલિયા
 તો બાણે ઝૂંદેઝૂંદે લટકતાં
 રાત્રિરાણીનાં વેણપરોવ્યાં મોતી.
 પ્રહ્લાંડશહેનશાહતના શાહાનશાહી તાંબુના
 રત્નજડયા ધુસ્મટનો આ ચન્દરવો
 અદ્ભુત ને અદ્વિતીય છે.
 સકલ પ્રહ્લાંડના ઓ જહાંગીર !
 નમન છે-વન્દન છે તહેને
 દેહુલીશ્વર જહાંગીરની આ નૂરજહાનનું.
 અકળ છે, અનુપમ છે, અનનુકરણીય છે
 તું ને તહારી લીલા, ઓ પ્રભુ !

(દાસીમંડળમાં સંચરે છે : બાણે ફૂલમાં ફૂલરાણી સંચર્યાં.)

તહારા મુળપદલવમાંનાં બુલબુલો
 લાડિલી ! તહે છોડવા માંડ્યાં ત્યહારે ?
 લાડિલી બેગમઃપણ, ઓ બહાલપનીતરતી અમ્મીજન !
 શીરાઝનાં બુલબુલ હિન્દમાં છવશે ?
 નૂરજહાન : શીરાઝી શુલના શુલઝાર

તો પ્રકુલ્લે છે અંહી.
 શીરાજનાં આબોહવા હિન્દમાં એ હશે
 ત્યાં ત્યાં જવશે શીરાજનાં ખુલખુલો.
 શીરાજી કૂલ તો છે ખારમાસિયાં :
 ને દુનિયાની છ એ ઋતુઓ
 ને ખારે ચ પૂર્ણિમા
 ઉગે છે હિન્દના લલાટદેશે.
 હું એ તુજ જેવડી હતી ત્યહારે
 ખુલખુલ સમી ઉડતી જગતકુળેમાં.

એક સાહેલી : આજે ગરૂડ શાં ઉડો છે

ગગનના ગુંગળ ભરી-ભરીને.
 ત્રિકાળમાં એ લાગ્યવન્ત ભારતવર્ષ
 તહમારી સૌન્દર્યઝાયાથી આજ છવરાયેલો છે.

નૂરજહાન : શયદા ! શાહાનશાહ જંગમાં પધાર્યા છે,
 અસ્ત્રશસ્ત્રનાં ક્રિયા ભંડાર મ્હારે કાળે—

શયદા : જહાંગીરી મહેલના સહુ શસ્ત્રભંડાર.
 ગોલંદાઝને હરાવ્યો હતો તે,
 પાતળી નળીની અચૂકનેમી બન્દૂક દ્યો.

નૂરજહાન : ના ; આજે બીજી બન્દૂક સાધીશું.

| સુન્દરીને એ એક જ કટાક્ષબાણ નથી |
નયનોથી હૈયાં વીંધવાને.

જમનાજલમાં પડી પથરાતાં
 તારલિયાનાં પ્રતિબિંબના
 લીસોગ્રાને એ ભૂંરી નાંખજો આજ

નયનવીજને ચે ફરકવા દેશો મા.
તેજકુંભ સરિખડા ગરખાઓ
જમનામાં કિરણસ્ફુરતા વહવા દો :
જાણે જગનયનોનાં જહાનકડાં હોડલાં.
લાડિલી ! તું એ બન્દૂક લે :
હું લઉં છું રસ્તમ શિકારીની.

શયદા : જગતની સૌન્દર્યરાણી
લાગ્યની નિશાનખાત્રી ખેલે છે આજ.

(જહાંગીરી મહેલના ઝરખા નીચે જમનાનાં પાણી, પ્રૌઢાના ઉરભાવ લેવાં, ધીરગમ્ભીર વહે છે ; ઉપર અન્ધારી રાત્રીનો અન્ધકાર ઝંખૂમી રહ્યો છે. એ અન્ધકારમાં યોગમ કિરણો ફેંકતો ગરખો જમના-ગહેલુમાં તરતો તરતો આવે છે : જાણે રશ્મિસ્ફુરતી અન્ધકારની તેજકીકી.)

લાડિલી ! 'ખેલું' નિશાન તહાઈ.

(લાડિલી યોગમ નિશાન માંડે છે ; જલવહેતા ગરખાને ફેરે છે.)

નૂરજહાન : શાહુખાશ ! જીવનનું નિશાને એમ જીતજે.

(જમનાજલમાં તરતો તરતો ખીજે ગરખો આવે છે.)

શયદા : ખાદશાહયોગમને હવે જગતનિશાન
શાં પાડવાનાં છે ખાકી ?

(બન્દૂક ઉપાડી નૂરજહાન વગરનેમે તલ્લજલ ગરખો ફેરે-
ત્રીજે ગરખો તરતો આવે છે.)

લાડિલી બેગમ : શયદા ! એ તહાફે નિશાન.

દેહલીના ઉમરાવનું નયન—

(ધીરી ને ધીરી નેમે શયદા નિશાન પાડે છે, એમ નહાનકડા દીપકદુકંડ સા ગરબાઓની પરંપરા જમનાજલમાં ઉતરી આવે છે, ફરોક્ક નિશાનખાજી જોલાય છે.)

નૂરજહાન : એક વેળા તો ગોલંદાઓને ચે હરાવે
એવી છે સાહિલીઓની મુજ સેના.
દિલસરોવરના પાથર્યા જલપગથારે
કાશ્મીરનાં કમળો પાડતાં હતાં,
એવા હૂમે છે દીવડા જમનાજલમાં.
ગિરિપાથરી ત્યહાંની ધરફની જાજમ ઉપર
સાંભરે છે કસ્તુરીમૃગની મૃગયા ? શયદા !
કે તખ્તે સુલેમાનની સમીપના
પૂર્ણિમાના તેજસાગરમાં તરતાં
ચતુર ચકોરના ચન્દનીશિકાર ?
પાડ્યો, લાડિલી ! શાહુશા ! પાડ્યો તહે.
જીતજે એમ જીવનભરમાં.

લાડિલીબેગમ : પણ બાદશાહ જીતવા ક્યહાં જીએ દે છે જે ?

નૂરજહાન : જો, શયદા ! જો આવ્યો :

ધીમેશથી, જલની લહરીલહરીએ ડોલતો :
નાચે છે પાણીની પગલીએ—પગલીએ.
સોનાની સળીએ સરિખડાં ફિરજો
પરોવાયાં છે જમનાનાં જલમાં.
અદલાહ ! સચોટ છે એ નિશાન.

શયદા : જહાંગીરશાહની જાહોજલાલી જેવું.

પે—એલો કિનારની રહેઠાણમાં સન્ટાયો છે :
શોધો ને ફેડો ત્હને, શાહજાનૂ !

લયલા : એ સન્ટાય છે ને લખ્ખાય છે
લજ્જતળાં ડો લોચન સરિખડો.

નૂરજહાન : સન્ટાય છે એ ? તો લ્યો.—
શરમના ખોટા પડદા ચીરાશે જ.

(નિશાન સાધી નૂરજહાન ગોળી છાંટે છે. અર્ધસ્પષ્ટ કાં માનવ-
શબ્દ શો સિલ્કાર જલ ઉપર તરતો તરતો રહામે તીરથી આવે છે.)

એ શબ્દ શેનો ? શયદા !
નીરને રહામે આરેથી આવ્યો એ ?
એ શબ્દ તો હૈયામાં વાગ્યો.
આ તીરે પુણ્ય ને એ તીરે પાપ છે ?
નિશાન તો નથી ચૂકી હું.
વેલતૂટ્યાં, પડતાં ને ફૂટી જતાં,
તુંબડા જેવા હતો એ શબ્દ :
જાણે જૂઠડા જોગીનું
જલભયું તુંબડું ફેડાયું !
રતનદીવડો ઝળકે છે ઝાંકઝમાળ :
શયદા ! લે, જા, ને જો.

(શયદા રતનદીવડો લે છે ને જાય છે. જતાં જતાં)

શયદા : જગત આવું—અન્ધારી રાત જેવું છે.
ખાદશાહો, ખાદશાહજોગમો,
પ્રજાઓ, મહાપ્રજાઓ, મહારાજાઓ

છોડે છે ગોળીઓ આમ અન્ધારામાં,
 ને કિસ્મતપ્રેર્યાં જગત્પહાદુરો શાં
 ભૂલે છે કે પાડે છે ઝીન્દગીનાં નિશાન.
 ને એમ અલેદ અન્ધકારમાં
 જગતની જમના વહે જાય છે.

[રતનદીવડો લેધને જાય છે.]

નૂરજહાન : જાવ, નીંદપાંખડીઓમાં પોઢો જઈને.

(સાહેલીસંઘ જાય છે.)

ઝીંદગી જ છે અન્ધારી રાત.
 એ અન્ધારામાં જ ફેડવાનાં છે
 સહુએ ઝીન્દગીનાં નિશાન.
 આજ મહારા ભાગ્યની મધરાત.
 આકાશ ઉપરે જાણે પડદો પડયો,
 આસ્માન હોલવાઈ ગયાં.
 એવી છે અન્ધારી આ માઝમરાત ;
 અને એવા જ છે,
 મિથ્યા - મિથ્યા - મિથ્યા,
 જગતની નિશાનળાઝીના સહુ ખેલ.
 ઉપર તારલિયે ઝગમગતું આસ્માન,
 નીચે જમનાને આરે હું જગવિહારિણી :
 જાણે માથે આલના જાગ લેંધને
 ઘૂમડી ઘૂમું છું જગને ઘાટ.

પ્રવેશ છઠ્ઠો

જહાંગીર બાદશાહનો દરબાર

(ચમકતાં રતનનયનાળા સુવર્ણના સિંહસલે ઉપર માંડેલા સદતતતના મણિજ્વલિત તખ્ત માથે મુકતામાળનાં ને હીરામાણિકનાં તોરણ જૂથે છે, ચારે છેડે જવાહિરના અંગૂરી જૂમળાં લટકે છે ; ને સન્મુખ ત્રણ સુવર્ણકેશઓ છે. આગળ રેશમી ગાલીચા ને જરિયાનની લજ્જો પાથરી છે. મંહી બાદશાહના અમીરઉમરાવો ખડા છે. સિંહાસનની પાછળ છત્ર ચમ્પર ને પંખાધારી રૂપવન્તીઓ ઉભી છે.)

એક ઉમરાવ : શાહઝાદા ખુર્રમ પધાર્યા છે

હિન્દવા સૂરજને છતીને.

ગોવાનો એલચી : ઈંગ્લિશતાનના એલચી આવ્યા છે,

દરિયાવના મગરમચ્છ સમોવડો.

ચોથો ઉમરાવ : કહે છે લૂંટાયો છે જરહાનપુરને ઘાટે.

ત્રીજો ઉમરાવ : વિન્ડ્યાચળની પેલી પાર,

નર્મદાનાં ઘેરાં વન ઉતરીને,

એક લાગ્યો છે બહાદુર,

તે કહાવે છે પોતાને છોટો અકબર.

આસફખાન : સૂર્યાસ્ત પછી તારલા પ્રગટે છે ને ?

પહેલો ઉમરાવ : શાહઝાદા ખુર્રમ ત્યાં સિધાવશે.

(પ્રૌઠાવરથાના મદલર માતંગની ગતિએ મલપતો, રત્નલયો પાણી સાદાઈ શો શોભતો, શાહાનશાહ જહાંગીર પધારે છે. ડહાપણ ને દુર અંદેશીની ભૂતિ સમો વઝીરે આઝમ મીરઝા અથ્યાઝ અને રત્નછોડ સરિખડા શાહઝાદા શહરિયારતું રાજમ ડલ સંગાયે હોય છે. સહુ ઉમરાવો ધૂંટ-ણિયે પડી સીજદો કરે છે, આસફખાન રાજસિંહાસનનાં પગથિયાં આગળ નમન નમે છે. ખાદશાહ સિંહાસને જઈને વિરાળે છે. પહેલા કઠેરામાં જમણી ખાત્તૂ શાહઝાદા ને રાયર શાદ ને વઝીરે આઝમ ને સિપેહસાહાર ખાનખાનાન ઉભા છે : ડાળી ખાત્તૂ આસફખાન મહાખતખાન ખિદ્દોની ને રોખુલ સસ્તનત ઉભા છે. શેષ ઉમરાવોથી ખીજો કઠેરા ઉભરાય છે. ત્રીજા કઠેરામાં આમવર્ગ ઉભો છે.

આસફખાનની ઇશારતથી ગૌડખંગાળના નઝરખન્દીના ખેલાડીઓ આવી નઝરખન્દીના ખેલો આદરે છે : છેલ્લે છેલ્લે આરમાનમાં વિમાનો ઉડાવે છે.)

જહાંગીર : નઝરખન્દીના વિમાનોની મુવાફિક
કંઈ કંઈ સસ્તનતો ઉડી ગઈ,
ને કંઈ કંઈ ઉડી જશે આરમાનમાં.

વઝીરે આઝમ : જહાંપનાહ ! સારી યે આલમ
નઝરખન્દીનો ખેલ છે ખુદાનો.
આસફખાન ! ડોણ છે આ ખાતૂ ?

આસફખાન : (રાજસિંહાસનની સમીપ આવીને)

કેશકલાપમાં કેસૂ પરોવેલી,
ભાગ્યદેશે પીયળ અર્ચેલી,
હસ્તાંજલિમાં કુંકુમથાળ ઝીલેલી,
અગ્નિઝાળ સમોવડા કેસરિયા વાઘામાં
ઓ હિન્દુ કેસરિયાણી છે.

બાદશાહ પાસે પરવાનગી માગે છે
સ્વામી પાછળ સતી થવાની.

[શિર ઝુકાવી સન્મુખ ખડો રહે છે.]

જહાંગીર : લયલાની પાછળ મંજનૂને

ઘેલા થવા હક છે કે નથી ?

શીરીન પાછળ ફરહાદ પહાડો જોડે :

તો મંજનૂન પાછળ કોઈક લયલા

ને ફરહાદને કોને કોઈક શીરીન

કોક દહાડો તો બનફરોશી કરશે ને ?

જ્યાં જ્યાં સાચો પ્રેમ છે

ત્યાં પતંગ જવાલામાં જ જલશે.

વઝીર આઝમ : પ્રેમનાં પયગમ્બર સમોવડી

એ તો જવલ્લાંની કો જોડલી.

જહાંગીર : હહાપણના મેડ્ અકબરશાહનો

કાનૂન સાચો છે, પણ અધૂરો.

સતીના ઢોંગ છે, માટે મનાઈ દીધી ;

અપવાદિયણ આજ્ઞા કો માગે,

સાચા પતંગને જવાલામાં જલવું હોય,

તો પરવાનગી આપજો પ્રેમપંખિણીને.

સતી માતા : તહાઈ કલ્યાણ થશે, બાદશાહ !

સતીઓ બન્ધ કુર્યે સંસાર સુધરશે નહિ.

તહારા જેવા તખ્તે વિરાજશે ત્યાં સૂધી

મુગલાઈનો સૂર્ય મધ્યાકાશમાં તપશે.

(સિંહાસનને કુંકુમના થાપા દે છે, બાદશાહને કુંકુમછાંટણે વધાવે છે ; સારી રાજસભાને આશીર્વાદની કુંકુમછાળથી ભરી ' જય અહાલેક ' પોકારતી સતી માતા સિધાવે છે ;)

જહાંગીર : [દરબારભરતી કુંકુમવાદળી રમી ગયે]

આ વૃદ્ધા ને વૃદ્ધ કોણ છે ?

(કંગાલ ચીંથરેહાલ દંપતી ધૂંટણિયે પડી ઝમીનખોસી કરે છે)

વૃદ્ધ : નિઃસન્તાન થયેલાં અમે માળાપ :

આંધળાની લાકડી, ઘડપણનો થાંભલો,
સંસારનો એકનો એક વિસામો, અમારો દીકરો,
બંગાળના સૂબાના હાથી નીચે ચગદાતાં
અમારું નજખોદ ગયું તે.

મર્ઝીરે આઝમ : શાહી રુક્ષે તહમને તો દીધો'તો ને ?

વૃદ્ધ : હા, નામવર ! દુનિયાના દીવા !

દયા દીધી'તી બાદશાહબાપૂએ.

વાટખરચી ચે દીધી'તી.

ખાતાં ખાતાં બંગાળ પહોંચ્યાં.

શાહી રુક્ષો સૂબાને સોંપ્યો,

તો સળગતી શઘડીમાં નાંખ્યો.

ઘર લૂંટ્યાં, બાર લૂંટ્યાં હમારાં :

વાટેઘાટે ને વગડે વગડે

હરાયાં ઢોર જેવાં રખડતાં કીધાં.

માર્ગે લીળતાં લીળતાં આવ્યાં છીએ.

કહે, તખ્ત આગળ ફરિયાદે કેમ ગયાં ?
કહે, શાહ ને હું બાલમિત્રો છીએ.
સુખદુઃખનો આધાર પુત્ર ગયો,
ઘડપણનું ઘરનું ઢાંકણું ગયું.
પુત્ર પાછળ સર્વસ્વ પુણ્ય કીધું હોત
તો એ ન દાઝત આટલું દિલ.

વૃદ્ધા : ને બાળકો એ ગતે જાત.

જહાંગીર : (આંખમાં રતાશ ને ભગ્નમાં દુર્ગંદારની વજ્રમાન
ચહેરા સમા)

અય દુનિયાનાં હડાપણ !

મીરજા સઘકુદલાહ દરબારમાં હતા ને ?

(બંગાળનો સૂરેશ્વર મીરજા સઘકુદલાહ સન્મુખ આવે છે ;
હમીનની બાક લઈ ભાગ્યદેશે લગાડી ખડો રહે છે)

મીરજા સઘકુદલાહ : પૃથ્વીના પાદશાહ ! બન્દાની ભૂલ થઈ છે.

શાહી ફરમાનનાં અપમાનની બેઅદબી—

જહાંગીર : નિઃસન્તાન—પુત્રવિહાણું એટલે શું ?

એ સહમજો છે ? મીરજા !

પુણ્યલોક બાબા અકબરશાહ સહમજતા :

કે પૂછે બાદશાહગેગમને.

અકબરશાહના રાજમહેલોમાં

ઈનસાફની બાદશાહી હું સ્થાપીશ :

આંખને સાટે આંખ,

ને કાનને સાટે કાન.

[સિપેહસાલાર ભણી ફરીને]

બાદશાહતના જયધ્વજ : ઓ સિપેહસાલાર !
 બાદશાહી હાથીહાદે બેસાડો
 આ નિઃસન્તાન માળાપને.
 સઘડિ ! તું મહારો બાલમિત્ર છે.
 તહારી કબ્રને આંસૂથી ભીંજવીશ;
 દેહલીઆગ્રા તહારો શોક પાગશે.
 મિત્રને માટે રડીશ,
 પણ પ્રબલને માટે ઝૂરીશ હું.
 વીસરી ગયો, સઘડિ ! તું કે
 શાહી મૈત્રી બાલક ચગદવાને નથી,
 સૂબાગિરિ ઘરબાર લૂંટવાને નથી.
 બલ, સિપેહસાલાર ! બલ
 સૂબાને લેઈ સાઠમારીના અગડમાં.
 મૂખા બાલકના માળાપનો હાથી
 છોડો એ અત્યાચારી ઉપર.
 વૃદ્ધ વિરાજ્યા બાદશાહી હાથીપગલે
 હુંદાવો એ ઝૂંદમની મૂર્તિને.

(તાબસમા સ્તબ્ધ થાય છે. મીરજા સઘડિ વાળ ખીંચે છે ;
 બાદશાહની આંખડીમાંથી એક આંસુ પડે છે. મીરજાને ને વૃદ્ધોને લેઈને
 સિપેહસાલાર રિઘાવે છે)

આસફખાન : [મધ્યયુગના ન્યાયની પર્યપ્તતા થોડીક વારે વાતાવરણમાંથી
 આછી થયે આગળ આવીને]

ઈંગ્લિશિયાનો એલચી

જહાંપનાહની પનાહે આવેલ છે.

જહાંગીર : છેક દરિયાઉતારના દેશમાંથી ?

બિદોની : મહા શરીફની યે પેલી પારથી.

જહાંગીર : (સહજ મુખ મલકાવી બિદોનીને)

મોલાના ! હઝરત પયગમ્બર સાહિબના

પરમેશ્વરી હાપણનાં કિરણો

મહા શરીફની દશે ય દિશાઓમાં

શું નથી પરવરી રહ્યાં ?

—આવવા દો ઈંગ્લિશિયાના એલચીને.

(આસફખાનની ઈશારતથી બીજા સુવર્ણકંઠેરામાંથી બે હમરાયો ઈંગ્લિશિયાના એલચીને તેડવા જાય છે. વહીરે આગમ જહાંગીરશાહ સમીપે જઈને અવલમન્ત્ર કંઈક નિવેદન કરે છે.

શબ્દોમાં બે મિત્રો સંગાથે સર ટોમસ શે હેલ્ફીના ખાદશાહી દરબારમાં પધારે છે. પાછળ ત્રણ પરિચારકો શાહી બેઠા લઈને આવે છે. બીજા કંઠેરે પહેલી વાર, પહેલે કંઠેરે બીજી વાર, ને પાંચતખ્તે ત્રીજી વાર શિર શૂકાવી નમન નમી ઉભે છે.)

જહાંગીર : બિરાદર ઈંગ્લિશિયાના ખાદશાહ

છે તો ખુશમિઆજમાં ને ?

સર ટોમસ : ખાદશાહ સલામતે સલામ કહાવી છે,

નામવરની તનહરસ્તી પૂછી છે.

પૃથ્વીગાજતા મુગલાઈનાં યશોગાન સાંભળી

મોહિયો છે મહને પૂર્વદેશમાં.

મૈત્રીનો ખરીતો પાઠવ્યો છે.

વહીરેઆગમ : આપની શરીરવેલ તો ખુશમિઆજ—

સર ટોમસ : અમે તો સાગરનાં સફરી વહાણ.

તાપીને તીર ઘરહાનપુરમાં
 શાહઝાદા સુલતાન પરવીઝની
 મહેમાની માણીને આવ્યો છું.

(બાદશાહી ખરીતો વઝીરે આજમને આવે છે. ને પછી શાહી
 બેઠસોગાદો લણી નિહાળીને શરમિન્દગી કાંઠક દાખવતાં દાખવતાં)

ને દોસ્તીની આ લેટો પાઠવી છે.
 એક ચારઠ છે ચોકડી ઘોડીલાની.
 મહાસાગરનાં મોજાં અમારે ગઢ છે,
 દરિયાવની ગલીઓ અમારે મહેલ છે.

જહાંગીર : ભરતખંડની બાદશાહી સલ્તનતમાં
 ખ્રીસ્તીઓ છે, પાદરીઓ છે, ખ્રીસ્તી દેવળે છે :
 માણુજો મહેમાનીની મોજ
 તહમારી એ ધિરાદરીમાં.

વઝીરે આજમ : મુગલાઈની ધિરાદરીના એલચી !
 તહમે તહમારી રસમો પાળવા માગી.
 મુગલ બાદશાહની ઉદારતા વિશાળ છે,
 ને પરવાનગી ફરમાવે છે :
 એવી બાદશાહી ઉન્મેદથી કે
 કદી એ કે હિન્દી સલ્તનતવાસી
 સલ્તનતો ઇર્જિશિયામાં સિધાવે
 તો તહેની એ રસમોને સન્માનશે.

[બાદશાહ લણી ફરીને]

જહાંપનાહ ! એમના દેશફરતા
 દરિયાવના છે બગીચા.
 શાહ ચન્દ્રશૂખના શાહી દરબારમાં

યવનવનનો હાથી મેગેસ્થિનિસ હતો :
ખાદશાહ જહાંગીરના રાજદરબારમાં
ઇજિપ્તશિયાનો એલચી આજ ખડો છે.

સર ટોમસ : અડધી પૃથ્વી ખેડીને, નામવર !
ફેગટ નથી આવ્યો હું આટલે દૂર.
અમે બહેપારી છીએ,
વ્યાપારની છૂટ માગીએ છીએ,
ને એક કો ખાદશાહી બન્દરને
કિલ્લાકાંગરાથી શણગારવાની રજા.

બઝીરે આઝમ : મુલકમશહર ખાદશાહી સદતનતમાં
સહુ કોઇને પરવાનગી જ છે
વસવાની ને વ્યાપાર ખેડવાની.
તહમારી સદતનતમાં છૂટ જ છે ને
વ્યાપારની ને વસવાટની ?
વિશેષ શું વાંચે છે ઇજિપ્તશિયા ?

સર ટોમસ : જગત્સફરી જહાજો આવી નાંગરે છે
જો પૃથ્વીપ્રસિદ્ધ સૂરત બન્દરે
કોડી નાંખવાની પરવાનગી ને ઇજ્તરા.

આસફખાન : જહાંપનાહ ! ખલેલી અષ્ટવર્ષીમાં
બસો ટકા નફા વહેંચ્યો છે.

મિદ્દાની : તો ફેગટ આવે આટલે આઘે
મહાસાગરનાં તોફાન ખેડીખેડીને ?

સર ટોમસ : સૂરત ખંભાત ને અહમદાબાદમાં—

ફિરંગીએલચી : ફિરંગીસ્તાનનો વાંધો છે
જહાંપનાહના દરબારમાં.

વઝીરે આઝમ : જહાંપનાહ વિચારશે સહુની વિનતિઓ.

(સર ટોમસ રોને આસફખાનની પડોશમાં જઈ ઉભવા વઝીરે આઝમ ઇશારત કરે છે.)

જહાંગીર : ઝમાનાના દાનેશમન્દ વઝીરજી !

ઇરાની એલચીને ચે આમન્ત્રી લેશો ?

વઝીરે આઝમ : જેવું નામવરનું ફરમાન.

(વઝીરે આઝમની ઇશારત ચતાં ખાન આસફખાન જાતે જઈને ઇરાની એલચી મહમ્મદ રિઝા બેગને તેડી લાવે છે. ખીજે સુવર્ણ કંઠેરે પહેલી ઝપીનખોસી, પહેલે સુવર્ણ કંઠેરે ખીજી ઝમીનખોસી ને પાંચતખ્તે ત્રીજી ઝમીનખોસી કરે છે, શાહી બેટા સિંહાસનને પગથિયે ધરે છે, ને શિર ચૂકાવી ઉભે છે.)

રિઝા બેગ : આરુમાનને અજવાબતા આજ

એ તેજગોલ છે, સૂર્ય ને ચન્દ્ર :

એવા છે ઇરાન ને હિન્દના શાહો.

જહાંગીર : બિરાદરે આલી શાહ અખ્લાસની

ગુલે ગુલઝાર સમી ખુશબો,

પ્રેમપાદશાહ હાફીઝની કવિતા શી,

જહાન ભરી ફેરે છે.

સદતનતે હિન્દ પણ

બેનગ્રીબ નથી રહી

ફારસી ગુલઝારની ખુશબો ને શાયરીની.

અમારા દાદાબાને જીત્યુંતું હિન્દ

એ શૂરના શૂરા વડિલની સહાયતાથી.

વઝીરે આઝમ : ગઝલ, ગુલાબ ને ખુલખુલની એ ભૂમિ,

સાબ્દી ને હાફીઝનો એ ગુલઝાર.

સૌન્દર્ય ને કવિતાનાં એ કીડાઉધાન.
સારી જાહાનમાં વરસે છે
આજ તો ઇસ્લામની સંસ્કૃતિનાં અજવાળાં.
(નેપથ્યમાં, અન્તરિક્ષ ઓલાવન્તા નાદે)
શશિયર ઉગ્યો આલ.

વઝીરે આઝમઃ પધારે, પધારે, કવિરાજ !

સહતનતના સંધ્યાહૂતના ચોકમાં.

[એક હુમારિશને માથે કિતબાખર્ચા પાથી છે ; હાથમાં
અતદ્વસી નેત્રળો ભાલો છે ; એમ ચીરખૂમિ ખુન્દેલખંડના કવિ કેશવ-
દાસજી દરબારમાં પધારે છે. વઝીરે આઝમ કવિરાજના સન્માનાર્થે સ્હાગા
નય છે.)

કેશવદાસજી : (ઉદાસના સ્થાવર સિંહનાદે)

નમ ઝગડ્યો, રજની ખીલી,
છૂટ્યા તિમિરના ગાલ ;
જહાંગીર દિલીશ ! તું
શશિયર ઉગ્યો આલ :
તું શશિયર ઉગ્યો આલ.

જહાંગીર : પધારે, કવિરાજ !

ભર્યા-સરેલાં તો ગાજે છે ને
ખુન્દેલખંડનાં એ વીરોનાં વન ?

કેશવદાસજી : વાઘને પગલે વીર થૂમે છે ત્યહાં.

બાદશાહનાં કિરણે અજવાળાં ઉગ્યાં :
અન્ધારાં એ ઉજળાં થયાં.

અન્દ્રદેવ રજનીને ચમકારાવે,

એવી ચમકારા કરે છે ત્હાં બાદશાહી

બાદશાહી ચન્દ્રરાજની ચન્દ્રજ્યોતથી.
ચરણે ધરં છું આ જહાંગીરચન્દ્રિકા:
પૂર્ણિમા સમ પ્રકાશશે પૃથ્વીભરમાં.

સાગરમાં સરિતા ઢળી,
ઢલ્યો નિધિ નદીદેહ;

નૂરજહાનજહાંગીરનો

અદ્ભુત સંગમ એહ :

નૃપ ! અદ્ભુત સંગમ એહ.

જહાંગીર : કવિરાજ ! રત્ન છો હિન્દી સાહિત્યના.
રસિકપ્રિયાળની નવીન લેખાવલિમાં
મૂકજો સંગમાલંકારનું એ ઉદાહરણ.
વઝીરે આલમ ! ગોદાવરીતીરે પંચવટી હતી :
સોંપજો કવિરાજ કેશવદાસજીને
ગંગાતીરના પાંચ ગામની એવી પંચવટી.
સ્વીકારશેને એ બાદશાહી નઝર ?
આપશેને બાદશાહને એટલાં એહશાન ?
બાદશાહોને ભૂલી જશે જગત ;
પણ નહીં વિસારે ભૂલકણા જગતલોક
બાદશાહીને એ અમૃતછાંટણુહાર કવિરત્નોને.
બાદશાહતમાં બાદશાહોનાં માન,
એવાં લોકહૈયામાં કવીન્દ્રોનાં સન્માન.

કેશવદાસજી : શાહબાનૂ રસલહરી, ને

શાહ ગભીરધીર અર્થ :

મળ્યે-ભળ્યે મુગલાધનાં

ગાળે કવિત પ્રમર્થ;

જગ ગાળે કવિત સમર્થ.

(શાહી : સત્કારનો શહેનશાહી ડંકો ગડગડે છે; જાણે કે બાદશાહ દરબારમાં પધાર્યા. ઉદયપુરના અમરસિંહ મહારાણાના પાટવી કુમાર કરણસિંહજીને લઈને શાહઝાદો ખુર્રમ પધારે છે. રાજસભા બંને ચ રાજકુમારોને સલામ ભરે છે. બંને કુમારો સાથે સાથે ને એકસરખું બાદશાહને નમન નમતા પાયતખ્ત સન્મુખ પધારે છે.)

કેશવદાસજી : શાહબાગ, અશ્વનીકુમારની જોડલીને શાહબાગ.

ખુર્રમ : અળખાળન ! હિન્દુઓના પાટવી,
મેવાડના મહારાણાના આ યશવૈભવ
વીરમુગટ રાજયુવરાજ કરણસિંહજી.

જહાંગીર : પધારો, મેવાડકુમાર ! મુગલાઈના દરબારમાં.

કુમાર કરણ : દેહ્લીપતીને જુહાર છે મહારાણાજીના.

જહાંગીર : મહારાજકુમાર કરણ ને શાહઝાદો ખુર્રમ
શહેનશાહતની યે આંખો છે.

રાણોજી દેહ્લી જોવા કુહારે પધારશે ?

કુમાર કરણ : જમનાજીના રાજઘાટ કરનાં

રાણાજીને ગમે છે આરાવલ્લીના આરાઓ
ને એકલીંગીજીનાં શુક્લમંદિર.

ત્યાં—ગિરિમાળાઓમાં વૃધવે છે

સિંહોનાં વનમાં એ સિંહ :

આહસો વર્ષની હમારી સ્વતન્ત્રતાના

સિંહનાદગાજન્ટા રાજદહામાઓમાં.

જહાંગીર : ખુર્રમ ! થોડા ખેલાવજો, શિકારગાહે જજો

આરાવલ્લીના યુવરાજને રીઝવજો.

આપો કુમારને બાદશાહી ભેટો :

રત્નજડી અગશેર, સોનામડયો લાલો :

અરબી ઘોડીલા, ગૌડવનનો ગજરાજ.

કુંમાર ! શિકાર ખેલજો

શાહઝાદાઓની સંગાથે સંગાથે.

વઝીરે આઝમ: સિંહનો યુવરાજ સિંહ છે.

સુખ્તાન અડ્ડાહ ! મુગલાઈ મહેરી.

શુકરશુઝારી ! સદ હઝાર શુકરશુઝારી !

મુગલાઈના જયધ્વજે કલગી ચહી.

હિન્દુ ને મુસલમાન તો

સદતનતની બે આંખો છે,

એ બે આંખે સદતનત દેખતી છે.

આસફખાન: હાથીપોખે હાથીહોદ્દાની જયનોખત વગાડો,
ચિતોડ દરવાજે તોરણ ખાંધો.

દિલ્હીઆગ્રાને, જાવ, શણગારો

ને ઉજવો અપૂર્વ જયમહોત્સવ.

સદતનતનો અહ્મુત છે આ વિજય.

જહાંગીર : મેવાડના મહારાણાનો રાજયુવરાજ

પાદશાહના પાદશાહઝાદાનો છે સમોવડિયો.

આજ મુગલાઈનો મધ્યાહ્ન ઉગ્યો.

શાહઝાદા ! ભારતજયનો જયધ્વજ

આજે તહે રોખ્યો ભારતશિખરે.

ઉમરાવો ને આલમ આખી

ઓળખશે શાહઝાદા ખુર્રમને

આજથી શાહજહાનને નામે.

ફરફરાવજો આ તહારો તમનતાવનો ઝુંડો.

મેવાડના મહારાણાથી દેહલીના પાદશાહ

ઉદારતામાં નહિ ઉતરે.

ગાય વઝીરે દાનેશમન્દ !

છતેલો બધો એ મુલ્ક

પાછો વાળો મહારાણાજીને.

અમ્મર ચિતોડ તો છે

દુનિયોનો ત્રિકાળનો કીર્તિસ્થાન.

આવો, બન્ને ય રાજકુમાર પધારો,

ને વિરાજો મહારે સિંહાસને:

મહારી જમાણી ને ડાખી પાંખો છો.

(બન્ને એ રાજકુમારને સિંહાસને બેસાડે છે.)

વઝીરે આઝમ : બુલન્દશઁખાલ અગળાજનનો આત્મા

બેહુશ્તમાં એ રાજી થશે,

સિકન્દરામાં ખીડેલી આંખો એ ઉઘડશે.

આમરુખાન : મહારાણાજીની સત્તર હાથીની મળી હતી

શાહઝાદાપાઠવી બાદશાહને લેટ.

સેવાડનો આલમશુમાન હાથી !

જાણે આરાવલ્લીનું ચાલતું શિખર !

તારાગઢની છાયામાં આલમશુમાને રહી

બાદશાહે સવારી કીધી, સોનૈયા ઉછાળ્યા.

ખુર્રમ : જહાંપનાહ !—

(બાદશાહી ન્યાયઘંટાની સેનાસાંકળ એવે વાગે છે.)

જહાંગીર : શાહઝાદા ! ન્યાય ખેલો, મસલત પછી.

વિજયમહોત્સવો એ ઇનસાફની પછવાડે હોય

જૂઓ, દોષ ન્યાયની આંગ પોકારે છે.

જહાંગીર : નૂરે યગર ! જહાનના જ્યોતિ !

આંખોનાં શીવી લેવાં,

અંગડાની ખોળ ઉતરાવવી,

શૂળીનાં શિખરે ઝૂલાવવાં:

અમાનુષી એ સગાઓ અટકાવી

જહાંગીરના ન્યાયને તહમે ઉઝવળ કીધો.

બાદશાહી મહેલની, તેમ જ

બાદશાહી ન્યાયની તહમે શોભા છે.

આ ખૂન નૂરજહાનને હાથે ?

સૌન્દર્યને હાથે શયતાનિયત ?

અન્દ્રકિરણો ખૂનનાં ખંજર નીવડે ?

નૂરજહાન : જગત્સ્વામિન ! સ્વામીવિહોણી સુન્દરીનો

અનુભવ મ્હને થ તે છે.

જગતમાં ન હજો એ કોઈને.

મુજછોડી બન્દૂકગોળીથી ઘોળી મૂવો,

પણ ઘોળીને ગોળી મ્હોં મારી નથી.

અન્ધારી મધરાતમાં જમનાજી ડોલતાં,

ને જમનાજીમાં દીવડાદીપ્ત્યા ગરબા ડોલતા.

જહાંગીરી મહેલના ઝરૂખેથી

નિશાનખાઝી આદરી અમે.

આકાશમાં તારા વહે છે,

જમનાજગમાં એમ વહેતા ગરબા

નેમ માંડી માંડીને ફેાડ્યા.

ત્હારે ગોળી વાગી હશે:

કોઈએ કોઈને ગોળી મારી નથી.

હંદલી ગોળી મહેં છોડી છે.

જહાંગીર : આસફખાનજી ! લાવો, મંગાવો
નિશાનગાઝીની એ જ બન્દૂક.

(આસફખાન ચમકે છે, ચાંભે છે, આમા કોવો એકઠશે નિહાળી રહે છે.)

ઇન્ધરી ને બાદશાહી ફરમાનને

એ વાર બોલવાપણું ન હોય.

આસફખાનજી ! એ જ બન્દૂક.—

નૂરજહાન : શયદા ! એ જ બન્દૂક લઈ આવ —

મધરાતની નિશાનગાઝીની.

બાદશાહી ફરમાન છે.

લાવ, તીરંદાઝને એ જ તીરે વીંધે.

[એ લયંકર શબ્દોથી રાજસલા શણેક થૂણ હલે છે.)

ખુર્રમ : આંખને સાટે આંખ, કાનને સાટે કાન.

અળખાબતન ! ધનસાફની આંકળ—

જહાંગીર : ધનસાફની એ સોનાઆંકળ તૂટશે,

શાહઝાદા ! ત્યહારે બાદશાહત ફૂટશે.

ત્રિકાળયશસ્વી અકબરશાહનો યશસ્સ્થંભ,

બાબર બાદશાહના કલન્દરી વંશનો પાયો

પૃથ્વી ઉપર તો અદ્દલ ધનસાફ છે.

[લડાયતી પાંખે પણ પંખિણી જેવી ઉડતી શયદા બન્દૂક લાવી બાદશાહજેમને આગે છે. અંગિઆંગ પ્રગટેલા દીવડાઝળકતી વીજળીનું વેલ જેવી નૂરજહાન બન્દૂક લઈ બાદશાહી તખ્ત સમીપે સંચરે છે. રાજસલા ચમકે છે કે આજ કેા મહાઅનિષ્ટ ઉતરશેઃ જહાંગીર કોને બન્દૂક મારશે ?]

જહાંગીર : નૂરે જીગર ! જહાનના જ્યોતિ !

આંખોનાં શીવી લેવાં,
અંગડાની ખોળ ઉતરાવવી,
શૂળીનાં શિખરે ઝૂલાવવાં:
અમાનુષી એ સગાઓ અટકાવી
જહાંગીરના ન્યાયને તહમે ઉઝીવળ કીધો.
બાદશાહી મહેલની, તેમ જ
બાદશાહી ન્યાયની તહમે શોભા છે.
આ ખૂન નૂરજહાનને હાથે ?
મૌન્દર્યને હાથે શયતાનિયત ?
ચન્દ્રકિરણો ખૂનનાં ખંજર નીવડે ?

નૂરજહાન : જગત્સ્વામિન્ ! સ્વામીવિહાણી સુન્દરીને!

અનુભવ મ્હને થ તે છે.
જગતમાં ન હજો એ કોઈને.
મુજછોડી બન્દૂકગોળીથી ઘોળી મૂવો,
પણ ઘોળીને ગોળી મ્હેં મારી નથી.
અન્ધારી મધરાતમાં જમનાજી ડોલતાં,
ને જમનાજીમાં દીવડાદીપ્ત્યા ગરબા ડોલતા.
જહાંગીરી મહેલના ઝરૂખેથી
નિશાનબાઝી આઢરી અમે.
આકાશમાં તારા વહે છે,
જમનાજગમાં એમ વહેતા ગરબા
નેમ માંડી માંડીને ફેડ્યા.
ત્યહારે ગોળી વાગી હશે.
કોઈએ કોઈને વોળી મારી નથી.

દેહલી ગોળી મહેં છોરી છે.

જહાંગીર : આસફખાનજી ! લાવો, મંગાવો

નિશાનખાઝીની એ જ બન્દૂક.

(આસફખાન ચમકે છે, યાંત્રે છે, આખા જેવો એકદશ નિહાળી રહે છે.)

ઇન્દરી ને બાદશાહી ફરમાનને

એ વાર જોલવાપણું ન હોય.

આસફખાનજી ! એ જ બન્દૂક.—

નૂરજહાન : શયદા ! એ જ બન્દૂક લઈ આવ —

મધરાતની નિશાનખાઝીની.

બાદશાહી ફરમાન છે.

લાવ, તીરંદાઝને એ જ તીરે વીંધે.

[એ ભયંકર શબ્દોથી રાજસભા ક્ષણેક ધ્રુજ ઉઠે છે.]

ખુર્રમ : આંખને સાટે આંખ, કાનને સાટે કાન.

અગબાજન ! ઇનસાફની સાંકળ—

જહાંગીર : ઇનસાફની એ સોનાસાંકળ તૂટશે,

શાહઝાદા ! ત્યહારે બાદશાહી કૂટશે.

ત્રિકાળયશસ્વી અકબરશાહનો યશસ્સ્થંભ,

બાબર બાદશાહના હલ્લન્દરી વંશનો પાયો

પૃથ્વી ઉપર તો અદ્ભુત ઇનસાફ છે.

[લડાયકતા યાંત્રે પણ પંખિણી જેવી ઉરંતી શયદા બન્દૂક લાવી બાદશાહજેગમને આપે છે. અંગ્રાંગ પ્રગટેલા દીવરાજબકતી વીજળીન વેલ જેવી નૂરજહાન બન્દૂક લઈ બાદશાહી તખ્ત સમીપે સંચરે છે. રાજસભા ચમકે છે કે આજ કે મહાઅનિષ્ટ ઉદરશેઃ જહાંગીર કોને બન્દૂક મારશે ?]

જહાંગીર : નૂરે જીર ! જહાનના જ્યોતિ !

આંખોનાં શીવી લેવાં,
અંગડાની ખોળ ઉતરાવવી,
શૂળીનાં શિખરે ઝૂલાવવાં:
અમાનુષી એ સઝાઓ અટકાવી
જહાંગીરના ન્યાયને તહમે ઉર્જુવળ કીધો.
બાદશાહી મહેલની, તેમ જ
બાદશાહી ન્યાયની તહમે શોભા છે.
આ ખૂન નૂરજહાનને હાથે ?
સૌન્દર્યને હાથે શયતાનિયત ?
ચન્દ્રકિરણો ખૂનનાં ખંજર નીવડે ?

નૂરજહાન : જગત્સ્વામિન ! સ્વામીવિહાણી સુન્દરીનો

અનુભવ મ્હને ય તે છે.

જગતમાં ન હજો એ કોઈને.

મુજછોડી બન્દૂકગોળીથી ઘોળી મૂવો,

પણ ઘોળીને ગોળી મ્હેં મારી નથી.

અન્ધારી મધરાતમાં જમનાજી ડોલતાં,

ને જમનાજીમાં દીવડાદીપ્ત્યા ગરબા ડોલતા.

જહાંગીરી મહેલના ઝરૂખેથી

નિશાનબાઝી આદરી અમે.

આકાશમાં તારા વહે છે,

જમનાજગમાં એમ વહેતા ગરબા

તેમ માંડી માંડીને ફેડ્યા.

ત્યહારે ગોળી વાગી હશે.

કોઈએ કોઈને ગોળી મારી નથી.

દેહલી જોખી મહેં છોડી છે.

જહાંગીર : આસફખાનજી ! લાવો, મંગાવો

નિશાનખાઝીની એ જ બન્દૂક.

(આસફખાન ચમકે છે, થંભે છે, આખા જેવા એકટશે નિહાળી રહે છે.)

ઇન્ધરી ને બાદશાહી ફરમાનને

એ વાર જોલવાપણું ન હોય.

આસફખાનજી ! એ જ બન્દૂક.—

નૂરજહાન : શયદા ! એ જ બન્દૂક લઈ આવ —

મધરાતની નિશાનખાઝીની.

બાદશાહી ફરમાન છે.

લાવ, તીરંદાઝને એ જ તીરે વીંધે.

[એ ભયંકર શબ્દોથી રાજસભા ક્ષણેક મૂજ ઉઠે છે.]

ખુર્રમ : આંખને સાટે આંખ, કાનને સાટે કાન.

અળખાબતન ! ઇનસાફની આંકળ—

જહાંગીર : ઇનસાફની એ સોનાસાંકળ તૂટશે,

શાહઝાદા ! ત્યહારે બાદશાહત ફૂટશે.

ત્રિકાળયશસ્ત્રી અકબરશાહનો યશસ્સ્થંભ,

બાબર બાદશાહના કલ્લંદરી વંશનો પાયો

પૃથ્વી ઉપર તો અદ્ભૂત ઇનસાફ છે.

[લડયત્તી પાંખે પણ પાંખિણી જેવી ઉડતી શયદા બન્દૂક લાવી બાદશાહજેગમને આપે છે. અંગોઅંગ પ્રગટેલા દીવરાજબક્તી વીજળીન વેલ જેવી નૂરજહાન બન્દૂક લઈ બાદશાહી તખ્ત સમીપે સંચરે છે. રાજસભા ચમકે છે કે આજ કે! મહાઅનિષ્ટ ઉદરશે: જહાંગીર કેને બન્દૂક મારશે ?]

જહાંગીર : ચુનન્દા શિકારીઓથી તું રહુ છે, નૂર !

જગતમાં આજે નથી તહારી જોડ.

આપો એ બન્દૂક ધોળાણને.

(નૂરજહાન ધોળાણ સમીપે જઈને બન્દૂક ધરે છે. બાદશાહ તખ્તેથી ઉતરી ધોળાણ નજીક પધારે છે. પાછળ પાછળ વઝીરે આગ્રમ નય છે.)

બાઈ ! પહીલી મા; બન્દૂક લે.

નૂરને માર કહેતાં

જહાંગીરની જીભ કપાય.

તહને ઇનસાફ મળવો જ જોઈએ.

નૂરની ગોળીથી તહારો સ્વામી મૂવો.

બાઈ ! હું નૂરનો સ્વામી છું:

ને આ છે એ જ બન્દૂક.

લે, ઉગામ, છોડ એ ગોળી

નૂરના સ્વામીનો છાતીમાં.

(સિંહાસન શી છાતી દાખવી બાદશાહ ઉભે છે. સહુ ચક્રિત થાય છે કે શું થશે ? નૂરજહાન બાદશાહની સહોદમાં તખ્તેથી સિંહણ સમી ઉભે છે. થડી એકમાં ધોળાણનાં અંગેઅંગ દ્રવી જાય છે: બાદશાહી ઇનસાફ, ઉદારતા, ચિત્રવિવેક, ગરીબોની દાઝ ને પત્નીપ્રેમની પરિસીમાથી રાજસમા સાનન્દાશ્ચર્ય પામે છે; ધુંટલિયે પડીને બાદશાહ ને બાદશાહજેગમની કદમજોસી કરે છે.)

ધોળાણ : લાખખો મરજો, પણ

લાખખોનો પાલણહાર મા મરજો.

મહને ન્યાય મળી ચૂક્યો:

જગતમાં જોડી વિનાનો

બુદાવિન્દ ! મ્હને તો ન્યાય મળ્યો.

અમ્મર તપો અવનીમાં

જહાંગીર બાદશાહનું આ ન્યાયાસન.

જહાંપનાહ ! જેવું માફે ભાગ્ય.

બાદશાહથી ચે ભાગ્યરેખા બદલાય છે કાંઈ ?

મ્હારે કુંવારી દીકરી છે,

પરણાવી આપશે તો નિભાવ ચાલશે.

જહાંગીર : પોતે પરણ્યા પછી શાહબેગમે

પાંચસો કુમારિકાઓને પરણાવી છે.

બાઈ ! ત્હારી પુત્રીને ચે પરણાવશે.

વર્ષે વર્ષે હજાર સોનામહોર આપજો, વહીરજી !

બાદશાહી જીવતદાનની એ વાર્ષિક ખંડાણી.

દેહલીઆગ્રાના મેલ ધૂવે છે,

રાજમહેલના મેલ ધોવાનું ત્હને સોંપજો.

પરિચટપુત્રીના વરને ઉમરાવ સ્થાપીશું.

રાજમહેલની મ્હામે ફરિયાદણ

આ બાઈ બહાદુર છે.

બહાદુરના બહાદુર જ અવતરશે.

આસફખાનજી ! દરબાર બરખાસ્ત કરો.

(‘બાદશાહ સલામત’ ના જંગી પોદ્ધર સાથે દરબાર બરખાસ્ત થાય છે. શહેનશાહબાનૂ નૂરજહાન બાદશાહ જહાંગીરનાં ઓવારણાં લે છે. તખ્તેથી મેવારી રાજયુવરાજ કરણસિંહજી ને શાહઝાદા શાહજહાન આવીને બે પાંખો જેવા બે પડખે ઉભે છે. રાજમંદર સિંધાવે છે. જતાં જતાં વહીરે બાઝમને)

અય દાનેશમન્દે ઝમાના !

હવે તો થાક ચહુડયો સદતનતનો.

કાશ્મીર જવાને કેટલાક સખ્તાહ છે ?

વઝીરે આઝમઃ બાદશાહી તસ્ખીહમાંના મેર જેટલા.

(વઝીરે આઝમ સીજદો કરી અમીનબોસી કરે છે. કોઈ ઉમરાવ દુરનસ કરે છે, કોઈ બાગ્યદેશે અંગુલિનિર્દેશ કરી ચૂમે છે.

સંચરતું રાજમંડલ સમીપમાં આપતાં ધોળાણ સન્મુખ નૂરજહાન ધૂંટણિયે પડે છે.)

નૂરજહાન : બાઈ ! તું મહારી સૌભાગ્યદાતા:

બાદશાહને તહેં આજ જીવતદાન દીધું.

તહારે સૌભાગ્ય દેહનારતું—

નૂરજહાનતું સૌભાગ્ય તહેં ઉગાર્યું.

ઉરની ઉદારતાને અવધિ કચ્છાં હોય ?

જગમશદૂર થમે તહારી ઉદારતાની આ કથા.

સારી આલમ ઉચ્ચરશે કે

દિલની દિલાવરતામાં

બાદશાહઝેગમ ધોળાણથી હારી.

ધોળાણ : અમ્મર તપો, સૂરજ ને ચન્દ્ર સમોવડી,

જહાંગીર—નૂરજહાનની પ્રેમજોડણી.

(આશીર્વાદના કહ્યાણ્ડનિથી આગ્રાનો દિવાને આમ ગાણ રહે છે: બાદશાહી મિંહાસન ઉપર અદ્ભુત તેજ અજલળી ઉઠે છે.)

ନିର୍ଦ୍ଦେଶ-ମୁଦ୍ରା

• ଅଂଶ ପଞ୍ଚମ

પ્રવેશ પહેલો

ગુજરાતદર્શન

(અહમ્મદાબાદની પાસે સરખેઝ નજદીક સાબરમતીની ઉંચી ભેખડને તીરે ખાનખાનાનની ફતેહવાડીની વૃક્ષકુંભેમાં ફળ ને ફૂલ, ફૂંપળો ને પત્રગુચ્છઓ ઝૂલે છે. દહાડમડી ને લીંબૂડીનાં, સીતાફળી રામફળી ને કેળનાં, જમરખ ને કમરખનાં ઝુંડ વિલસી રહ્યાં છે. વચ્ચે મ્હોરેલા ગ્યાંબા-વાડિયાની ઘટા છે. થડમાં કેસૂડે પ્રકુલ્લેલો પલાશ છે. એક છેડે ઘેરગચ્છીર વડલો છે, બીજે છેડે વિશાલપત્રી પારસર્પીપળો છે. મુખદ્વારમાં બે આસોપાલવ છે, સમીપમાં પ્રકુલ્લેલા લીમડાની હારમાલા છે. વાડીના ફૂલમાર્ગને એક આરે લતામડપ છે, બીજે આરે આરસકત્રી છે. લંબૂડાનાં પાંદડાંઓમાં લંબૂચણુતા કોયલ ને મેના છે, ડાળીઓની ગૂંથણીમાં પોપટ ને પારેવડાં છે, થડપગથારે ખિસ્કોલીઓ ને ચકલીઓ છે. વૃક્ષશિખરે દેવ બેઠી છે ને ઉંડી કુંજછાયામાં મોરલો કલા કરી ઉભેલો છે. આથે વાંધામાં વાંસળી કુંભેમાં ઝમઝમતા ઝરણતીર શુદ્ધ છે, ને શુદ્ધમાં ગીરમાંનાં બાધેલાં સિંહ ને સિંહણ છે. પાછળ સાબરમતીનો વિશાલ પટ પડ્યો છે.

એક પાસે ફૂલવાડીના ઉઘાડમાં બુલબુલો ઉડે છે, વચ્ચોવચ્ચ ફૂવારો છે, જલધારાઓમાં ફૂલદડા ઉછળે છે.

બાદશાહ જહાંગીર ને બાદશાહબેગમ તૂરજહાન, અંગત પરિવાર સંગાથે, હરિયાળી વૃક્ષકમાનોમાં થઈને કુંજમાં ફરતા ફરતા આવેથી પધારે છે, બાદશાહને પડખે ખાનખાનાનની ખાનઝાદી બેગમ ખેરુન્નિસા છે, બાદશાહબેગમને પડખે અર્જુનન્દ બાનૂ સંચરે છે. ખાનઝાદી બેગમ ખેરુન્નિસા ગુજરાતની કુંજઘટાઓ દાખવે છે.

કુંભેની ઉંડાણમાં વેલીને હી ચક્રે હીંચકતી એક ગુજરાતની કુંજીત ગાતી હોય

કન્યકા : મીઠો મોરલો રે ! મહારી દેવળાનો કન્ય.

ખેરુનિસા : આવી છે અમારી ગુજરાતની કુંજો.

અકબરશાહના જંગ

અંહી જીત્યા હતા ખાનખાનાનખાપૂ.

જહાંગીર : પૃથ્વીને પગથારે

ખેહશ્તનો જાણે ટુકડો માંડ્યો.

ગુજરાત અજબ દેશ છે.

ગરબાડામાં હાથીઓના શિકાર ખેલ્યા.

માસના માસ મહેં માણ્યા

ગુજરાતનાં સૌન્દર્ય પી-પીને,

તો એ છીપી નથી મહારી તૃષા.

ફરતી સાગરની અખંડમઝમતી મેખલા,

ને વચ્ચે વનલંકાની ભરી કુંજો :

સુંદરતાનાં સન્તાનોતું જાણે કીડાઉધાન.

ગુજરાત એટલે ફળફૂલની કુંજ.

ને સાગર !-સાગરનાં પ્રથમ જ દર્શન કીધાં.

સાગર એટલે તો જાણે

આકાશ ઉતારી પૃથ્વીએ પાથર્યું.

દરિયાવનો હાથ લાંબાઈને જાણે

ઝીલી રહ્યો છે જલહાથેળીમાં સ્થંભતીર્થને.

નર્મદા ને તાપી, મહી ને સાગરમતી

તો જાણે એની ચાર અંગુલિઓ.

મક્કાદારનાં દર્શન કીધાં,

હાજીઓના આશીર્વાદ પામ્યો,

ને ઝૂંડ્યો સાગરને એ જલહિન્ડોલો.
એમ થાય છે, બાદશાહબેગમ !
પાયતખત ગુજરાતખોળે માંડું.

નૂરજહાન : મથુરા નગરીને સંકેલી

શ્રી કૃષ્ણ પધાયાં હતા.
નિરખ્યો ખુલ્લો-આંખા નીચે,
સૌન્દર્યનો સ્વર્ગરંગી પંખો ?
મથૂરનો માંડેલો ખીચકલાપ ?
ખુદાઈ રંગોતું જાણે રંગફલક.

જહાંગીર : [આંખાખયે મોર કલા કરી નાચે છે તે નિરખીને

કચ્છાં-કચ્છાંથી પડે છે, સુન્દરીઓ !
તહમે સૌન્દર્યના પાઠ ?
પ્રકૃતિનાં વૃક્ષવેલેથી વીણી વીણી
ધારો છે સૌન્દર્યનાં પરિધાન.
બાદશાહબેગમ ! સ્મરણે છે
જહાનપણની એ પ્રેમરમણીઓ ?
શાહબાપૂના ભગીરથ રાજચોક વચ્ચે
આપેલો મોરખીચનો પેલો પંખો ?

નૂરજહાન : પ્રેમના પ્રથમ પાઠ

ભૂલ્યા કેમ ભૂલાય ?

શાહબાપૂએ એથી તો દેશવટો દીધો'તો
દૂર-દૂરની દુનિયાને છેડે.
ત્યહારે તો જહાંગીરશાહે
ઉઘડતા કમળ શા ઉઘડતા.

(મહેરની મંજરીઓમાંથી ડોકિલા બોલે છે.)

ખાનઝાદી ! તહમારી સોન્દર્યકુંજોમાં
મધુરપનો ધોધ ગડગડયો.

ખેરુનિસા : વસન્ત નહોતરતી એ તો કોકિલા :
આંખામ્હોર પ્રાણી કંઠ ખોલનારી.

જહાંગીર : એને વસન્તવૈતાલિકા કહે છે.
સંસ્કૃત કવિરત્નોની લાડલી,
કુદરતની કલોલતી રસળંસરી.
કો મહારાણીની પ્રતિહારિકા સરિખડી
પ્રકુલ્લ કંઠે પોકારે છે જગજ્જોને,
વસન્તપંચમીની પ્રભાતે પ્રભાતે,
કે ' વસન્ત આવી, ' ' વસન્ત આવી. '

નૂરજહાન : જહાંગીર ! યુલયુલની મીઠાશ,
ચુમ્બનના મધુરવા સિત્કાર સરિખડી,
જલટપકતી સેર શી, યુકોમલ છે.
ને કોકિલાની મધુરપ તો
જાણે રસધોધમાં હૈયાં ઠાલવ્યાં !

અર્જુનમન્દ ધાનૂ : એ શબ્દ તો આસ્માન ભેદી ઉડે,
માયો સમાય નહિ ગગનભરમાં.

નૂરજહાન : અખંડ ગાજતી હશે એમ, અર્જુનમન્દ !
તહારી યે સાબ્રમતીતીરની કુંજઘટાઓ.
પાણીમાંથી જ જાણે ઉગ્યો,
રાજકમલ શો, તહારો શાહી ખાગઃ
ભમરા-ભમરી શાં મંહી ભરાયાં છો ને !

જહાંગીર : આપણે બન્ધાવશું આંદાસૂરજનો મહેલ.
ગગનગાજન્તો કોયલનો બોલ બોલે,

બાદશાહબેગમનો સૌંદર્યનો શબ્દ
એવો જ બોલે છે અન્તરિક્ષમાં,
દેશદેશના આસ્માન ભરીને,
હૂરીઓને પણ હરાવતો.
શુર્જરકુંજમાં કોકિલા ગાતો છે:
આલમની ઇતિહાસકુંજમાં એમ ગાજશે
નૂરજહાનની યે સૌન્દર્યકથનીઓ.

ખેરુનિસા : બાદશાહે નામ દીધું નૂરે જહાન.

નામનો મહિમા લજવાય

તો જ બાદશાહ સાચા પડે ને ?

નૂરજહાન : ને એ સૌન્દર્યકથનીઓની પાંખો ઉપર ✓

જગતમાં પરવરશે મહારો જહાંગીર.

(ભંડા કુંજવટામાંથી બાલિકાનું ગીત આવે છે.)

મીઠો મોરલો રે ! મહારી દેલખાનો કન્ય.

અર્જુન-અનૂશુનરાતેની કન્યકા ગાય છે :

સુણશે ? ખીજી કોકીલા બોલે છે.

બાલિકા : (વેલીહિન્ડોત્રે હિન્ડોલા ખાતી ખાતી ગીત ગાય છે.)

મીઠો મોરલો રે ! મહારી દેલખાનો કન્ય.

ઈન્દ્રવેલ અંગે ઝોઢી, પીંછડાંમાં ચન્દ્ર :

કંઠે દળ્યાં આલ, એને કલગીનો આનન્દ :

પાય નાચે નૃત્ય, એવા છમીલાવા છન્દ :

મીઠો મોરલો રે ! મહારી દેલખાનો કન્ય.

જહાંગીર : શાહખાશ ! ઓ શેરડીની પૂતળી !
 વાયુને ડોલાવે છે, વેલીને હિન્ડોલાવે છે
 તહારી મીઠપની હલક.
 તુજ સમા કંઠમાધુર્યે ગુર્જરરાષ્ટ્ર ગાજે છે
 ત્યહાં સૂધી અદ્ભુત ઉછળશે
 ગુજરાતની મધુરી કવિતગંગા. ✓

(શયદા આવી ઓવારણાં લે છે.)

શયદા : બાદશાહનાં દર્શને મહાજન આવ્યું છે.
 જહાંગીર : નગરના નગરશેઠ ને મહાજન ?
 આવવા દે, શયદા ! મહાજનોને.

(શયદા જાય છે.)

શાહખાન ! લતામંડપમાં પધારશો ?
 એ લતાઓને ચે ધરાવજો
 સૌન્દર્યનાં પરિધાન.

[નૂરજહાન ને સુન્દરીમંડલ લતામંડપમાં સ્થિત છે, બાદશાહ
 આરસછત્રીને સિંહાસને જઈ વિરાજે છે.

નગરશેઠને પ્રમુખપદે અમદાવાદનું મહાજન શહેનશાહી હિમરાવો
 સંગાથે પધારે છે.]

નગરશેઠ : ઝવાર, બાદશાહ સલામતને ઝવાર.

(સહુ સીજદો કરે છે : હીરા મોતી કિનખાખની ભેટો ધરે છે :
 નગરશેઠ બાદશાહ સમીપે દંડવત્ કરી ચરણમાં પાઘડી મૂકે છે,
 બાદશાહ ખડા થઈ જાય છે; નગરશેઠને ઉદારી, ભેટી, માથે પાઘ ધરાવે છે.)

જહાંગીર : નગરના મુગટ છે, શેઠજી !

બાદશાહીની જહાંચ છે સહુ.

આમ ન હોય, ને ન શોભે.

નગરશેઠ : સૂરજ આવ્યો ને અન્ધારાં રૂંડેશે આંગણે ? ✓

પૃથ્વીના પ્રકાશ ! અમારાં દુઃખો ટાળો. ✓

જહાંગીર : નગરશિરે છત્ર બાંધ્યું તું શાહબાપૂએ.

એ છત્રછાયામાં તાપ શો ? સન્તાપ શો ?

અહસ્મદાબાદ તો ગિરદાબાદ છે ;

પણ ત્હાંના ઉદ્યોગઉદ્દાસી નગરજનો

ધૂળમાંથી ચે સોનું સરજે છે. //

નગરશેઠ : અમદાવાદને ઉદ્ધાર્યું બાદશાહબાપૂએ.

સોનાની ટંકશાળ દીધી,

બાદશાહીની ચાર નગરીમાં સ્થાપ્યું.

પણ અમારે શિરે જીલમના ચોર ઉગ્યા.

ભોંયરામાં પૂજા ભણવાની,

ને ગુફામાં દેવસ્થાન સ્થાપવાનાં.

પૃથ્વીના પાદશાહ !

જહાંગીર : શેવડો માનસિંહ તહમારો ધર્મરાજ,

શાહઝાદો ખૂશરૂ તહમારો બાદશાહ ને ?

નગરશેઠ : અન્ધારૂં થયું ને ભૂલા પડ્યા :

એ ભૂલ સદા ગોળવાની ? ને ભોગવવાની ?-

ને ઉભા રૂંડો—ઉભા રૂંડો :

એ ચ પાટવી તો બાદશાહનો ને ?

બાદશાહી કુટુંબ જહાર તો નથી નમ્યા ને ?

કાળું આવ્યું છે કડકડિયું ;

ને પવનવેગી સાંઠણીનાં ધણ.

બાદશાહ પધારશે મહેમાનીએ ?

રાજા જામ : જામદુર્ગમાં કુંકુમની ઉડે છે છોળ,

ને મોતીની ઉછળે છે ભરતી.

એકએક જોખસો ધર્યાં છે ચરણે :

મોતીનો આંગિયો નઝર કંઈ છું.

પધારશે પાદશાહ એ મોતીપાળે ?

જહાંગીર : જામ મોતિયુંવાળો સાંભળ્યોતો :

એ જ આ રાજા જામ ? વિક્રમાદિત્યજી !

એમના કીર્તિઘોષથી તો ગાને છે

બદખશુખારાના બાઝારોના ચોક.

રાજા જામ : બાદશાહી સદતનતની વાડી છે,

અમે તો બાદશાહી વાડીના ફૂલછોડ.

બાદશાહતનો છે ખુશખોનો મધમધાદ :

અમારી તો સુગન્ધની એક સેર. ✓

[બાદશાહી જયદહામાં સહસ્રા ગડગડે છે: સર્વ સલાજન આશ્ચર્ય-ચકિત થાય છે. લતામંડપમાંથી ચે લતાજળીઓમાં થઈ નયનતારણ ચમકે છે.

નેત્રણો લાલો લઈ બખ્તરિયો એક દૂત આવે છે.]

બખ્તરિયો દૂત: (પાયતખ્તે લાલો ધરી-સમર્પીને)

બાદશાહ સલામતનાં ખુલ્લુંદ લાગ્ય.

આસ્માન સમોવડ ઉંચાં

ને સૂર્યમંડળ શાં અમ્મર તપો !

સુલ્તાન શાહઝાદા દક્ષિણ જીતી પધારે છે

બાદશાહી પાયબોરીને કાજ.

જહાંગીર : (વિરલ હત્તાહમાં આવી જઈને)

આવ્યો છે—આવ્યો છે એ

જયનોળતવન્તો સુદતાન ખુર્રમ

દક્ષિણના વૃદ્ધ વાઘ મલિક અંગરને છતીને.

(બાદશાહ, ને બાદશાહની પાછળ રાજસલા, ઉઠી શાહજહાનના સત્કારાર્થે પધારે છે. થોડેક જ્યાં ટોપકવચને વીરવેશે ઝમાનાના સિપેહ-સાધાર શાહજહાન, પાણીદાર થોડીલાની ગતિએ મલપતા, સહામે મળે છે. બાદશાહ સન્મુખ શાહજહાન સીજદો કરે છે, મુક્તામાળની એક સેર તોડી ધૂંટણીએ પડેલા શાહજહાનને માથે આવારી દિશદિશમાં બાદશાહ એ મોતી વેરે છે, શાહજહાનને ઉઠાડી ભેટ છે. સ્તામંડપમાંથી જહાંગીરશાહ ને શાહજહાનની ઉપર પુષ્પવ્રષ્ટિ થાય છે. સહુ આરસજરી ભણી વળે છે.)

જહાંગીર : દક્ષિણના ગિરિદુર્ગે તો

બાણે ગયો ને લેલા, ખુર્રમ !

શાહજહાન : દક્ષિણમાં પર્વતમાળાઓ છે,

ખીણો છે, ગિરિદુર્ગે છે;

કુદરતની સહાય છે સુભટોને.

પણ શહેનશાહી પૂર બાળ્યું ના ખળે.

જહાંગીર : શાહઝાદાઓને ચે અપૂર્વ

ત્રીશ હજારી લે, નવાબું છું, ખુર્રમ !

દૂમાવજો આર્યાવર્તમાં જયડંકે.

નગીનાવાંડીએ દીપાવલિ કરજો,

આસ્માન ઉતારજો હોઝે કુતળને કાંઠે.

નગરશેઠજી આજ નગરને જમાડજો.

ગરીબ ક્ષીર કે શુભવન્ત કે

બેનસીબ ન રહે બાદશાહી સખાવતથી.
 રોઝાઓની ઝયારત કરીશું,
 ઓલિયાઓની શુક્રગુઝરી લાણીશું.
 પહેર આ બાદશાહી શિરપેચઃ
 ને ફરજે સહાજે રાજનગરીના રાજમાર્ગોમાં
 બાદશાહી હાથી ઉપર વિરાજને,
 સોનૈયા ને રૂપૈયા ઉછાળતો ઉછાળતો.
 ને બહેર કરજે જગતભરને કે
 સનાતન દેહ્લીનો બાદશાહ
 ઉત્તરદક્ષિણ ભારતવર્ષનો બાદશાહ છે.
 ખાનખાનાન ! દરબાર બરખાસ્ત કરો.

(સરદારે હમસયો ગહાજન સીજદો કરી વિદાય લે છે.)

રાજા
 ચિંતમણિદિત્ય } : (જતાં જતાં એકાન્તે શાહજહાનને.)
 ખૂશરુશાહને ગ્વાલિયર દુર્ગમાંથી છેડાવી
 ખાન આસફખાનને સોંપ્યા છે સાચવવા.
 ઘણી હતી શાહઝાદા ઉપરના
 ઝુલમની ફરિયાદો.

(ભગ્મર નયાવતા રાજા ચિંતમણિદિત્ય જાય છે.)

શાહજહાન : જલદુર્ગ કચ્છ ને જમદુર્ગ જીત્યા.
 સુભટ છે! તહેવા સુતસદી છે.

(પુરુષમંડળ અદ્દશ્ય થયે બાદશાહ ને શાહજહાન ઉપર પુખ્ત-
 વૃદ્ધિ કરતું ને ઓવારણું લેતું સુન્દરીમંડળ લતામંડપમાંથી પધારે છે.
 શાહજહાન જ્યંને બાદશાહબેગમ નૂરજહાનને નમન નમે છે.)

નૂરજહાન : (આવારણાં લેતાં લેતાં)

દુર્લભ છે પર્વતના નંગ જીતવા ;
દુર્લભને ચે સુલભ કીધું શાહઝાદાએ.
ખાંદશાહતને એક કળશ રહડાવ્યો.
શહેનશાહ ચે કીધો
મનભાવતો હાથીઓનો શિકાર
ગુજરાતની ઘેરગંભીર વનકુંભેમાં.

જહાંગીર : હા, ખુર્રમ ! અવકાશે તું ચે પરવરને
ઝાલોદ પાસેની ઘેરીઉંડી વનકુંભેમાં.
સો-સોનાં ત્રણ પકડયાં છે હાથીજીંડ.

નૂરજહાન : શાહઝાદે તો નિરખી છે ગુજરાતની કુંભે.

જૂવો આ જાડો થયેલો પરસ્તાન.
આગ્રામાં ચે ઉગાડીશું સ્વર્ગનાં ઉદ્યાન,
ને મંહી સેના ને કોયલ ને મોરલા સમ જાજી
જગાડીશું પોઢેલા પડવાઓને.

[ચાર ટગલાં આગળ જઈને.]

જહાંગીર : પારસ જાંબુ તો પાક્યાં છે કાંઈ આ!
પ્રકુલ્લેલી કાળી કીકીઓ સરિખડાં.

(વીણવાને હાથ લંબાવે છે.)

નૂરજહાન : હાથે કાળા થશે,
ને જીભે કાળી થશે.

જહાંગીર : વૈષ્ણવોનાં રસગીત ગાય છે ને
કે રૂપાણાં રાધિકાજીને અડકીને

બેનસીળ ન રહે બાદશાહી સખાવતથી.
 રોઝાઓની ગ્યારત કરીશું;
 ઓલિયાઓની શુક્રગુઝારી ભણીશું.
 પહેર આ બાદશાહી શિરપેચઃ
 ને ફરજે રહ્યાંજે રાજનગરીના રાજમાર્ગેમાં
 બાદશાહી હાથી ઉપર વિરાજીને,
 સોનેયા ને રૂપેયા ઉઠાવતો ઉઠાવતો.
 ને બહોર કરજે જગતભરને કે
 સનાતન દેહ્લીનો બાદશાહ
 ઉત્તરદક્ષિણ ભારતવર્ષને! બાદશાહ છે.
 ખાનખાનાન! દરબાર બરખાસ્ત કરો.

(સરકારે ઉત્તરને મહાજન સીંગદો કરી વિદાય દે છે.)

રાજા { :જતાં જતાં એકાન્તે શાહજહાનને.)
 વિઠ્ઠાદિત્ય }

ખુશ્નુશાહને ગ્વાલિયર દુર્ગમાંથી છે.કાવી
 ખાન આસફખાનને સોંપ્યા છે સાચવવા.
 ઘણી હતી શાહઝાદા ઉપરના
 બુદ્ધમની ફરિયાદો.

(હુમ્મર તથાવત રાજા વિઠ્ઠાદિત્ય નથ છે.)

શાહજહાન : જલદુર્ગ કબજ ને બંધદુર્ગ છુટ્યા.
 મુસલ છે! તહેવા મુસલ્લી છે.

(પુસ્તકમંડળ અદ્યય થયે બાદશાહ ને શાહજહાન ઉપર પુષ્પ-
 વૃષ્ટિ કરતું ને ઓવારણાં થેતું સુન્દરીમંડળ દત્તામંડપમાંથી પધારે છે.
 શાહજહાન જતને બાદશાહબેગમ તૂરજહાનને તમન તમે છે.)

નૂરજહાન : (આવારણાં લેતાં લેતાં)

હુલ્લિ છે પર્વતના નંગ જીતવા ;
હુલ્લિને ચે સુલલ કીધું શાહઝાદાએ.
બાદશાહતને એક કળશ ચહુડાવ્યો.

શહેનશાહે ચે કીધો
મનભાવતો હાથીઓનો શિકાર
ગુજરાતની ઘેરગંભીર વનકુંભેમાં.

જહાંગીર : હા, ખુર્રમ ! અવકાશે તું ચે પરવરને
ઝાલોદ ખાસેની ઘેરીઉંડી વનકુંભેમાં.
સો-સોનાં ત્રણ પકડયાં છે હાથીકુંડ.

નૂરજહાન : શાહઝાદે તો નિરખી છે ગુજરાતની કુંભે.

જૂવો આ ખરો થયેલો પરસ્તાન.
આગ્રામાં ચે ઉગાડીશું સ્વર્ગનાં ઉદ્યાન,
ને મંહી મેના ને કોચલ ને ચૌરલા સમ ગાજી
જગાડીશું પોઢેલા પડવાઓને.

[ચાર ડગલાં આગળ જઈને.]

જહાંગીર : પારસ જાંબુ તો પાકયાં છે કાંઈ આ!
પ્રકુલ્લેલી કાળી કીકીઓ સરિખડાં.

(વીણવાને હાથ લંબાવે છે.)

નૂરજહાન : હાથે કાળા થશે,
ને જીભે કાળી થશે.

જહાંગીર : વૈષ્ણવોનાં રસગીત ગાય છે ને
કે રૂપાળાં રાધિકાજીને અડકીને

કાળા કૃષ્ણજી ચે ગોરા થતા.
તહમને અડકયે પાછા ગોરા થશું,
મહારાં રસરાધિકાજી !

(નંબુ વીણવા નય છે : ખાનઝાદી ખેરુન્નિસા બેગમ આદી અન્તરાયે આવીને હલે છે.)

ખેરુન્નિસા : બાદશાહ સલામત હામા કરશે ?

એમાં ભૂલ થાય છે.

જહાંગીર : ભૂલ ? બેગમ સાહેબા ! ભૂલ !—શાની ?

ખેરુન્નિસા : ગુજરાત નથી, ગુજરાતની તસ્વીર છે આ :

મહારા સુમનવરોએ માંડેલી.

પાદશાહને પડછાયે પડછાયે આ તો

વસન્ત ને વર્ષા વિલસે છે પાનખરમાં.

સાત રાત્રિઓનો આ સૌન્દર્યસમારંજ.

કાગળ મીણુ ને રંગોનાં માંડેલાં છે

આ ફળ ને ફૂલ, પદ્મવ ને પંખી.

ઓલિયાને એ છે મહારી બિયાફત

બાદશાહને તનહૂરસ્તી બક્ષ્યાના.

જહાંગીર : (આશ્ચર્યચકિત થઈને)

આ પંખીઓ ટહૂકે છે ને ?

ખેરુન્નિસા : ખોટાને સાચું ઠરાવવા

કાંઈક તો પંખી ઉડાડવાં પડે ને ?

જહાંગીર : યાચાચિત્ર આવું છે મનોહારી,

તો કેવુંક હશે, બેગમ સાહેબા !

ગુર્જરી કુંજોનું સૌન્દર્યદર્શન ?

નૂરજહાન : ને એ વસન્તકુંજોમાં રમતી-ઘૂમતી

ગુજરાતની રસભરી રમણીમણિઓ ?

જહાંગીર : ગુજરાતની કુંજો જાણે કૂલમ્હેરના બગીચા.

બેગમ સાહુબા ! દયો આ મણિમાળ.

રત્નમાળાનાં રત્નો સમી ઝળકે છે

ગુજરાતની ગુણગૌરવી રમણીઓ.

આશાપદલીની જાગીર ઉપર

સહી કરી પાઠવજો, બાદશાહબેગમ !

બેરુનિસા : સન્મુખ સોહાય છે સોહામાણી

એથી યે અધિકી છે ગુર્જરી કુંજો.

રખા છે ? ગાય ગુજરાતનું ગીત

ગુજરાતની રૂપગૌરવી બાલિકા ?

નૂરજહાન : શહેનશાહી વિનતિ છે

ગુજરાતના ગીતને કાજો.

(ફૂવારા ફરતા લતામંડપોમાં વેરાઈ સહુ આરામગાહે ઢળે છે. ખાનઝાદીની તેડી ગુર્જર કન્યકા કુંજવંડાણમાંથી આવે છે, ને પડતી જલધારાઓની વચ્ચે કલ્લોલતી ગુજરાતની કુંજોની ગઝલ ગાય છે.)

કન્યકાં : અજબ દુનિયાની વાડીમાં

અજબ આ ગુર્જરી કુંજો.

સિંહો જ્યાં ઘૂઘવે વનમાં,

દેકારે હાથીડા વનમાં;

જલધિ દે થાળ મોતનના:

અજબ આ ગુર્જરી કુંજો.

સજન સાગર વડા ખેડે,
 ચહડે શિશુ લાકડી ઘોડે;
 રમણી ગરબે રમે કોડે:
 અજબ આ ગુર્જરી કુંજો.

કન્હૈયો આવી જહાં વસિયો,
 જીત્યો વણશત્ર રણરસિયો;
 ગીતા ઉદ્ધોધીને હસિયો:
 અજબ આ ગુર્જરી કુંજો !

અજબ દુનિયાની વાડીમાં
 અજબ આ ગુર્જરી કુંજો !

પ્રવેશ બીજે

બાદશાહી કુટુંબમેળો

(ઉજ્જયિનીના સરોવરની જલલહરીઓ કિલ્લાના કોટનાં ચરણ પાખાળે છે. તીરે બીજા ન્હાનકડા નગર જેવી બાદશાહી છાવણી પડેલી છે. શહેનશાહી જરિયાનના તંબૂમાં આજ પૌત્રનો જન્મોત્સવ છે : શાહ-ઝાદાના જન્મોત્સવ કાળે બાદશાહી કુટુંબનો આજ કુટુંબમેળો છે. સરોવરની ફરતી પાળે પાળે ને પગથિયે પગથિયે દીપમાળા ઝળહળે છે.

સરોવરતીરની એક દેવડીની અગાસીમાં દીવાને ખાસની મજલિસ ભરાયેલી છે.)

એક ઉમરાવ : શાહઝાદાના જન્મોત્સવે તો આજ રાત્રીનો દિવસ ક્ષીધો છે.

બીજો ઉમરાવ : જ્યહાં જ્યહાં બાદશાહ સલામતનાં પગલાં ત્યહાં ત્યહાં અન્ધકારનાં ચે અજવાળાં.

ત્રીજો ઉમરાવ : આસ્માનના ધુમ્મટની રોશની ઉતારી સરોવરની પાળે પાળે માંડી છે.
ખડલાગી જહાંગીરશાહ ને અર્જમન્દખાનુ :
શાહજહાનને ચોરડે ત્રીજા શાહઝાદા.

શાયર શાદ : બાદશાહી જયઘોષણથી ગગન ફાટયું,
ને તારલિયાનાં જૂમળે જૂમળાં
જલપગથારે ખરી પડ્યાં પાણીમાં.

(જદા ઉપરથી શાહી હોડલી સરોવરતીરે આવે છે. બાદશાહબાનૂ નૂરજહાન ને બાદશાહ જહાંગીર કિનારે હતરે છે.)

જહાંગીર : સુવારે અર્ધો દોસ પાયે ચાલી
જગરૂપનાં ચે દર્શન કીધાં યોગશુક્રામાં.
એણે ઉભાં તિલક ભૂંસાવ્યાં.

નૂરજહાન : રસરસિયાં સદા આ અચારતે જશે
બાઝ બહાદુર ને રૂપમતીની.
ફળ્યું આપણું ઉજ્જયિનીમાં આવવું.

એક ઉમરાવ : કવિ કાલિદાસની આ રસનગરી.
જગરસિયાં શકુન્તલા ને દુષ્યન્ત મહારાજના
અજરામર રસજન્મ અંહી થયા હતા.
એમના અર્વાચીન અવતાર
જહાંગીરશાહ ને નૂરજહાન બેગમ.

નૂરજહાન : (જતાં જતાં)
પાઠવું છું પાદશાહના પૌત્રને :
ચન્દનવૃક્ષે પ્રકુલ્લેલા એ નવકૂલડાને.

(બાદશાહબેગમ નગરીકના કિનખાબમંડપમાં સંચરે છે; જહાંગીરશાહ અગાસીએ સિધાવે છે.)

જહાંગીર : (અગાસીમાં ઉમરાવોની કુરનસો ઝીલતાં ઝીલતાં)
આસ્માન મુખ નિરખી રહું છે
સરોવરના અરીસામાં.

શાયર શાહ : જગત જેમ નિજ સૌભાગ્ય નિરખે છે
બાદશાહના વદનદર્પણે.

(સરોવરપાળે હાથીઓનું લંગર આવે છે, બાદશાહને સલામી લરી ઉમે છે. જવાહીરના થાળ લેઈ આગળ પાંચ દાસીઓ, પાછળ દાસી-તેડયો બાળ શાહઝાદો, ને ત્હેની પાછળ શાહજહાન પધારે છે.)

શાહજહાન : (બાદશાહ સમીપે સીજદે પડીને)
પર્વતની શિખરમાળ સમોવડ
પરચાસ ગજપતિનું આ લંગર,
ને રત્નહાર્યા આ થાળ
અખબાજનને ચરણે છે.
એટલાં જ શાહબેગમનાં
ચરણારવિન્દમાં ધરીને આવ્યો છું.

શાયર શાહ : બાળ શાહઝાદાનું નામ પાડો,
રત્નો એવારી ઉછાળો આલમમાં.

જહાંગીર : લાવો, લાવો ; નિરખીને આંખ ઠાંરું
મહારા અંગના અવયવને,
ઇસ્લામના આત્માની કણીને.
મુગલતખતનો શણગાર બનશે :
એનું નામ ઔરંગઝેબ.

31061

(રત્નોની મુઠ્ઠીઓ લરી ઉમરાવોમાં ઉછાળે છે, ઉમરાવો તે બીલે છે.)

શાહનજૂમી ! નજૂમ શું લાખે છે ?

નજૂમી : તારલિયા ઝગહગતી છસે બોલે છે.

દોહદમાં જન્મ છે શાહઝાદાનો.

સિતારે આમ નમશે જરાક

તો બે હદને સાંધશે અમૃતદોરે.

સિતારો એમ નમશે સહેજ
 તો ફટી પાડશે બન્ને ય હદને.
 મુગલ બાદશાહાવલિમાં
 એમના બેટલી આયુધધડીઓ ફોઇની નથી.
 મહા સમર્થ છે,
 જગતની બહુ ઉથલાવાયેલી જોશે.
 દીને ઇસ્લામનો જગમશહુર સ્થાન થશે.
 મહાપુરુષો એનો દરબાર સોહવશે.
 એમના અક્ષરો સાચું ઉચ્ચારે છે :
 જગત થરથરશે આ બાલશાહઝાદાથી. /

જહાંગીર : એને જાગીર આપું છું એના જન્મસ્થાનમાં :
 મહીન્દરીનાં કોતરોને તીર મહાવનમાં.
 હાથીઓમાં ખેલશે,
 તે હાથી શો નીવડશે

(બાળ શાહઝાદાને મસ્તકે હસ્તસ્થલિ મૂકીને)

ઝીન્દગીનો આંગો મ્હોરજો તહારો !

(હસતાં હસતાં)

હાથી શાં ગંડસ્થળ મારી
 બાદશાહુત ઉથલાવતો મા.
 આયુધગંગા સદીને ચે ઓળંગજો.
 શાહી મોતીદામ ગાંધું છું મસ્તકે.

(શિરપેચની મોતીદામ જઈ શાહઝાદાને મસ્તકે ધરાવે છે.)

શાયર શાહ : ભાગ્યદેશે કેવુંકે શોભે છે લોકક !

નસીબનો બાણે સિતારો ઉગ્યો.

(બાદશાહી ટકો વાગે છે. દિયાઓ બોલે છે કે સુલ્તાન પરવીઝ આવે છે.)

જહાંગીર : સહેજ મોડો પડ્યો, પરવીઝ !

ઉમરાવમંડળ સિધાવો સત્કારાર્થે મહામે.

(સુલ્તાન પરવીઝના સત્કારાર્થે ઉમરાવમંડળ સિધાવે છે. રત્નોથી ગૂંથેલો, શાર્દૂળગતિએ મલપતો, ચોવનલર્યો, હાથીબચ્ચા શો શાહઝાદો સુલ્તાન પરવીઝ પધારે છે, ઉમરાવમંડળની કુરનસો કુરનસથી નવાજે છે. બાળ શાહઝાદા ઔરંગઝેબને તેડીને વળતું દાસીમંડળ મહામે મળે છે. શાહઝાદાને ચુંબનથી સત્કારી પંખાળી આશિષ આપી અગાસીમંડળને ખગધિએ ચઢે છે. સત્કારાર્થે જહાંગીરશાહ અગાસીની પાળે પધારે છે. ગળે રૂમાલ બાંધી છેલ્લે ખગધિએ સીજદો ભરી બાદશાહની પાયવેલને પકડી બન્ને ચરણોને ચૂમે છે.)

જહાંગીર : કુશળ તો છે ને ! મહારા અંગ !

(સુલ્તાન પરવીઝ અતુતર રહે છે.)

તહારો સીજદો પૂરો થયો. હવે ઉઠ.

(શાહઝાદો પાયવેલ છાંડતો નથી. બાદશાહી ચરણક્રમલને ચૂમ્યાં કરે છે.)

શાહઝાદા ! નૂરે અશ્મ ! ઉઠ ને માગ :

માગીશ તે બાદશાહ આપશે.

પરવીઝ : (ધૂંટણિયે પડ્યો પડ્યો ઉત્કંઠ નિહાળીને)

આપો, આલમના બાદશાહ ! આપો,

મહારા ભાઈને હું માગું છું.

નથી ત્રીસ હઝારી જોઈતી મ્હારે,
નથી જોઈતી હિસારની જાગીર.

માનવી માત્ર ભૂલને પાત્ર છે.

સારી જહાનને નવાજો છો :

શાહના શાહઝાદાને બાદશાહ નકારશે ?

શહેનશાહના લોહીનું લોહી,

અસ્તિતાં અસ્તિ, માંસનું માંસ,

પન્દરપન્દર વર્ષોથી છે બન્દિખાને.

નથી ગમતું—નથી ગમતું હવે

અમે આનન્દિયે—જીવન માણિયે એ.

પાંચ પાંડવોનો અમારો ધર્મરાજ

બન્દીખાને છે : બન્દ છોડો, અખ્યાબાન !

મ્હારો તો ભાઈ ; આપનો તો પુત્ર.

જગતમાં વરસે છે શાહના રહમના વરસાદ .

કુલમંડપેથી જ એ અજગા રૂહેશે ?

શાહઝાદા ખૂશરૂશાહના બન્દ છોડો.

આપો—આપો, એ આલમના બાદશાહ !

હું માગું છું મ્હારા ભાઈને.

(ધૂંટણિયે પર્યો પર્યો, હાથ જોડી, શાહઝાદો બાદશાહને પ્રાર્થા રહે છે.)

જહાંગીર : (જૂનાં સ્મરણો ખડાં થતાં સહેજ કંઠાર મુદ્રાથી)

બંડખોર ફરીથી બંડ નહીં કરે

એનો બાંહ્યધરી કોણ ?

પરવીઝ : બાંહધરી ? આલમના બાદશાહ !

|| બાપ ને બેટા વચ્ચેની બાંહધરી
એક ખુદા તાગ્ઝા ને બીજી અસ્માનન.
એક વિરાજે છે આસ્માનને સિંહાસને,
બીજી વિરાજે છે એનાં ચરણોમાં.
મહારા બાદશાહી પિતા પાસે
હું બાંહધરી છું મહારા ભાઈની.

જહાંગીર : (સર્વાસર્વા હેંઘતા ઉજ્જવિનીના સરોવર ઉપર, ફરતી
દીપમાલા ઉપર, ને તહેમની પાછળ ગેબમાં એક દૃષ્ટિપાત નાંખીને)

મહારાં ઝમાનામાં અખબાનનનો
હું ચે બંડખોર હતો :
શાહબાપૂએ મહને ક્ષમા બક્ષી'તી.
મહારા જન્મોત્સવને દિન શાહબાપૂએ
કેટકેટલા બન્દીવાનના બન્દ તોડ્યા'તા :
મહારા પૌત્રના જન્મોત્સવની તિથિએ
હું મહારા પુત્રના બન્દ છોડું છું.
ખૂશરૂશાહના હઝાર ગુનાહો માફ છે.
સહુ અમીરમંડલિ ઇસ્તિકબાલે બાવ
પન્થભૂદ્યા એ પાદશાહઝાદાની.

(શાહજહાન સિવાય સહુ દરબારમંડળ ખૂશરૂશાહના સત્કારાર્થે
જય છે.)

ખુર્રમ ! મંગાવ શીરાઝી શરબત.
જૂનામાં જૂનો, શાહી અંગૂરનો,

ને નીલમની મંગાવ ચાર ખ્યાલીઓ.

(શાહજહાન કિનખાખતખૂમાં નય છે. વણુહોળી દહાડી ઉગેલા, કરમાયેલી કમળપાંખડી શા વદનના સુલ્તાન ખૂશરૂશાહને લેધને ઉમરાવમંડળી થોડીક વારે આવે છે. જે દાસીઓ આગળ સોનૈયા-રૂપૈયાના ન્યોછાવર ઉછાળે છે. પન્દર વર્ષે ખાદશાહની ને ખૂશરૂશાહની દષ્ટે દષ્ટ મળે છે એટલે જહાંગીરશાહ ખડા ચર્ષી નય છે: ખૂશરૂશાહ ખાદશાહને દંડવત કરવા માંડે છે.)

જહાંગીર : જૂદાર્ધના દરવાઝા ઉઘડયા આજ.

ખૂશરૂશાહ ! આવને લેટ મહુને.

(ત્રીજે દંડવતે ખૂશરૂશાહ અડધીક ઘડી ભૂમિરાખ્યાએ પડયા રહે છે.)

જહાંગીર : (ખન્ને હાથ પસારીને)

પન્દર વર્ષથી દીઘોતો આંખડીથી આંખવટો.

હું ચે શાહખાપૂનો ખાટવી હતો.

આવ, મહારા પહેલ્લા ફૂલ !

તખ્ત તહાફે છે ને સંભાળ.

(દંડવતમાંથી ખૂશરૂશાહ ઉઠતા નથી. સરોવરઅગાસીનાં પગથિયાં ઉતરી ખાદશાહ સ્વયં ખૂશરૂશાહને ઉઠાડે છે, લેટે છે, ખાંહમાં ખાંહ પરોવીને અગાસીએ લઈ જઈ સંગાથે ગાદીતક્રિયે બેસાડે છે.)

ઉંચું ને, બાબા !

આસ્માન ઉચ્ચારે છે તહારો ફટકારો.

ખૂશરૂશાહ : શાં શુલ કીયાં છે કે ઉંચું નેઉં ?

જહાંગીર : અશુલ છાંડ્યાં એટલે શુલ આદર્યાં.

(શીરાડી શરખત ને ચાર રતનખ્યાલા અગાસી વચ્ચે મંડાય છે.)

ચાર દિશાના ચાર સ્થાન સમા છે.

એસો, સંપો, ને આખો

ખિરાદરીનો આ શરાણ.

(સુલ્તાન ખૂશરુશાહ, સુલ્તાન મીરજા પરવીઝ, સુલ્તાન શાહ-
જહાન, સુલ્તાન શહરિયાર : સાધઓની એ ચોરસ બાદશાહી અગાસી
વચ્ચે વિરાજ રતનખાલા ભરે છે.)

પરવીઝ : સાધઓ જ નથી હોતા સાધજિન્ધ.

બાદશાહી સાધઓની સાધજિન્ધીનો

આલે છે ઉત્સવ.

(ચારે શાહબાદશો એકબીજાની ખ્યાલીઓમાંથી પીએ છે, પરસ્પરને
આલિંગે છે, ચુંબન કરે છે. ચારે ય હઠી જહાંગીરશાહને ચરણે શિર
ચૂકાવે છે.)

જહાંગીર : ખૂશરુશાહને વીશહુઆરી ગમ્યું છું ;

નિશાનડંકો પાછાં નવાજ્યું છું.

દિવાને ખાસ બરખાસ્ત છે.

(બાદશાહને કુરનસ કરી કરી સહુ સિધાવે છે. બાદશાહ જરિયાન
તંબૂએ પધારે છે. સરૌવરતીરની ડોલતી જલલદરીઓ નિહાળતો ખૂશરુશાહ
એકાકી રહે છે.

જરિયાન તંબૂએથી બાદશાહજેગમ અગાસીમાં આવે છે.)

નૂરજહાન : (ખૂશરુશાહનાં એવારણાં લેકને)

જીવનનાં વર્ષોનું પખવાડિયું વીતી ગયું.

દાનેશમન્દ છો, દૂરઅન્દેશ છો.

અર્જમન્દ ખાનુ મ્હારી ભત્રીજી છે,
પણ લાડિલી છે મ્હારા અંગનું અંગ.—

ખૂશરશાહ : (નૂરજહાનના વણઉચ્ચાર્યા ભાવ સહમજી લઈને)
મજનૂને એક જ હતી લયલા :
જહાંગીરશાહને એક જ છે નૂરજહાન :
ખૂશરને દેહ એક છે,
ખૂશરને પત્ની એક છે.
એક પતિને એક જ હોય પત્ની,
એક પત્નીને એક જ હોય પતિ.

(ખુશરશાહ અગાસીના પગથિયાં ઉતરે છે.)

નૂરજહાન : (જતાજતાની પાછળ ભરમર મ્હડાવીને)
ખમ્મા, સદહુઝાર ખમ્મા
મુગલાઈના એકપત્નીવ્રતના સ્થાંભને.
|| એક ચન્દનવૃક્ષે તો
|| સારો ખાગ મધમધે.

(આઠો અન્તરાય આવેલી નદી સમી ઉભરાતી, ચન્દ્રકોર સમી ભરમર વાળેલી, અજવાળેલા અન્ધકારમાં આંખડીઓ પરોવતી, ગેખને ચે વીંધી પાછળ પ્રશ્નો પૂછતી શી બાદશાહબેગમ ઉજ્જયિનીના સરોવરતીરે મધરાતને આરે ઉભે છે.)

પ્રવેશ ત્રીજો

જમનાજીનો અવધૂત

(મથુરાજી સમીપ જમનાજીની ઉંચી ભેખડમાં દ્રોતરને મુખદ્વારે શુદ્ધ છે. ઉપર વનવેદીઓ ને ફરતી ઝાડી ઝંટલી છે. મૃગચર્મ ઓઢેલા સેંકડો સંન્યાસીઓ ને વ્યાઘ્રચર્મ ઓઢેલા ફરીરો શુદ્ધાદ્વારે બેઠેલા છે. ભજનની ધૂન ભભી છે, ને ગેળમાં નીરખી રહેલા, પ્રકૃતિના પડદા વીધી પાર ગયેલા કાઈ એ ધૂનમાં લીન હોલે, ઝૂલે, ધૂળે છે.)

મંડળી : આવજો, આવજો જમનાઘાટ, ત્યાં મળશું.

આવજો-આવજો, ગાયો લાવજો, ત્યાં ચરાવજો,
આવજો જમનાઘાટ, ત્યાં મળશું. ધ્રુવ

એક મીટ ખીડું ત્યાં તો ખીજી મીટ ઉઘડે:

જ્ઞાતાંતી જોઈં છું જલતીર વાટ,

જમનાઘાટ, ત્યાં મળશું.

આંમુડાં ન નીતરે, ન ઘેન મ્હારાં ઉતરે:

વિશમે ન આંખના ઉચાટ,

જમનાઘાટ, ત્યાં મળશું.

પધારો, પધારો, એક તરમ દરસની:

પ્રાણ ફેરા માંડી મહેલ્યા પાટ,

જમનાઘાટ, ત્યાં મળશું.

દૂધડલાં દહોશું, પીયું ને પાશું:
મટુકી ભરી લાઇશું જગને માટ,
જમનાઘાટ, ત્યાં મળશું.

ઘેરી ઘેરી મોરલીમાં સાગરના શબ્દ વાગે:
લખને બલલેખ મહારે લલાટ,
જમનાઘાટ, ત્યાં મળશું.

આવજો-આવજો જમનાઘાટ, ત્યાં મળશું.
આવજો-આવજો, હૈયાં લાવજો, ત્યાં ચરાવજો,
આવજો જમનાઘાટ, ત્યાં મળશું.

ભદ્ર હો શ્રી હરિના સન્તોનું.

(એમ પોકારતા ગુફામાંથી અવધૂત આવે છે. જટાનાં ઝુલ્ફાંને છેડે
રૂદ્રાક્ષ પરોવેલી છે, કાન્તીરી રૂદ્રાક્ષકુંડળ પહેર્યાં છે, લાંબી દહાડી ને
લીલું પથિયું, ઉપર સિંહચર્મનો ઓઢો, એક હાથમાં રૂપાની હાથલાંબી
ગાંજની ચલમ ને બીજા હાથમાં સીસમનું યોગપટ: આખી, ફકીર,
સંન્યાસી, ભક્તના એવા સમિશ્રણ શા અવધૂતની સહ ચરણરજ લે છે.

ગુફાના એક ગોખમાં અવધૂત જઈને વિરાજે છે, ધ્યાનમુદ્રા ધરીને
પોતે પોતામાં ફળી જાય છે.)

મંડળી : જય જમનાજીના અવધૂતનો.

એક ભક્ત : (જ્વાલ ભર્યાં આવીને)

અવધૂતના ઓ સૈનિકો !

બાદશાહ પધારે છે સંન્યાસનાં દર્શને.

(જમનાજીને આરેથી સહપરિવાર બાદશાહ જહાંગીર પધારે છે.
સકળ પરિજનને ગુફા બહાર રોકી મોજડીઓ ઉતારી અડવાણે પાથે
બાદશાહ ગુફામાં જાય છે.)

જહાંગીર : જમનાજીના અવધૂતની આ ગુફાને ?

એક ભક્ત : (વાઘ સમો નિઃશંક, ફકકટ સમો નિઃસ્પૃહ)
 પેલા ગોખમાં વિરાળે યોગાસને
 જલગુફાના એ ભોગન્દર.

(સીજદો કરી, કરસપુટ ભેડી ખાદશાહ ધૂંટણિયે પડે છે.)

જહાંગીર : જહાંગીરની વન્દના છે: સ્ત્રીકારશો ?

(અવધૂત અનુત્તર રહે છે.)

ખુદાના ઓલિયા, સંસારના સંન્યાસીઓની
 ચરણરજ છે શાહાનશાહોને શિરે.
 આશીર્વાદ આપો, ઓ અવધૂત !
 કોને સેવો છો ? કોને ભજો છો ?
 પેઓ છો તે પઢાવો,
 દેખો છો તે દર્શન કરાવો.

અવધૂત : (ભણે ગુફા બોલતી હોય એવે ઘેરે તાલે)
 પ્રકૃતિની લીલામાં વિહરતો,
 તુંજ સમા કંઈક શાહોને જે નિભાવે છે,
 એને ભજું છું, ઓ દેહલીના ખાદશાહ !

જહાંગીર : ઇશ્વરી ડહાપણનો, અવધૂતજી !
 એક બોલ તો સંભળાવો.
 સંન્યાસ નહિ ગાળે ને સદ્બોધે,
 તો સંસાર ઘોર નિદ્રામાં નીંદરશે.

અવધૂત : પૃથ્વીના ખાદશાહ ! સાંભળ ત્યહારે.
 ફકીરોને, સંન્યાસીઓને સન્માનને સદા.
 ખુદા તાઅલાએ તહને સોંપેલા

સંસારીઓની સેવા કરજો.

બાદશાહ એટલે બાદશાહતનો બન્દો.

બાદશાહોની એમાં છે પરમ બાદશાહી.

જહાંગીર : હજી એક-બે ઘૂંટ એ અમૃતના.—

અવધૂત : આયુષ્યના ભારથી નમેલાને

હસતો મા, શાહાનશાહ !

તહાઈં ચે આયુષ્ય તો લાંગાશે.

(દિલદાઝયાંના હોલવાયેલા લડકા)

પાછા ભલૂકાવતો મા.

વાયુમા વાતો મા વાવતો.

દુષ્ટિ ઢાળીં પગલાં માંડજો.

ગેબનો પન્થ ગહન ને ગલીરો છે.

જે જે સાધુતાને પન્થે છે

તે શ્રી હરિને પન્થે છે.

જય જમનાજીની જલશુદ્ધઓનો !

એકે ભકત : અજવાળાં આથમ્યાં : પ્રભુને પ્રભારો.

અન્ધારાં ઉતરે છે : ખુદાને સ્મરો.

નિમાઝ પઢો, સાયં સન્દ્યા માંડો.

(સોળ શિખાળો દીવરો પ્રગટાવે છે. અવધૂત ઉઠી દીવાને આઠ દંડવત કરે છે. ભક્તમંડળ ભજન માંડે છે.)

મંડળી : જય ! જમનાજીની જલતરણી :

જય ! ભક્તજનોની ભવભરણી :

સંસાર સકલની ઉધ્ધરણી :

સહુ સન્તજનોની જગતરણી :

જય ! જમનાજીની જલતરણી .

અવધૂત : અજવાળાં કરે એ સૂર્ય.

ઓ અનાહુત નાદના બજવૈયા !

ઓ અધ્ધર તખતના શાહાનશાહ !

ઓ શૂન્ય શિખરના પરમ અવધૂત !

વરસાવ તહારી નઝરનાં ફિરણો

આ તહારા અવનીપડયા અર્જમન્દો ઉપર.

(શુદ્ધધુમ્ભટમાં ઉઘાડું અન્તરિક્ષ છે ત્હેમાં ધણ આરમાનમાંથી સોના પતરીઓની ફરફર અવધૂતમાથે વરસે છે. રૂપાયાળમાં લકતજનો એ પતરીઓ સાંભરી લે છે.)

મંડળી : જય ! જયનાજીના અવધૂતનો.

(ગેળનાં દર્શનમાં અવધૂત તલ્લીન છે. ચમત્કારથી આશ્ચર્યચક્રિત બાદશાહ પાથે લાગી ઉઠે છે, આશ્ચર્યરૂપેસો રજા લેવી બૂલી જાય છે.)

જહાંગીર : સોનાપતરીઓનો વરસાદ !

ખુદાઈ નયણાંનાં જાણે ફિરણો વરસ્યાં.

અફ્સુત; જયનાજીના ઓ અવધૂત ! અફ્સુત.

(શુદ્ધને મુખદ્વારે સાંભરી આવે છે: ખમચીને ઉભે છે.)

ભૂલ્યો હું તહારો ધર્મ

અવધૂતને અર્ધ્ય ધરવાનો.

પરગ્યાસ હજારનાં પાંચ ગામ—

(શુદ્ધાદેથી શુદ્ધલીતર લાણી બાદશાહ પાછા વળે છે. રૂપાયાળમાં સોનાપતરીઓ લકતમંડળે વહેંચતો પટશિષ્ય રહામો મળે છે.)

પટશિષ્ય : આખ્યાં ને રંવીકાર્યાં, જહાંપનાહ !

અંતરૂપ્રેરણા પારખી અવધૂતજીએ.
 ગામની ઉપાધિ યોગીઓને શી ?
 આ દેવપતરીઓ પાઠવી છે
 બાદશાહી બબનામાં છાંટવાને:
 અખેપાત્ર શા ભંડાર ભર્યા રહેશે.

(જહાંગીરશાહને વદનમંડળે ચક્રિતતાની જ્યોત, કમળપત્રે રમતાં સૂર્યકિરણ શી, ચમકી ઉઠે છે: ક્ષણેક થંભી વિચારે છે. સીજદો કરી, કર જોડી, દેહલીનો બાદશાહ સંન્યસ્તને આર્થે છે.)

જહાંગીર : બાદશાહને ને બાદશાહતને
 એ પ્રેરણા પાળે, જે તારણ બક્ષે.
 ઓ જમનાજીના અવધૂત !
 હિન્દુમુસલમાન-સહુને ઉધ્ધારજો.
 અદ્ભુત છે. તહમાઈ અન્તર્યામીત્વ.

[બાદશાહ જમનાઘાટે પધારે છે. કેસરતિલક કીધેલા, તુલસી-
 માલાના શણગાર ધારેલા, કાળની કિરણાવલિ શી ધ્વેત કેશાવલિ ફરકાવતા,
 ગોકુળમાંના ગોપકુલવાસી ગોકુલેશજી મહારાજ સન્મુખ મળે છે.)

જહાંગીર : પધારો, ગોકુળના ચન્દ્ર !
 દર્શન દઈ સંભાળ લીધી બાદશાહની.
 શ્રી ગોકુલેશજી: બાદશાહ સંભાળ લે છે બાદશાહતની.
 ઝમાનો ઝિંઢાહનો છે:
 ઉંઘતાના અન્ધકાર છે.

(ગોકુલેશજી બાદશાહને ચરણામૃત ને તુલસી આપે છે: કંઠી
 તિલક ને માલા ધરે છે. સ્વીકારીને)

જહાંગીર : વર્ષે વર્ષે દર્શન થો છો,

આષાઢીલા મેઘ જેવા—

આ વર્ષે તો અવધી કીધી.

કોણ હતા એ જમનાજીના અવધૂત ?

શ્રી ગોકુલેશજી : એક ને અધિતીય છે જમનાજીનો અવધૂત.

બાદશાહનાં બડલાગ ઉઘડ્યાં :

ગોલોકપતિએ દર્શન દીધાં આજ.

ક્યાં છે ગુફા કે ગુફાવામીઓ ?

આ તો છે જમનાજીનો અફરઘાટ.

કૃષ્ણચન્દ્ર લીલા કરી ગયા.

શાહનશાહ ! પ્રત્યક્ષ છે પારખાં.

ગંજી થઈ શાહોના શાહને.

ગોકુળમાં ઉત્સવ આદરીશું દર્શનયોગનો.

જહાંગીર : ઠાકોરજીને તુલસીપાનમાં પીરસો છો ને ?

ઠાકોરજી ભંડાર ભરે છે તહમારા.

તુલસીનું પાન આપ્યું બાદશાહને :

માગો દેહલીશ્વરના ભંડાર.

શ્રી ગોકુલેશજી : અમારે ફકીરોને ફકીરીની વાંછના.

અમારાં તુલસીનાં વન,

અમારાં તુલસીનાં દળ,

અમારી તુલસીની માલા,

અમારી તુલસીની કંઠી,

અમારાં ધન્દ્રધ્વજ શાં ઉર્ધ્વતિલક :

એ અમારાં આયુષ્યધન.

બાદશાહ અમને એ પાછાં આપે સ.

જહાંગીર : ગુણનિધિ ગોકુલેશભ !

બાદશાહને આશીર્વાદ દો,

બાદશાહત બડભાગી થાય.

- સહુસહુના ધર્મ પાળજો.

ધર્મનિષેધનાં ફરમાન સહુ રદ હો !

ગાયે ગાયોના એ તો ઝઘડા:

સંન્યાસી ને વૈષ્ણવના.

નિલક તો છે ભાગ્યના શણગાર.

નિલક કરજો, કંઠી બાંધજો,

હરિવરની માળા ફેરવજો.

અમારી તસ્લીહ, એવી તહમારી માળા:

એ તો ખુદાના છે બપ.

તહમારું ગોકુલ તહમને સુબારક હો !

શ્રી ગોકુલેશભ : કલ્યાણ થાવ તહારું ને તહારી પ્રજાનું.

(બાદશાહ માથે ચરણમૃતનું પ્રોક્ષણ કરે છે. નમન નમી બાદશાહ તે સ્વીકારે છે. ને ભૂમિઆસને બેસી પરસ્પરને વન્દના વન્દી સન્તનને ને શહેનશાહ અફરઘાટેથી નિજ-નિજને માર્ગે સંચરે છે.)

પ્રવેશ ચોથો

કમળોની કુંજમાં

(દિલ સરોવરનાં કમળપાથર્યાં નલ ધીમાં ધીમાં ઉછળે છે; એ નલલહરીઓને હિન્દોલે પ્રકુલ્લેલાં કમળો હીંચકા ખાય છે. ગિરિમાળની આલસ જેવી ડોલતી વનરાજી સરોવરફરતી નલતીર ઉપર ઝૂલતી ઢળેલી છે. હરિપર્વતના કલન્દરોના ફકીર ખાદશાહ 'દિલ સરોવરને' કાંઠે કમલ-આસને ધ્યાનસ્થ વિરાજેલા છે.)

આ કમળોની કુંજમાં હું ભૂલી પડી.

(આવેથી-કમલકુંજોના નલપગથારેથી ' ભૂલી પડી ' નું ગીત આવે છે, ફકીર ખાદશાહને નગાડે છે.)

ભૂલી પડી, રે હું ભૂલી પડી,

આ કમળોની કુંજમાં હું ભૂલી પડી.

ફકીર ખાદશાહ: કોક ભૂલું પડયું છે

દિલ સરોવરની ભૂલભૂલામણીઓમાં.

વડલો નટા ટાળી નળમાં ઢલ્યો શું ?

સંસારજળીઓ શી જળીઓ ખડી:

આ કમળોની કુંજમાં હું ભૂલી પડી.

ઉડતો પરાગ જગ ભરતો મનોહર:

નજરે ન ઝાંખી ત્હોંય એની ગુલછડી:

આ કમળોની કુંજમાં હું ભૂલી પડી.

ફકીર બાદશાહઃ કંલાસની કિન્નરી કો ગાજી !
 હિમાલયને હિમશિખરેથી જાણે
 મધુરા ઝંઝાનિલ ઉતર્યા.
 જીવનનો ધમધમતો એ ઘોષ.
 જીભ નથી ઉચ્ચરતી,
 જીવન ઉચ્ચરે છે એનાં.
 ગહનતાનો એ ગેળી બોલ,
 આત્માની એ અનામી નમાજ.
 અદૃશ્યના અનાહત નાદ હૈયે અથડાયા,
 દિશાઓ પાછળના વાયુ વાયા,
 ને દિલનાં પાણી હિલોળે ચહુડ્યાં.

(દિલસરોવરની કમલવેલીઓમાંથી રેશમકિનખાખની ઝૂલોવાળી કિશ્તી ધીમે-અતિ ધીમે લગ્ય ભાવે સરતી આવે છે, જલમાં થંભી નય છે. વિધવિધનાં કમળોના હોડીમાં ઢગલા ઢળેલા છે. મંહી દેવાંગના સી દીપતી સરોવરની સુન્દરી પ્રફુલ્લેલા એક કમળની પાંખડીઓ પીંખતી પીંખતી ને મંહી કંધક શોધતી હોય છે.)

સરોવરસુન્દરીઃ પાંખડીઓ પીંખીને જોઉ છું મંહી,
 નથી પેખાતું મંહી દૂપાયું છે તે.
 સૌન્દર્ય શું વાંઝાયું જ હશે ?
 ત્રજમહારાણી રાધિકાજીને ચે
 ન હતા કે રાજયુવરાજ.
 જહાંગીર-નૂરજહાનનો પ્રેમયોગ
 જગતને નહિ ધરાવે કે અમરદ્રણ ?
 દિલ સરોવરની લહરીઓ ઉછળે છે,

ધીરી, ઉડી ને ઘેરગમ્ભીરઃ
 ઉછળી ચાલ્યો મહારો યે એમ પ્રોઠાકાળ.
 કાંઠાનાં કમલવનમાં જઈ આથમે છે
 જલલહરીઓની આ પરંપરાઃ
 જીવનદિવસોની જાણે આથમતી ઉર્મિઓ.
 નૂરજહાનના સૌન્દર્યને શાહઝાદો નથી.
 જહાંગીર-નૂરજહાનનો શાહઝાદો
 દેહલીઆગ્રાને તખ્તે શાહાનશાહ થાય
 તો ભારતવર્ષની ખાદશાહતમાં
 શાં શાં સ્વપ્નાં ન ઉગાડે ? ૦
 હિન્દુઓ ભરતને ભૂલે,
 ઇરાનીઓ દ્વારા વિશ્વવૈભવીને વિસારે.
 સૌન્દર્યની વેણી વણુમ્હોરી જ કરમાય ?
 ધન-ધાન્ય-દ્રુગ-ફૂલડે ધરતી ઉભરાય છેઃ
 પણ સાગરનાં વિસ્તરતાં વેરાન
 તો જાણે જલના રણપગથાર.
 પ્રદ્ધાંડ ઘેરીને પડ્યો છે
 ગગનનો નીલાંબર મહાસાગર.
 આકાશપુષ્પ શોધી-શોધીને
 મંસારીઓ મશકરી કરે છે આસ્માનની.
 માગર વાંઝિયો છે, આભ વાંઝિયું છેઃ
 મહને યે લોક ભાળે છે
 સૌન્દર્યની વાંઝણી વેલ.
 -આથમતી મહાંજની પેઠે .

મહારો ભૂતકાળ આથમી ગયો.
 ભવિષ્યની વનઘટાઓમાં મહારે
 આંખડલીની પાંખો પરોવવાની નથી.
 ઝીન્દગીનું ભાવિ એટલે મહારે અન્ધારિયું:
 સૂરજ આથમે ત્યહારથી જ કાળી રાત.
 સાચો મહારે તો એકલો એક વર્તમાન.
 પૂર્ણ અન્દ્ર અમકે એટલી જ પૂર્ણિમા.
 સૌન્દર્યને સાચો એક આજનો મહિમા.

(પાંખ ફડફડાવતો એક ચક્રારાજ હરતો આવે છે.]

આવા આવે છે ધસમસતે પગલે
 મહારા આયુષ્યના બાદશાહ:
 મહારા સ્નેહવનના સિંહ.
 જહાંગીર ! પ્રેમીઓના ઓ પાદશાહ !
 ઝીન્દગીની ગંખનાઓ ખાંખેરીને,
 આયુષ્યની આરજૂઓ ઉતારીને,
 અનન્ય ને એકાન્તિક લકત સરિખડી
 નૂરજહાન તહારે કાળે એક જીવશે.

(જગત્કોલાવન્તી મદ્યુધન્ત ગતિથી બાદશાહબેગમ શાહી
 હોડલીને તરાવતી કમળવનોમાં વિચરે છે. સરોવરસુન્દરીના ગીતપરિમલ
 અન્તરિક્ષમાં હસી રહ્યા છે.)

ઉપર આભ, ને નીચે નીર પાથર્યા;
 સારા સૂનકારને શોધે આંખડી:
 આ કમળોની કુંજમાં હું ભૂલી પડી.

શોધું છું આત્માની આરઝૂ અનન્તમાં;
આયુષ્ય આપું, આપો એહ બે ઘડી:
આ કમળોની કુંજમાં હું ભૂલી પડી.

(કિશિતમાંથી કિનારે ઉતરીને કમળોનો ગૂંથેલો મુગટ ને પુષ્પમાળ સરોવરસુન્દરી સાંઈ બાદશાહના ચરણોમાં ધરે છે: કમલ સન્મુખ કમળ સોહાય છે. અનિમિષ નયને ફકીર બાદશાહ સરોવરસુન્દરીને નિરખી રહે છે.)

સરોવરસુન્દરી : નમસ્કાર હો ! નમસ્કાર હો !

કલન્દરોના બાદશાહને નમસ્કાર હો !

દિલ સરોવરના બેગન્દરને નમસ્કાર હો !

(ધ્યાનસ્થ મૂર્તિ શા ફકીર બાદશાહ મોન હોય છે.)

વન્દન છે, સાષ્ટાંગ વન્દન,

જયોતિઓના ઓ માનવજયોતિ ! વન્દન.

પ્રકૃતિકુમારીની તહમને પ્રાણવન્દના.

ફકીર બાદશાહ : (નિરખીને નયણે ઘૂંટ પીતાં સ્વગત.)

સૌન્દર્ય નથી, સૌન્દર્યની છાયા છે.

સૌન્દર્ય તો સ્વર્ગમાં સંચર્યું.

(કમળપાંખડી શાં પોપચાં ધીમેશથી ઢાળીને)

કમળકુંજમાં ચન્દ્રકિરણ ભૂલું પડે

એવી ભૂલી પડી છો તું.

જગત્સૌન્દર્યની ઓ પ્રતિમા !

કાશ્મીરમાં કેમ પધારવું થયું ?

સરોવરસુન્દરી : આત્માના ઓ અમીરઝાદા !

સૌન્દર્યની શોધમાં.

ફકીર બાદશાહ : અરીસો નહોતો તહારા મહેલમાં ?

તું ચે કસ્તૂરીમૃગ જેવી ભૂલકણી છોઃ
હેયે છે તે જગતે શોધ છ.

સરોવરસુન્દરી : હેયાનો અરીસો નથી જડયો હજી
કે દાખવે આત્માની આત્મજયોત.
આત્માનો આનન્દપંખાળો પતંગ
પ્રેમના આસ્માનમાં ઉડાવવાને આવી છું.

ફકીર બાદશાહ : કમલકુંજની ઓ રસદેવિ !
હિલ સરોવરની ઓ સુન્દરી !
જાણો છો પ્રેમ શી ચીજ છે ?

સરોવરસુન્દરી : હા, શાહાનશાહોના શાહાનશાહ ! હા.
પ્રેમ એ ચીજ છે કે જે
આપની આંખડલીમાં લબૂકે છે,

ફકીર બાદશાહ : રસિકડી ! રસિકતા શું છે ?

સરોવરસુન્દરી : આપના સુતેજસ્વી અંગોઅંગમાંથી
જંના ફૂવારા ફૂટે છે તે.

ફકીર બાદશાહ : સુન્દરી ! સોન્દર્ય શેન સહમજો છે ?

સરોવરસુન્દરી : આપને લલાટે વિરાજે છે તહેને.

ફકીર બાદશાહ : પ્રગદા ! તું ચે પડછાયો છે :

એ એક જ જાણતી ' પ્રેમ એટલે શું ?

(કમજોનો મુગટ પહેરી વાંસળી વગાડે છે.)

સરોવર સુન્દરી : એ કોણ હતી ? સાંઈબાદશાહ ?

ફકીર બાદશાહ : તહારી કીકીમાં રાન્તાડી છે તે;
તહારા હિલચમનમાં ખેડાડી છે તે;

હારી કવિતામાં જુલાવે છે તે.
ગેળના પડદા પાછળ તે સરી ગઈ.
તું ઓળખ છ એને-કંઈક.
પ્રેમી જ પ્રેમીને પારખે.

(ઘડીક વાંસળા વગાડે છે. યજી)

એક હતો બાદશાહ.

સરોવરસુન્દરી : હં : આપે વાર્તા માંડી.

ફકીર બાદશાહ : નથી માંડી, લે, દેવિ !

સરોવરસુન્દરી : પાચ લાશું, પાલવ પાથરું :

માફ કરો, ફકીરબાદશાહ !

શ્રવણ સાંભળવા તલપે છે.

ફકીરબાદશાહ : વાર્તા નથી માંડી, વિચાર માંડ્યા છે.

તખ્તે સુલેમાન છે હિન્દુઓના શંકરાચાર્ય.

સુલેમાન ને શંકરાચાર્ય એક જ-કે નહિ ?

સરોવરસુન્દરી : અક્લમન્દની આંખડીએ તો એક જ.

ફકીરબાદશાહ : તું ચે અક્લમન્દ દીસે છ, બાનુ !

દુનિયાની ઇતિહાસવેલડીએ

શતાવધિ બાદશાહોનાં પુખ્તો ખીડ્યાં :

શતઘલ મોગરો એક જ હતો.

સહુસાંપાળડી કમળ એક જ પ્રકુદ્ધયું.

અડલાહ ને પ્રભુ એને એક હતા :

અલેક્ષ ને ઓંકાર તે એક માનતો.

ભાષાના લેલ લેલીને પાર

માનવીના મનોભાવ તે નિરખતો.

વિશ્વની પારના તે વાંચતો
 વિશ્વકર્મના કલ્યાણક મનનો.
 એક ને અદ્વિતીય, રત્નોનો રત્નરાજ,
 હીરાઓમાંનો એ કોહિનૂર,
 શાહાનશાહ જલાલુદ્દીન અકબર.
 હિન્દુ ને મુસલમાન
 અલ્લાહની બે આંખો છે,
 એમ એક જ એ જોતો ને કહેતો.
 આજ કહ્યો પાણી મીઠું લાગે,
 ને જલ કહ્યો પાણી ખાંડ લાગશે ?
 હરિપર્વતને શિખરે અમે બેસતા:
 શાહોનો શાહ ને ફકીરબાદશાહ.
 અદ્વાદો અકબર ને હરહર મહાદેવનો
 અર્થ એક જ છે એમ
 મૌલવી ને શાસ્ત્રીજીએ સ્હમજાવ્યું ત્યહારે
 આંખોમાંથી ચોધાર આંસુધારાઓ પડી.
 સૌન્દર્યસાગરના અનેક આરા, સુન્દરી !
 પણ પાણી તો એક જ.
 એણે મહને સ્હમજાવ્યું—પ્રેમ એટલે શું ?
 સંસારસાગરની મીઠી વીરડી:
 રાજવીકુલના ચક્રચૂડામણિએ,
 શાહ જલાલુદ્દીન અકબરે,
 જગત્રાજનીતિના અજોડ પયગમ્બરે.

વરસુન્દરી : તો કહેશો, આ કલન્દરશાહ !

પ્રેમ જોડે શું ?

ફકીરખાદશાહ : દિલ સરોવરનાં પાણી.

સરોવરસુન્દરી : જાવ, જાવ : મશ્કરી માંડી છે

ફકીરોના ફકીરખાદશાહ તો.

ફકીરખાદશાહ : અખાંડ ને જોડરંગી એ જલ :

ધેરાં, ઊંઠાં, ગહનતાના રંગનાં.

રસિકે ! પાણીનો રંગ કીયો ?

સરોવરસુન્દરી : પાણીનો રંગ ? પાણીનો ! પાણીનો તો—

(વિચારમાં નિમગ્ન થાય છે.)

ફકીરખાદશાહ : દિલનો રંગ તે પાણીનો રંગ :

જોકે અનસ્ત અખાંડ એ રંગ :

અજરામર ને સચરાચર.

એ જ સૌન્દર્યનો સનાતન રંગ.

(કમલપુષ્પોની માલા ધારણ કરે છે, વાંસળી વગાડે છે, ને વાંસળી વગાડતાં પદ્માસને નાચે છે.)

સુજનનો એ જ સનાતન રંગ.

અજળ આ વિશ્વલીલાના ગહન રંગો સનાતન ;

મરોવરપાથયો જલ : એ અકળ રંગો સનાતન :

અજળ આ વિશ્વલીલાના વિ.

ભુખ્યાંધરવન્તી ધરનીના. તૃપાકારન્ત ધનના,

જગત્કલ્યાણના અદ્ભુત સદ્ગત રંગો સનાતન :

અજળ આ વિશ્વલીલાના વિ.

વરા વાતાવરણના, કાળના, સશિશ્ય કરે

ફકીરીના, જહાંગિરિના વિરલ રંગો સનાતનઃ

અજળ આ વિશ્વલીલાના વિ.

દયાના, અંદગીના, દુઃખસુખના, સાધુતાના,

કવિતાના ફવારાના પરમ રંગો સનાતનઃ

અજળ આ વિશ્વલીલાના વિ.

મહાસાગર શું ભરિયું આભ, એ રંગો સનાતનઃ

પ્રીતમના ને પ્રિયાના પ્રેમના રંગો સનાતનઃ

મુલટના, સન્તના, સૌન્દર્યના રંગો સનાતન.

સૃજનના, સન્તના, સૌન્દર્યના

સૌના છે સનાતન રંગ.

[કમળોનો મુગટ ને માળા પહેરીને દિલ સરોવરને કાંઠે કાંઠે વન-
કુલોમાં ને શૂલકાંમાં ફકીરખાદશાહ સનાતન રંગતું ગીત ગાતા ધ્રુમે છેઃ
વચ્ચે વચ્ચે વાંસળી વગાડે છે, ને નાંચે છે.

સરોવરસુન્દરી પાછળ પાછળ સૌન્દર્ય નગરે નિહાળી રહે છે.]

ફકીરખાદશાહ : એક વેળા, ઓ સુન્દરી !

કાશ્મીરની સારી કુંજ સરોવર હતી.

દિલમાંનું સૌન્દર્ય અંગોમાં વહે

ને અન્તરિક્ષમાં આછું-આછું ઉડી જાય,

એમ પછી જળ ઓસર્યાં

ને નહાનકડાં સરોવર રહ્યાં.

દિલ, વૃંદાવન ને માનસખલ,

ગંગાખલ, અછળલ ને કોન્સાનાગઃ

કાશ્મીર સરોવરની ભોમ છે.

ભેંડાં અતલ જલભર્યાં વાદળરંગી

તહારે દેહે છે આંખડીઓનાં સરોવરઃ
 એવી છે કાશ્મીરની સરોવર આંખડીઓ.
 મંહી દેવલાવ લચ્યા છે,
 તીરે દેવ ઉતરે છે જલ પીવા.
 પી, તું યે પી એ દેવોનાં અમૃત.

[દિલ સરોવરનાં જલ લેઈ પોતાને ને સરોવરસુન્દરીને ભાગ્યદેશે
 અલિપેક કરે છે. અદ્ભુત ખંસીનાદ હેરે છે, ને સરોવરની પાળે પાળે,
 કમળતીરે પ્રેમકમળ શો, પધારે છે પ્રાણવિનિમય થયેલા શી સરોવર-
 સુન્દરી દર્શનમુગ્ધ જડવત્ ઊભે છે.]

ફેડીરખાદશાહ : હીવો હીવાને પ્રગટાવે એમ

સરોવરસુન્દરીએ જગાડ્યાં આજ
 સંસારનાં સન્તાયેલાં સ્મરણો.
 પાછી ઉગી મહારી પૂર્ણિમા.
 એ એક બાણુતી, એ એક જ,
 કે પ્રેમ એટલે શું ?
 સરોવરસુન્દરી તો પડછાયો છે
 પ્રેમનો, સૌન્દર્યનો, રસિકતાનો :
 ગ્રામ્યો-સામ્યો, પણ પડછાયો.
 એનાં લોચનમાં પ્રેમછાંયડી છે ;
 એના ઝોલડામાં પ્રેમપરિમલ છે ;
 એના અંગઅંગમાં પ્રેમપ્રકાશ છે :
 એને યે પ્રેમે જ ઘડેલી છે.
 કુદરતના ઓ સનાતન વારસ !
 તહારે પ્રેમ ને તહારાં પ્રેમી

પ્રદેશ પાંચમે

ભરૂંડર મન્દવાડ ને ડગમગતી નૌકા

(રાજમહેલમાંના ખાસગાહના સુવર્ણઝુમ્મરોમાંની દીપમાલા હોલવી નાંખેલી છે, ને મૃત્યુના પડછાયા જેવું અન્ધાર અંધાર ઢોળાયેલું છે. અંધારીઓ જેવા કેટલાક ઉમરાવોતું ધમ્મણના ધબકારા સરિખડું ધોરણુ ગાજતું હોય છે. બાદશાહ જહાંગીરને વારેઘડીએ દમની ખાંસી ચડે છે, આંતરે આંતરે ઉલટી થાય છે. મધરાત આયમી ગઈ છે.

મેઘમાંથી વીજળી ઝખઝે એમ અન્ધકારમાંથી રાત્રીના આછા પોરાકમાં નૂરજહાન પધારે છે.)

નૂરજહાન : અફસના ખૂઝાયેલા દીવડા પેઠમ
પડી છે આ માનવીની દીવીઓ.
ઝુમ્મરો ચે ઠારી નાંખેલા છેઃ
જાણે કેઈ પરાક્રમે પેળે નહિ..
શયદા ! પ્રગટાવ દીપમાળા પાછી.
શાહહકીમને તેડવા તો મોકલ્યું છે ને ?

શયદા : જી હાઃ અલ્લાહના રૂહ
શાહહકીમ રૂહઅલ્લાહને.

(મોનારૂપાની અનેકચિખ દીવીઓમાં દાસીઓ દીપમાળ પ્રગટાવે છે. શરાબના નિશામાં નિમગ્ન પડેલી બાદશાહી મંડળી દર્શન દે છે.)

નૂરજહાન : (જહાંગીર કને જઈ આત્માની ઝાળનો નિશ્વાસ નાંખીને)
આ દશા જગતના બાદશાહની ?

(નીચે બેસી મ્હોં ધ્રુવે છે, લીંબુનું પાણી પાય છે, ચોક્કામાં સૂવાડે છે, માથે ગુલાબજળ સીંચે છે—માતૃકૃત્ય કરે છે. અન્ય નિશા-બાઝોને નિરખીને)

ઓ ભૂલકણાઓ ! કાં ભોળવો છો
મ્હારા ભોળા બાદશાહને ?
એને ઉંઘાડયે તુમારાં ભાગ્ય ઉંઘશે.

(નીતરતા ડહાપણ સંમી શ્વેત દુહાડીવન્તા તરખીલ દેવતા દેવ-વતા જોડી ને ઝીણી નજરાળા શાહહકીમ રહઅલ્લાહ પધારે છે.)

તરફી દીધી છે, શાહહકીમજી !
એ મો એ જ આવ્યો છે
મુગલાઈનો સનાતન મન્દવાડ.
દમ પણ રહડયો છે ;
ઉલટી પણ છે સંગાથે.
હકીમ રોકનાએ ને રાજા શાલીવાહને
હાથ ધોઈ નાંખ્યા બાદશાહી લુકમાનીના.

હકીમ } હૈયું પત્થરનું હોય તો
રહઅલ્લાહ } ઉલટી અવળી નથી દમરોગીને :
શ્વાસોચ્છવાસનો માર્ગ ન રૂંધાય તો.
શુકરશુઝારી કરો, બાદશાહબેગમ !
રાજમહેલમાંથી પોણી શરાબી
ઠાલવી આપે ઢેળી દીધી ;

એકવીસથી પાંચ ખ્યાલે ઉતાર્યા શાહને.
 રાજમહેલમાંથી ઢાળાઈ ગયો,
 ખાસો-આમમાં એ રેલાયો શરાણ.
 શયદા ! લે આ ગોળીઓ :
 નિશાનીંદરતાઓને એક-એક આપ,
 ને ઉતાર એ ઝેરનાં સ્વપ્નાં.
 શહેનશાહને દમ ને ઉલટી છે :
 શાહને આ પડીકી પાવ, શાહખાનૂ !
 હમણાં-હમણાં નીશાઉતારના હકીમે
 બમણા થયા છે દેહ્લીમાં.

(રતનખાલામાં પડીકી ઘોળીને શાહખાનૂ સ્વહસ્તે ખાદશાહને
 પાવ છે. થોડીક વારે જહાંગીરશાહની હલદી વિરામે છે. એક પછી એક
 એમ અન્તરાયે અન્તરાયે નિશાખાઝોની આંખો ઉઘરે છે; ઓસરી ગયેલી
 અક્લની વેળ પાછી આવે છે; પોશાક ઠીકઠાક કરે છે; ગન્દવાડ ધ્રુવે છે;
 ઘડવાના હોરા આગ્યે ઉઠી, શરમિન્દગીમાં-ઝૂંકેલાં ઝાડ જેવાં-શિર ઝૂકાવી,
 આધે જઈ ઉભે છે.)

નૂરજહાન : શાહહકીમ ! અપ્રીણ કેવું ?

હકીમ { કેફ માત્ર ખૂરો છે:
રૂહઅદલાહ { અક્લના દીવા હોલવે,
 માનવીનું માનવીપણું હરી લે,
 મનુષ્યનો હેવાન સરજે.
 પણ દારૂ મારે, અપ્રીણ જીવાડે.
 ખાદશાહની લાંબી ખીમારી છે
 તેથી ઘેન હજી નથી ઉતર્યું.

શરાણની બેફામીમાં બેહોશ છે.

નૂરજહાન : આ વેળાનો બાદશાહી મન્દવાડ

લાંબો ને લયંકર છે.

ને એ મન્દવાડના સમાચારથી

સારી સદતનત ડોલી ઉઠી છે :

અસ્થિર સાગરમાં જહાજ ડોલે એમ.

હકીમ

દરિયાવમાં ये ऋतुઓ હોય છે ને

રૂહઅલ્લાહ

તોફાનના પવનોની ?

નૂરજહાન : મુગલ સદતનતના મહાસાગરમાં ये

તોફાનની ઋતુ બેઠી છે.

માતા અસ્મત બાનૂ બેહુશ્તનશીન થઈ ;

અચ્ચાઝ બાપૂને ये બોલાવી લીધા—

હકીમ

ને દેહલીને આંખે મ્હોરેલી

રૂહઅલ્લાહ

દાનેશમન્દી ઉતારી સાથે હરી ગયા.

નિમકહલાલી ને દૂરઅન્દેશીની,

મુજનતા ને સંસ્કારિતાની ગોયા મૂર્તિ હતા.

બેહુશ્તમાં ये કચ્ચાણ હજો !

મુખી ક્યાં, તેમ મુખી થજો !

નૂરજહાન : સાવ રૂપાનો રોઝો અણવીશું.—

હકીમ

આથમી નથી ગયા હજી, શાહબાનૂ !

રૂહઅલ્લાહ

જગતના સોનારૂપાના મોહ.

તોડશે, ફોડશે, લૂંટી જશે હો

પવિત્ર ધામની ये એ રૂપાપાટો.

નૂરજહાન : ત્યહારે આરમમાં ફૂલવેલી માંડિયે તો ?

પત્થરહૈયે કુદરત સ્થાપીશું.

વઝીર ખાન આઝમ હજી નવા છે.—

હકીમ }
રૂહઅલ્લાહ } : વડવાઈમાંથી વડલો ફાલે છે ને ?

નૂરજહાન : દરમિયાન, ઓ સુલેમાનના અવતાર !

જહાંગીરશાહને! રક્ષણહાર કોણ ?

ઝમાનાના લુકમાનને

સખક પઢાવવા નહિ પડે.

સમાચાર આવ્યા છે દૂર-દૂરના

કે દુર્ભાગ્યસરજ્યા શાહજહાદા ખૂશરૂશાહ

ખરહાનપુરના બન્દીખાનામાં ગુજર્યા:

શાહઝાદા શાહજહાનની નિગેહખાનીમાં હતા.

હદ લીધી'તી, નહોતા જતા શાહજહાન

દક્ષિણદેશ છૂતવા ખૂશરૂશાહના વિના.

બાદશાહી બહાદુરોએ કિશતવાર છૂત્યું ;

પણ પિસ્તાળીસ દિનના ગોરંભા પછી

ઘરાનીઓએ કન્દહાર લીધું છે.

કાબુલના વાઘોએ બળવો કીધો છે.

શાહજહાનને શાહી ફરમાન લેજ્યું

કન્દહાર પાછું સર કરવાને.

શાહજહાન શાહઝાદા નથી જતા ત્વહાં.

એમના આતશી દિલચમનમાં

આશંકાએ ઓળા પાડ્યા છે કે

બાદશાહના લયંકર મન્દવાડપ્રસંગે

હાથાને દેશવટે કહાડે છે.

સુલતાન પરવીઝ ઉડતા આવ્યા,
જાણે મુગટ ખેંચે, સિંહાસન શોભાવું.
બાદશાહ છે બીમારીની રાજશય્યામાં.
શાહહકીમ ! સહુ દુર્ભાગ્ય વાંચે છે
બાદશાહનું ને બાદશાહબાનનું :
આપ તો સૌભાગ્ય ઉચ્ચારશો ને ?
આસ્માનની સાક્ષીએ બાધા લઉં છું :
આરોગ્ય ઓઢી ઉઠશે બાદશાહ ત્યહારે
સારી સદતનતના ફકીરોને જમાડીશ.

હકીમ. } બીમારી તો ભારે છે
રૂહઅદલાહ } બાદશાહની ને બાદશાહતની:
છતાં, શાહબાનૂ ! ઇનશાહ અદલાહ,
આપનાં સૌભાગ્ય જ ઉઘડશે.

(બાદશાહી નિશાબાઝીના હિન્દુ મુસલમાન ખ્રીસ્તી ગોઠિયા
ઉભા છે તહેમની સમીપે શાહબાનૂ સંચરે છે.)

નૂરજહાન : તહેમે દોસ્તો છો કે દુશ્મનો
બાદશાહના ને બાદશાહતના ?
(સહુ અનુત્તર ઉભે છે.)
અયિ બિરાદરને ઇસ્લામ !
દીને મોહમ્મદીના અનુયાયી છો ને ?
ઇસ્લામમાં શરાબ સગાવાર છે ?
હઝરત પયગમ્બર :સાહેબે
શો ઉચ્ચાર્યો છે ખુદાઈ પયગામ ?

કુરાને શરીફના શા છે ઇશ્વરી જોલ ?
 અય સનાતન ભારતના રાજપુત્રો !
 વેદધર્મના તહમે ધર્મસ્થંભ છે.
 આ તો યજ્ઞ માંડયો હશે
 હોશિયારી ને અક્લની ધરણાદીનો,
 ને પ્રહ્લદર્શનને કાળે
 પ્રહ્લવદલી પીધી હશે: નહી ?—
 ઇસ્લામી યુગના આ પ્રાહ્મણોએ ?
 વેદમાં સુરા પીવાની છે, કે સોમ ?
 સહમજ દ્યો, ઓ શાણાઓ !
 સોમ તે સુરા નથી.
 સુરા અસુરો પીતા,
 સોમવદલી પ્રાહ્મણો જીવતા. ✓
 અય ઇંગ્લિશખાન કપ્તાનજી હોકિન્સ !
 શીરાઝી શરાબ દીઠો જ નહોતો કદી ?
 આરમીનિયાજી શું મયળાઝી
 કાંઈ ઓછી-અધૂરી પડી ?
 કે પીઓ તે ખ્યાલા બક્ષીસ મળે છે
 એટલે રતનખ્યાલાઓમાં મનડાં મોઢ્યાં ?
 ઓ ખાન ! અમીરો ! ઉમરાવો ! રાજવીઓ !
 સલ્તનતના સહુ સ્થંભો છે.
 નિશાબાઝીથી ડોલો છે નાગફળા સમા:
 ઝેરનીતરતા ને ઘેનઝૂલન્ટા.
 મદડોલન્ટા ચાતંગ ઉપર ડોઈ

અંબાડી માંડશે તહમારી ?
 બાદશાહતના તહમે માતંગ છેઃ
 બાદશાહતની અંબાડી તહમારે શિરે છે.
 લાયકે રહેજો બાદશાહતના હોદ્દા ઓલવાને.
 અમુર છે ? કે દેવ છે ? કે માનવી ?
 શરાબ પીશે ? અમૃત પીશે ? કે શરબત ?

(કુરનસ કરીને શરાબમંડળી શરમાતી શરમાતી વિદાય લે છે.
 પહેલે જહાંગીરશાહને કાંઈક કળ વળે છે.)

જહાંગીર : (શાહહકીમને પેખીને)
 અઝ સરે બાલીને મન
 બરખીઝ, અય નાદાન તખીબ !
 દર્દમન્દે ઇશ્કરા
 દાઝ બ બુઝ દીદાર નીસ્ત.

હકીમ । પૃથ્વીપરનો ચન્દ્રમા સન્મુખ છે :
 રૂહઅલ્લાહ) અંબવાયો છે મન્દવાડના અહબુથી.

જહાંગીર : ચન્દ્ર ! તારી ચન્દનીને શું કંડે ?
 આત્મબહલાવન્ત એ રાતી નથી.

હકીમ રૂહઅલ્લાહ : ગુલગુલે ગુલઝાર પીને ખીલતી
 સુન્દરીની સુરખિ શું રાતી નથી ?

(શાહબેગમને મુખડે લગ્નગી ગુલખાંખશીઓ ઉધડે છે. જહાંગીરશાહ શાહબેગમ લાણી ભૂલે છે : બેઠા થાય છે.)

જહાંગીર : નૂર ! તહને ચિન્તા થતી હતી ?

નૂરજહાન : મહારું જીવન ઉડી જતું હોય
ત્યહારે યે ન થાય ચિન્તા ?
બાદશાહતનું સૌભાગ્ય આથમવા બેસે—

હકીમ } સદતનતના સૌભાગ્યના સૂર્યની
રૂઝઅલ્લાહ } સન્ધ્યા નથી પડી—હજી નહિ પડે.
બાદશાહબેગમ ! શોચશો મા.

જહાંગીર : (દમ ધૂંટતો ધૂંટતો)
નાહક ચિન્તાની હું યે ના કહું છું.
પોપટડીની પાંખ ફૂડફૂડે
એવી ફૂડફૂડે છે એની હૈયાપાંખ.

નૂરજહાન : મહાસાગરમાં તોફાન ફૂટે,
મહામોજ ઉછળતા આવે,
જહાજ ડગમગ ડોલી રહે :
ત્યહારે ય ન થાય ચિન્તા ?
પણ હવે ના નહિ કહું, મહારા બાદશાહ !
ને નહિ ખોલું નસીહતનાં દફતર.
સ્વહસ્તે પાંદશ શરાબની ખ્યાલી.

જહાંગીર : ના-ના, નહિ, ઓ સૌન્દર્યની દેવિ !
ત્યહારે હાથે તો અમૃત શોભે,
શરાબ ન શોભે, શાહબાનૂ !

નૂરજહાન : મહારો જહાંગીર પીવા માગે
તે સહુ શોભે મહારે હાથ.
શરાબ તો શાહને રામરંગી છે ને ?
હવેથી નૂરજહાન પાશે જહાંગીરને શરાબ.

જહાંગીર : તો સોગન્દ છે જાને નયનોના,
 સોગન્દ છે શાહી સદતનતના,
 સોગન્દ છે કુરાને શરીફના
 કે હવેથી હું ચે પીશ
 બાદશાહબાનૂ પાશે એટલા જ ખ્યાલા.
 હરામ છે સાફીના હાથનો શરાબ.
 સૌન્દર્યનાં દેવી પાશે
 તે શરાબે સુન્દરતા બનશે.
 શાહબાપૂના ઓગણત્રીસમા શાહી વર્ષમાં
 ખેડેલો ખ્યાલો નોકરે પાયો હતો
 શિકારગાહનો થાક ઉતારવાને.
 આજે ઉતારું છું ઝીન્દગીનાં જીવન.

નૂરજહાન : નૂરે ચરમ ! ઓ પ્રેમના પ્રભુજી મહારા !—

હકીમ } હહાપણનાં નહોતાં માન્યાં,
 રૂહઅલ્લાહ } પણ પ્રેમનાં વચન પરમાણ્યાં પાદશાહિ.
 ઓ પ્રેમ ! કેટકેટલાં કરાવે છે તું પુણ્ય,
 ને કેટકેટલાં કરાવે છે તું પાપ ?

(એક સાંઢણીસરદાર આવે છે : ઝમીનખોરી કરીને સન્દેશનો કાગળ ચરણે ધરે છે.)

હકીમ } : ઝરૂરી છે ? સરદાર સાંહણ !
 રૂહઅલ્લાહ }

સરદાર : ઘોળપુરમાં ધિંગાણું થયું છે,
 ને ઉઘડી છે બળવાની સમશેર.

શાહઝાદા શાહજહાન કન્દહાર ને સિધાબ્યા ;

સોનગંગાને તીરે છાવણી માંડી છે ;
 ને જોડયો છે બાદશાહી ઝુંડો.
 જોધાણનાથ ગજસિંહ હાથી શા ધૂમ્યા.
 બંગાળ ઉપર ઉતર્યાં બળવાનાં પૂર ;
 ગોડબંગાળ ઉગાર્યાં શાહબાનૂના બિરાદરે.
 શાહઝાદા પોતાને બાદશાહ કહાવે છે.

જહાંગીર : તખ્તને માન્યું તું ગુલાબની પથારી :
 મંહીથી વાગે છે કાંટાઓના ડાંબ.
 —શાહજહાને બળવો કીધો ત્યહારે ?

(સાંઢણીસરદાર શિર ઝૂકાવી અતુત્તર રહે છે.)

(દમની ખાંસીથી બોખરાતાં બોખરાતાં)

મહાબતને મોકલો શાહજહાનની સહામે.
 શહરિયારને મોકલો કાબુલકન્દહાર
 રૂસ્તમખાન રતનરોળની સંગાથે.
 શાહજહાનની ઉત્તર હિન્દમાંની જાગીરો
 જપ્ત કરો, શાહઝાદા શહરિયારને આપો :
 હિસારની યુવરાજપદની જાગીર સુદ્ધાં.
 બાદશાહબેગમનાં સહીસિક્કાનાં
 પાઠવજો બાદશાહી ફરમાન.

નૂરજહાન : ને લાડિલો—શહરિયારનો લગ્નોત્સવે
 કન્દહારથી પાછા વળ્યે રાખીશું.

હકીમ દલાહ } : જહાંપનાહે આરોગ્યતખ્તે વિરાજશે ત્યહાં.
 ને નૌશા થે જયસોહન્તા મલખશે

ચન્દનીચોકની સુન્દરીઓનાં નયનોમાં.

શાહબાનૂ ! તહારી શાદબગતી છે.

જહાંગીર : બેહશ્તના ચે દરવાઝા હજી ફર છે.

શાહહકીમ ! આ વિરાજે, અંહી,

મહારૂં દુનિયા ઉપરનું બેહશ્ત.

જગતશાણાઓ લાખી ગયા છે કે

બાદશાહોના દુશ્મનનાં દળ

હિમના વાળનાં વનમાંથી સાંપડશે.

હકીમ

રહઅલલાહ } : કલ્યાણ કરે છે, તેનું કલ્યાણ થશે સદા.

(ફરનસ કરી શાહહકીમ ને સાંઢણીસરદાર બચ છે.)

જહાંગીર : નૂર ! ઇંદના આંદને કેટલા રોઝ છે ?

નૂરજહાન : આપનાં ને મહારાં નયનો જેટલા.

જૂવો, જૂવો : આ પેખાય,

આલને આરે, પ્રભુની અંગુલિ શો :

હિલાલે ઈન્દ બર અવજે

ફલક હુવેયદા શુદ :

જહાંગીર : (મસ્તીનાં તેજથી આંખડી નચાવીને)

કિલીદિ મયકદા

શુમગસ્તે બુદ, પયદા શુદ.

નૂરજહાન : (જહાંગીરશાહના મસ્તકપુટને હૈયાને સિંહાસને લઈને)

ચેલાં શાં કહાડે છે ? મહારા બાદશાહ !

બાદશાહી અરૂખે

(બાદશાહી અરૂખે આજે બાદશાહબેગમ દુર્ગા દેવાનાં છે તેથી એ અરૂખા નીચે શાહબાનૂનાં દર્શનને કાળ ખામની હાલોની મેદિની નમી છે : જાણે દેહલીનગરી ખાલી થઈ હોયને ! ભયંકર મન્દવાડ પછી બાદશાહનાં પણ પ્રથમ દર્શન છે આજ. રૂપાના કઠેરાવાળા આરસચોતરે ઉમરાવો ઉભા છે. બાદશાહી અરૂખા નીચે બન્ને બાલ્યે સોનારૂપાની સાંકળે સિંહ ને સિંહણ બાધેલાં છે.)

પહેલો ઉમરાવ : મધ્યાહ્ન તપે છે અત્યહારે

સુન્દરીઓના સૂર્યને.

બીજો ઉમરાવ : ખામોશ, ખિરાદર ! હોઠે ન ઉઘાડશે.

વાયુ વાત લઈ જશે,

ને જલ્લાદ જીભ લઈ જશે,

ત્રીજો ઉમરાવ : શાહબેગમ સિંહાસને પધાર્યા

ત્યહારથી એ દિવસો આથમ્યા

શહેનશાહની સિતમગુઝારીના.

પણ ઇસ્લામનો પડદો ચે તજશે ?

આજથી તો દર્શન દેશે અરૂખે.

પહેલો ઉમરાવ : નાહક વધારે છે વિરોધીઓને.

બીજો ઉમરાવ : સાહેબકરાન અમીર તૈમૂરજંગના અમાનામાં

મુગલાઈની મજલિસોને સુન્દરીઓ સોહવતી.

ત્રીજો ઉમરાવઃ એક શાહઝાદા શાહજહાનને

શાહબાનૂ જીતતાં નથી.

બીજો ઉમરાવઃ શાહજહાને બળવાથી કચ્છાં પરવારે છે ?

ત્રીજો ઉમરાવઃ શાહજહાને હવે થાક્યા છે.

બંગાળની જળઝાડીઓ છાંડી;

સરદાર મલીક અંબરે ન સંઘયા;

તૈલંગમાં ભમી-ભમીને

પૂર્વસાગરને કિનારે ચહુડ્યા,

રામસેતૂમાં ન્હાઈ-ન્હાઈને

પ્રકાશ પ્રગટ્યો ભાસે છે હહાપણુનો.

પહેલો ઉમરાવઃ એનો રૂઆળ જ ઓર છે,

હાર્યા-હારેલા શાહઝાદા શાહજહાનનો.

(લોકમેદિનીમાં એક ગદ્યેસ્વારની સ્વારી પધારે છે. પાછળ બાલ-સંઘ કાંકરા ઉછાળતો આવે છે.)

લોકસંઘ : સરહિન્દનો સૂઝો ! શરમ ! શરમ !

લોકનાં લોહી પીવાના એ દરખાસ્તુ !

તહને શરમ હો !

પહેલો ઉમરાવઃ બાદશાહ ફરમાવતા'તા શૂળી :

શાહબાનૂએ ફરમાવી ગદ્યેસ્વારી.

ત્રીજો ઉમરાવઃ વાંચોને એનો લાગ્યલેખ.

આખરૂ મૂર્ખ, ને જીવ ઉગર્યો.

બીજો ઉમરાવઃ સરહિન્દ તેહસિલનો એ તેહસિલદાર.

ઉપરાઉપરી બાદશાહને કહેતો,

વારે-તહેવારે પરવાનગી માગતો
 કે હિન્દુના કર બમણા ઉઘરાવું,
 મહેસૂલ ચોગણું આણી આપું.
 બાણે લોક તે ઝાડ છે,
 ને ફળે-ફૂલે છે છ જે ઋતુઓમાં.

ત્રીજો ઉમરાવ: પણ દયા ડાકણને નહિ ખાય ?
 સદતનતનાં વજબન્દોને
 દયા ઢીલાં નહિ પાડે ?

પહેલોઉમરાવ: શાહબાનૂના ન્યારા છે મનોરથો.
 બાદશાહબેગમ તો ઉચ્ચારે છે કે
 જહાંગીરશાહ જહાનના ન્યાયમૂર્તિ છે,
 નૂરજહાન જહાનની કરુણાપ્રતિમા છે.
 શાહોના શાહ અકબરશાહની પેઠે
 શહેનશાહબાનૂ જે સહમંત્રે છે કે
 સાચી ઉદારતા શહેનશાહતનું સંગઠન છે.

ત્રીજો ઉમરાવ: સળકયા હો સોનારૂપાના પડદા.
 લટકતી મણિમાળામાંથી,
 બૂવો, મણિમૂર્તિઓ પધારે.

બીજો ઉમરાવ: આસ્માનની અટારીએ બાણે
 બે સૂરજ ઉગ્યા આજ,
 એવાં શોભે છે બાદશાહ ને બાદશાહબેગમ
 બાદશાહી ઝરૂખાની કાંગરીકેરે.

(બાદશાહી હાથીદંડ વાગે છે. રત્નપદેવી સોનારૂપાની સખી
 ઓના, ઝરૂખાના અન્તર્દ્વારના, પડદા સંઘેલાઈ મંહીથી રત્નમૂર્તિઓ સમાં

બાદશાહ જહાંગીર ને બાદશાહબેગમ નૂરજહાન, જાણે પરીદેશનાં રાજરાણી અન્તરિક્ષેથી ઉતરતાં હોય એવાં, બાદશાહી ઝરખામાં પધારે છે. ચન્દ્રમાંથી ચન્દ્રબિન્દુ નીર્જરે એવાં અતિ ઝીણાં મોતી ને મણિઓના અઝાબાનો ચન્દનીગૂંથો બૂરખો નૂરજહાનના ચન્દ્રવદને આચ્છાદાયેલો છે.

ઉમરાવો કુરનસ કરે છે ; લોકસાગરમાં ભરતી ડોલે છે ; લોક-સંઘમાંથી કેટલાક ધૂંટણિયે પડી દર્શનવન્દના કરે છે.

શાહનૌબત વગાડતો હાથીનો નિશાનરંગ્ર આવે છે.)

નૂરજહાન : આલમના બાદશાહને નમન નમે છે

જગતના હાથીઓ :

નરલોકના ને પશુલોકના,

આરોગ્યને સિંહાસને પધાર્યે

શાહબાબતી ઇચ્છે છે બાદશાહની.

(આગળના પગ ગોડણિયે ઢાળી શૂંઢદંડ આલે ઉઠાળી શાહ-દંપતીને સલામી ભરી મેઘમાળા સરખેડો પાંચસો હાથીઓના સંઘ સિધાવે છે.)

લોકસંઘ : જય સૂર્યનો ને ચન્દ્રનો.

(લોકગર્જનાથી ગગન ગાળે છે, દુરદુરની જમનાની કુંજોમાં નીંદરતા પરધા જાગે છે.)

નૂરજહાન : સદતનતનો લોકસંઘે સહમબૂ છે.

સહમબૂ છે કે બાદશાહ સૂર્ય છે,

બાદશાહબેગમ ચન્દ્ર છે :

સૂર્યપ્રભાથી ચન્દ્ર પ્રકાશે છે,

જહાંગીર : જગત્સ્વામી જહાંગીરશાહનાં યશોગાન
 જગત્કવિતામાં તો ગવાશે
 નૂરજહાનના સ્વામી તરીકે.
 નૂરજહાનના સૌન્દર્યનૂરથી
 જહાંગીરશાહ અળકે છે આજ
 ને અળહળશે ઇતિહાસમાં યે.
 તું મહારી અમૃતકોરી :
 અમાનાને ય અમર કરે છે.

નૂરજહાન : એ અજબ જાદૂ કરનારો છે
 જહાંગીરનો જાદૂગારો રાજદંડ.
 રણુવગડે રઅળતું મૂકાયેલું રત્ન
 ઝોળખ્યું, પારખ્યું, અડખ્યું બાદશાહે,
 સ્થાપ્યું બાદશાહી અડખાને તખ્તે,
 ને કરાવ્યાં લોકસંઘને એ રાજદર્શન.
 શા શા કાંટા જહાંગીરને નથી વાગ્યા !
 નૂરજહાનની નૂરખૂશબો વીણુતાં વીણુતાં ?

જહાંગીર : ચન્દ્રકિરણોથી વીંધાવું હોય
 તો આવજે, ઓ મુસાફર ! ચન્દનીમાં.
 સો-સો કાંટાઓ વાગવાના ને ખમવાના
 એકે ગુલે ગુલશનના ચૂંટનારને.
 જો, નૂર ! જો ; જો ખુલ્લે, પાછળ ;
 લહરીએ લહરાતો જમનાનો જલપટ.
 ઇતિહાસના મહાસાગરમાં
 તહાઈ નામ લેધને સંચરે છે :

સ્થાપશે તુજને, ઓ સૌન્દર્યમૂર્તિ !

આ યુગની સુન્દરીઓને સિંહાસને.

ત્રિકાળમાં જમનાજલ ઉચ્ચારશે કે

જમનાતીરે જીવી ગયાં

સારસડાં સરિખડાં જે રસજોડલાં :

પ્રાર્થીનમાં રાધિકાજી ને શ્રી કૃષ્ણ,

અર્વાચીનમાં નૂરજહાન ને જહાંગીર. ✓

નૂરજહાન : એક હોડલામાં જે બેઝી

જઈશું આપણે કાલના સાગરમાં :

સંગાથે સંગાથે, તરતાં કે ફૂળતાં.

પ્રેમપંખીની આપણે તો જે પાંગો.

(હોપણને ને જ્ઞાનને ગંભીર પગલે ખાત આઝમ આવે છે, કુરનસ બલવી હશે છે.)

શા સન્દેશ છે ? ખાત આઝમ !

જહાંગીર : એમના તો શુભના જ હોય સન્દેશ.

ખાત આઝમ : જગત સૂર્યતેજથી તેજવન્તું છે,

સદ્તત્ત્વ બાદશાહના તેજથી તેજસ્વિની છે.

નદીઓનાં નીર પર્વતરાજમાંથી છે :

મહારામાંતું શુભ બાદશાહદીધું છે.

જોધાણનાથ સવાઈ રાજા દેવ થયા.

નર્મદાતીરે મન્ત્રસ્થાંભ માંડ્યો,

ને નવકોટીનો તનુજ નર્મદા ઓળંગે તો

કપરા શાપ લણ્યા.

જહાંગીર : જગત્સ્વામી જહાંગીરશાહનાં યશોગાન
 જગત્કવિતામાં તો ગવાશે
 નૂરજહાનના સ્વામી તરીકે.
 નૂરજહાનના સૌન્દર્યનૂરથી
 જહાંગીરશાહ અળકે છે આજ
 ને અળહળશે ઇતિહાસમાં યે.
 તું મહારી અમૃતકંટોરી :
 અમાનાને ય અમર કરે છે.

નૂરજહાન : એ અજબ જાદૂ કરનારો છે
 જહાંગીરનો જાદૂગારો રાજદંડ.
 રણુવગડે રઅળતું મૂકાયેલું રત્ન
 જોળખ્યું, પારખ્યું, અડખ્યું બાદશાહે,
 સ્થાપ્યું બાદશાહી અરખાને તખ્તે,
 ને કરાવ્યાં લોકસંઘને એ રાજદર્શન.
 શા શા કાંટા જહાંગીરને નથી વાગ્યા
 નૂરજહાનની નૂરખૂશબો વીણતાં વીણતાં ?
 જહાંગીર : ચન્દ્રકિરણોથી વીંધાવું હોય
 તો આવજે, ઓ મુસાફર ! ચન્દનીમાં.
 સો-સો કાંટાઓ વાગવાના ને ખમવાના
 એક ગુલે ગુલશનના ચૂંટનારને.
 જો, નૂર ! જો ; જો ખુલ્લો, પાછળ ;
 લહરીએ લહરાતો જમનાનો જલપટ.
 ઇતિહાસના મહાસાગરમાં
 તહાફ નામ લેઈને સંચરે છે ;

સ્થાપશે તુજને, ઓ સૌન્દર્યભૂતિ !

આ યુગની સુન્દરીઓને સિંહાસને.

ત્રિકાળમાં જમનાજલ ઉચ્ચારશે કે

જમનાતીરે જીવી ગયાં

સારસડાં સરિખડાં બે રસજોડલાં :

પ્રાચીનમાં રાધિકાજી ને શ્રી કૃષ્ણ,

અર્વાચીનમાં નૂરજહાન ને જહાંગીર. ✓

નૂરજહાન : એક હોડલામાં બે બેચી

જઈશું આપણે કાલના સાગરમાં :

સંગાથે સંગાથે, તરતાં કે ડૂળતાં.

પ્રેમપંખીની આપણે તો બે પાંખો.

(હોડાપણે ને જ્ઞાને ગંભીર પગલે ખાન આઝમ આવે છે,
કુરનસ બાળવી ઉભે છે.)

શા સન્દેશ છે ? ખાન આઝમ !

જહાંગીર : એમના તો શુભના જ હોય સન્દેશ.

ખાન આઝમ : જગત સૂર્યતેજથી તેજવન્તું છે,

સદતનત બાદશાહના તેજથી તેજસ્વિની છે.

નદીઓનાં નીર પર્વતરાજમાંથી છે :

મહારામાંનું શુભ બાદશાહદીધું છે.

જોધાણનાથ સવાઈ રાજ દેવ થયા.

નર્મદાતીરે મન્ત્રસ્થાંભ માંડ્યો,

ને નવકોટીનો તતુજ નર્મદા જોળાંજે તો

કપરા શાપ ભાગ્યા.

શાહજહાનનો સન્દેશ છે, જહાંપનાહ !
 અબ્બાબાનને ચરણવન્દના કહાવી છે.
 દક્ષિણની ડુંગરમાળામાંથી તૈલાંગ,
 પશ્ચિમઘાટને સાગરકાંઠે લામતાં લમતાં
 બંગાળનાં નદ ને સરોવરઘટાઓમાં :
 લગામતોડ્યા વછેરા સમોવડા
 શાહઝાદા શાહજહાન હવે
 થાક્યા છે, નમ્યા છે.

જહાંગીર : મુગલાઈનો વેલો જ છે એવો.
 ચગતાર્ધ વંશના શાહઝાદાઓને
 લગામનાં બન્ધન ન હોય.

અય અફ્લના ઉગતા છોડ !

શેરને લગામ ચૂડી બાણી છે

કે ચૂડે મુગલાઈના શાહઝાદાને ?

નૂરજહાન : બહુ ચરણવન્દનાઓ આવી ગઈ.

નમવાની નિશાની કાંઈ ? ખાન આઝમ !

ખાન આઝમ : હા, બાદશાહબેગમ ! નિશાની લેજ છે :

ચારે શાહઝાદાઓનાં પાઠવ્યાં છે ખાન.

બાદશાહી રખા છે ? રબૂ કરે ?

જહાંગીર : લાવો-લાવો મહારી આંખોનાં કિરણોને,

મહારા સિંહાસનના બાલ સિંહોને.

(કુતસ કરી ખાન આઝમ બહાર નય છે ; પ્રકુલ્યેલા ફૂલછોડ સરિખડા ચારે શાહઝાદાઓને તેડી લાવી પેશ કરે છે. બાદશાહની ને

બાદશાહબાનૂની શાહઝાદાઓ ચરણવન્દના લે છે, આદર પામ્યે ગોદમાં ભરાય છે.)

નૂરજહાન : શાહઝાદાઓ તો બાણે રૂપરૂપના મણિ !
સન્ધ્યાની શાહી તસ્ખીહના
બાણે હીરા ને માણેક, શની ને પોખરાજ !

જહાંગીર : કહાપણુના દરિયાવ ખાન આઝમ !
હમે મળવા સરજ્યા નથી હવે,
બાદશાહ ને શાહઝાદા શાહજહાન.

ખાનઆઝમ : એટલું ઓછું ન આણે જહાંપનાહ.
કિસ્મતની કમાન કાલે વળે કદમખોસીમાં.

નૂરજહાન : શાહજહાનને કહાવજો, ખાન આઝમ !
બાદશાહ ને બાદશાહજેગમ
ચરણવન્દના સ્વીકારે છે, આશિષ કહાવે છે.

(ચારે ય શાહઝાદાઓને પંખાળતાં પંખાળતાં)

હાદાબ્દનની સંગાથે, શાહઝાદાઓ !
પધારશેને કાશ્મીરની કુલેમાં ?
તહમારા જેવજેવડી ત્હાં
કમળપૂતળીઓ રચાવીને પરણાવીશું.

ઔરંગઝેબ : હું આવીશ, અમ્મીબાન !
ને પરણીશ કમળપૂતળીને.
પણ ઇસ્લામમાં પૂતળીને પરણાય ?

જહાંગીર : ખાન આઝમ ! કાશ્મીરની તૈયારી રાખ

લોહરગઢના ખવાળગાહ મહેલમાં
 બે રાત્રિ સ્વપ્નાં લોગવી વિચરશું
 પછી પૃથ્વી ઉપરની સ્વર્ગકુંભેમાં.

ખાન આઝમ : ગુરુ અર્જુન સાહેબને
 લાગ્યા છે લાહોરથી.

જહાંગીર : એમનો ચે આજે ઇતિસાફ ?—

ખાન આઝમ : ધર્મગુરુ છે, શિષ્યોના શિરછત્ર છે ;
 ન્યાયધ્વજ બાદશાહ ન્યાયાસને વિરાજે
 તો ન્યાયતુલા સમતોલ રહે
 દંડના તનખા ભરવાની ના પાડે છે.

(તેજ જેવાં શ્વેત યસ્ત્રો ધારણ કરેલા કેવળ છટ્ટા શીખગુરુ
 અર્જુન સાહેબ આંખડીમાં ગગનમંડળ માપતા આવે છે.)

જહાંગીર : નમસ્કાર, ગુરુ સાહેબ !

ગુરુ અર્જુન : સત્ શ્રી અકલ, શહેનશાહ !

જહાંગીર : દંડ ભરવાની ના પાડો છો ? ગુરુ સાહેબ !

ગુરુ અર્જુન : બાદશાહોના ખજાના ભરવાને
 અમ ગરીબો કને તનખા કચ્છાંથી ?

જહાંગીર : ગુરુ છો, સન્ત છો, ધર્માચાર્ય છો :
 બાદશાહના હુશમનને દેવા તનખા છે,
 બાદશાહને દેવા તનખા નથી : એ શું ?

ગુરુ અર્જુન : હુશમન કે મિત્ર, રંક કે રાય,
 હિન્દુ કે મુસલમાન :
 સહુ સરખા છે સત શ્રી અકલને.

વર્ણ ને જાત તો વસ્ત્રો છે ઓઢલાં ;
 મહોટેરો તો છે માનવી મંહીનો.
 એક છે, અવિનાશી છે
 સહુનો એ આતમરામ.
 શાહઆદાને નહિ, શાહના દુસ્મનને નહિ,
 રંકને સહાયતા કીધી'તી.
 પાંખતૂટ્યા પંખેરને અણ નાંખી'તી
 અકબરશાહના કીધા અહેશાન વાળવા.
 અમે છીએ રાગદ્રેષથી પર.
 જગત્સુરુ નાનકેશાહના વંશજનો
 ધર્મ જ છે રંકને રોટી દેવાનો.

ખાન આઝમ : તારણતરણનું તીર્થધામ સ્થાપ્યું,
 હરમન્દિર માંડ્યું, અમૃતસરોવર બંધાવ્યું ;
 અન્ય સાહેબ ગૂંથી સંઘને સમર્પ્યો.
 વહિલ બન્ધુ પૃથ્વીચન્દ્રને ટાળી
 ગાદી પામ્યા છો ગુરુદેવની.
 ગુરુજીએ ખુદ સદ્બોધ શો લીધો ?

જહાંગીર : બાદશાહના બંડખોરને ટીકો કરવાનો !
 ગુરુજી ! બે લાખ રૂપામ્હોરનો દંડ.
 બંડખોરને ટીકો કીધાની એ કીંમત.

ગુરુઅર્જુન : ટીકો કીધો'તો અકબરશાહના યુવરાજને.
 સંન્યાસીઓને શું કામ છે દૌલતનું ?
 શાહને જોઈએ તે શાહનું છે ;
 પોતે લે ; બાદશાહના હાથ લાંબા છે.

ગુનોહ કીધો નથી કે દંડ ભરું.
 ગુરુદેવનો સકલ ભંડાર છે
 રંકને, નિરાધારને, એકપંખાળાને કાજ.
 શીખોના શાહને દંડનાર શાહ કોણ ?
 અમારો બાદશાહ એક છે :
 સત્ નામ સાહેબનું.
 અમે એના સત્પન્થના સત્નામીઓ.
 સત્ શ્રી અકલ !

(સત્ શ્રી અકલનો બ્રહ્માદ પોકારે છે, જમનાજનો ધાટ ગાજે છે.)

ખાન આઝમ : ગુરુજી ! ગુણગરવા છો, ભૂલો છો :
 શિષ્યો ઉધરાવશે દંડનો કાળો.—

ગુરુ અર્જુન : શપથ છે અન્થ સાહેબના,
 શપથ છે ગુરુદેવ નાનકશાહના,
 બાદશાહને દંડ ભરે કે ગુરુ કાજે તો.
 સાહેબની મરજી કિસ્મતને ઘડે છે.
 દુરખાનીમાં આનન્દ છે સન્તોને.

જહાંગીર : ખાન આઝમ ! એ જ કિલ્લો,
 લાહોરનો લોહગઢ ઘો ગુરુજીને.
 ખૂશરૂના સામેલાને ત્યાં શૂળી દીધી'તી.
 ઉપર વજ્રની ભોગળ ભીડજો.

રૂ અર્જુન : સત્ નામ સાહેબનું:
 જગત તો છે આ આજપંખાળ.

(ગુરુ અબ્દુનશાહને લેકને જે હિમરાવો જાય છે. એક ધનુષ્ય ઉપાડી જે સેનાનીઓ ને એક અમીર આવે છે.)

અમીર : ખુલ્લનદગજતી હો બાદશાહ સલામતની.

ગુજરાતે ઘડેલું છે આ મહાધનુષ્ય.

શાહબાપુના દૂધભાઈ મીરજા કોકાના કુંવરે,
મીરજા શમ્સીએ પાઠવ્યું છે.

જહાંગીર : કમાન છે જાણે વજ્રદંડ.

એ આપનો ચઢાવણુહારો કોણ ?

અમીર : શહેનશાહી દરબાર વીરનો સાગર છે.

હરેક જંગબહાદુર રહુડાવશે એ આપ.

(કાબૂલીસ્તાનના સંગશરીરી એક ખાન આવે છે, આપ રહુડાવવા મથે છે, શરમિન્દા પડે છે. મીરજા મહમ્મદ અખાડમાં આવે છે.)

મીરજા મહમ્મદ : કાબૂલીસ્તાનમાં બન્દૂક પેડી, તીર ખૂટ્યાં.

પત્થર ફોડો, પણ પોલાદ ન વીંધાય

તામ પર્વતવાસીના પર્વતઘાવથી.

લાવો એ લોહકમાન.

(મહાધનુષ્યની શીંગચણી એક ધરતીમાં રોપી ખીચને વાળી એટલી સમીપે, આણે છે કે જાણે આપજાંગ થયો. ટંદાર કરી બાણ માંડે છે, છોડે છે, લોકમેદિની ને જમનાજલ ઓળંગી રહામી પારનાં ગાડીબુંડમાં બાણ સમાઈ જાય છે.)

જહાંગીર : એક હઝારી છે, મીરજા !

દોઢહાડીનો કમરબંધ બાંધજો.

આસફખાન: બાદશાહ સલામતની ખુશમિઆજ છે ?

ચતુરે કીધું ચાપનું ચઢાવણ.

શાહ નિરખે સમશેરના ઝટકાનું જોર.

નૂરજહાન : બાદશાહ દેશે બાદશાહી બક્ષીસ

સમશેરિયાને સમશેરબાઝીનું.

આસફખાન: લાવો એ ગોળીમૂવો શેર.

(ચારપાઈ ઉપર ચાર સેનાનીઓ ગોળીવિંધાયેલો સિંહ લાવી
અખાડા વચ્ચે મૂકે છે.)

આસફખાન: વડલે વડવાઈઓ લટકે એમ

શેરને લટકે છે ગાઢ કેશાવલિ.

એ કેશાવલિની આરપાર

એક ઝટકે કાપશે કોઈ

સિંહનો ગરદનસ્થંભ ?

મીરઝા મહમ્મદ : અખંડવજની સમશેર આપો તો.

આંખાનાં થડ વધેર્યાં છે :

એમ વધેરું શેરનું દેહથડ.

(રાજસલા કુતૂહલની આંખે નિહાળી રહે છે. બાદશાહ જહાંગીર
પોતાની સમશેર ખોલી ધરે છે.)

જહાંગીર : લીજિયે, સરદાર સાહેબ !

રજહાન : ધુબારામાં ઘડી, બદળમાં પાણી પાચું :

કાબૂલિસ્તાનમાં મૂઠં ચડાવી છે.
હ્યો, મીરજા ! આ બાદશાહી સમશેર :
હીરે જડેલી, ને હીરા શી અખંડવજની.

(ધૂંટણિયે પણ મીરજા મહમ્મદ બાદશાહી તેગ લે છે. નમી, કુરનસ કરી, હીને રીંછને પગલે અખાડાના ચાકમાં ધૂમે છે, સમશેરના પણ ખેલે છે, બાહુ છુટા કરે છે. બાજઠ ઉપર રોરને થડ રો હોમો રાખે છે. મીરજા વળી ધૂમણે ચડે છે. ધૂમતાં ધૂમતાં અવળા હાથનો એક ઝટકો રોરની ગરદનકોઠી ઉપર મારે છે, જણે વીજનો ઝખકારો વહૂટયો. કપાયેલી વડવાઈ લેવી અડધી યાજ કપાઈ પડે છે, રોરતું થડ ઉભું રહે છે, તરખૂઆ શું શિર રગડતું રગડતું બાદશાહના ચરણો નીચે જઈ પડે છે.)

જહાંગીર : શાહબાશ, મીરજા મહમ્મદ શેરખદોનીમ !
એ સમશેર રાખો શાહના દુશ્મનને કાજ.

નૂરજહાન : પાના ઉપર આપશે સોનામહોરો,
સદતનતનું શૂરાતન ચડુડતે પૂર છે.

આસફખાન : (અન્દર જઈ પાછા આવીને)
કાબૂલથી પરન્દા કાસદ આવ્યો છે,
ખંડનો દાવાનળ સળગ્યો છે ત્યહાં.

(હિમરાવો આઘાપાછા થાય છે. રાજમન્ત્રણાના મન્ત્રીઓ જે ડગલાં સમીપે સંચરે છે.)

જહાંગીર : કાબૂલના ડુંગર વારંવાર સળગે છે:
એ ઘાસને સામટું સળગાવોને.

નૂરજહાન : સિંધેહસાહાર મહોબતખાનજીને પાઠવો,

બાદશાહી જયધ્વજ રોપી આવે
કાબૂલને રાજદુર્ગે.

જહાંગીર : હા; બહાદૂર છે, દૂરઅન્દેશ છે
એ રાજપૂત સિપૈહસાહાર.

ખાન આઝમ : જહાંપનાહ !—

જહાંગીર : પંખીપાંખે ઉડતી સાંઢણીએ, ખાન આઝમ !
શાહખાનૂતું ફરમાન લેજાતે.

ખાન આઝમ : (જતાં જતાં સ્વગત)
ખીંજે આ મંડાણો જંગ
પંજાબના પંચેન્દ્રિય શા પાંચે આરે.
મહાબત અવળો ઉતરશે.

જહાંગીર : નૂર ! નિરખીને નવી સોનામહોર ?
વાંચ સુદ્રાલેખ, ને ઉછાળ
ખાસોઆમને ઝીલવાને કાજ.
સુવર્ણ સુન્દર થયું તહારા નામાક્ષરોથી.

નૂરજહાન : તું નહિ કરે એટલું આછું :
જહાંગીરને જગત શોભાવવું છે ને ?

(નવીન સોનામહોર લઈ ચુંબન કરે છે ; સુદ્રાલેખ વાંચે છે)

ખ હુકમે શાહ જહાંગીર યાદત સદ ઝેવર,
ખ નામે નૂરજહાન બાદશાહખેગમ ઝર.

(ભાગ્યદેશે ચન્દ્રકથાને સુવર્ણમુદ્રા ચાંચે છે.)

કંઈ કંઈ સ્વપ્નાં સરજે છે
જહાંગીર ! તું ય તે.

જહાંગીર : નૂરે જહાન છે મહારા આત્માનું નૂર.
રૂપામહારે ખુદાને સંભાર્યા,
સોનામહારે સૌન્દર્યને સંભાર્યું મહેં.
શહેનશાહની શાદળખતીની આ વરધે
સમર્યું છું ઐતમાદ-ઉદ્-દોલાની જાગીરો,
ને ત્રીશ હજારીનો નિશાનડંકો.
લોગવળે ખાદશાહી જાહોજલાલીથી.
આજે તહેં ય જમાડયા સદતનતના ફરીરોને.
સુન્દરીઓના ઓ આફતાબ !
કેટકેટલી તું સરજે છે
નૂરની વાડીઓ મહારે માટે ?
તહારાં સૌન્દર્યની સરજેલી
કુંજનિકુંજો ગણી જોજો, નૂર !
કેટકેટલાં છે એ આનન્દનાં ઉપવન ?
મહુને નથી આવડતું, નૂર !
તહારા જેટજેટલું સૌન્દર્યસજન.
અનોખી સૃષ્ટિની તું છો વસનારી-
સુન્દરતા ચે સુન્દર થશે તુજ નામાશરે.
વરસાવ સોનારૂપાનો વરસાદ.

(તૂરજહાનના નામાશ્વરેથી અંકિત સોનાચોરે, સોનારપાતી
ખદમો સગાથે, બાદશાહ ને બાદશાહબેગમ બાદશાહી ઝરબેથી મનુષ્ય-
મેદનીમાં હથળે છે; ત્રીયે ખાસોઆમ એ ઝીસે છે; સૌભાગ્યસદ્મી ગણી
કાઈ કાઈ તો માદળિયામાં મૂકે છે.)

લોકમેદિની : જય બાદશાહની બુલન્દ બખ્તીનો !

જય બાદશાહબેગમની બેહસ્તીનો !

જાણી-પ્રજાજ્ઞાન
૨

અંદ્રીજી

પ્રવેશ પહેલો

ઝેલમને કિનારે કેદમાં

(ઝેલમની ભગ્નરક્ષાણી ભેખડ ઉપર રાજનગરી જેવી બાદશાહી ઠાવણી વિસ્તરીને પડી છે; મધ્યે રાજમહેલ સમોવરો કિનખાખનો રાતો બાદશાહી તંબૂ ખરો છે. પાંચ રાજપૂત સમશેરિયા સિંહદ્વારે પહેરો ભરે છે. હીનરના ભાગમાં વાઘ જેવો જંગળહાદૂર મહાબળખાન આવે છે, ને પોકારે છે.)

મહાખત : બાદશાહભેગમ ! પધારશો ?

(અડધું જલદૂધું—અડધું જલતરતું પોયણું જલતરંગાવલિમાં રોલતું હોય એવી મદરોલન્ત ગતિથી વિચારદૂખી બાદશાહભેગમ નૂરજહાન, અંશુકીરેખા ઉપર મસ્તક ડોલાવતી, પીંજર પૂરાયેલી સિંહણને યગત્રે પધારે છે.)

નૂરજહાન : રાજપુત્રોના સિપેહસાક્ષર

શું માગે છે આજ ?

મહાખત : માગવા નથી આવ્યો, આપવા આવ્યો છું.

હ્યો આ બાદશાહી દરમાન.

નૂરજહાન : શાનું દરમાન ? જંગળહાદૂર !

જંગનું આહ્વાન આપતા હશે.

મહાખત : મૃત્યુનું.

નૂરજહાન : હવે તો રાજપુત્ર સિપેહસાહાર જ લાવશે ને
 સ્ત્રીઓનાં મૃત્યુનાં ફરમાન ?
 કેના મૃત્યુનું ફરમાન ?
 કેવી સ્ત્રીથી એ એટલેટલું ખૂબીઓ છો ?

મહાબત : (સહેજ ચમકીને, પણ દૃઢતાથી)
 બાદશાહબેગમના મૃત્યુનું
 શહેનશાહી ફરમાન:
 રાજદ્રોહના ગુનાહની સજાનું.

નૂરજહાન : (હજેરાયેલી સિંહણ સરખાવી)
 શું ? બાદશાહબેગમ રાજદ્રોહી ?
 ને સાબનિયા સૈા રાજહિતૈષી રાજનિષ્ઠો ?
 આંખડીને દેહદ્રોહી કહેજો ત્યહારે.
 બાદશાહબેગમના મૃત્યુનું નહિ,
 બાદશાહબેગમના ખૂનનું ફરમાન.
 જંગબહાદુરને કંરવું છે એ ખૂન,
 ને પોકારવો છે એ ધનસાફ.
 આજના રાજપુત્રોના પૂર્વજો
 સ્ત્રીહત્યા નહોતા કરતા મહારે.

(મકના હાધીના મસ્તકમાં બાણ વાગ્યાની પેઠે થતાં મહાબત-
 ખાન મસ્તક પકડી પંપાળે છે.)

શાહાનશાહનું જમાનીખત હશે એ ?

મહાબત : ના: એમાં છે હાથીઓનો હિસાબ,
 દક્ષિણના ખાજાનાઓની પેશનઝર,

જામાતૃને મારેલા કાંટાના ચાબૂકનો ઇનસાફઃ
શાહઝાદા પરવીઝનું હુકમનક.

નૂરજહાનઃ લાવો, લાવો એ શાહી ફરમાન.
પ્રેમનાં હો કે મોતનાં હો,
ખાદશાહનાં સહુ ફરમાન
બ સરોચશ્મ વન્દનીય છે મહારે.

(જામખહાદુર ખાદશાહી ફરમાન આપે છે. ફરમાનની ચશ્મખોસી કરી શાહખેગમ તે વાંચે છે, વિચારે છે. મહાબતખાન વિમાસણમાં પડે છે.)

મહાબત : હું રાજપુત્ર છું ? કે મુસલમાનીન ?
નથી એફકે ય ધર્મ પાળતો;
રાજપુત્રનો કે મુસલમાનીનો.
ત્રિલોકચક્રવર્તી, ક્ષત્રિયત્વના અવતાર
મહારાણા પ્રતાપનો હું ભત્રિજો
હીહત્યાનાં કાવત્રાં રચું છું.
—પણ સૌન્દર્ય આવાં હોય ?
આ તે મુન્દરી કે નાગણી ?
મુન્દરતાની લકરીઓમાં અત્પહારે
શાં શાં નથી ઉછળતાં ઝેર ?
સૌન્દર્યનો દીવો, ઓ દુનિયા !
તહારામાંથી શુભ થઈ જાવ.

(નૂરજહાન દડતાથી રહોડ સંકેરે છે; એ જોઈને)

પાંખો ભીરતી ખાજખાંખિતી શી

કેવો સકેરે છે પાલવ ?
 બાણે સિંહણ સામને ઉતરી !
 સોનાના મુગટ સરિખડા
 કમલસંપુટ સમા મસ્તકમાં
 શા શા તરંગો ઘોળાતા હશે ?

(રૂક્ષની કળીઓ ઉઘટતી હોય એમ ધીરે ધીરે આંખડીઓ નૂરજહાન ઉંચી કરે છે, પરિમલ સમાં રિમત ને મીઠાશથી સિપેહસાહારને નહવરાવે છે.)

નૂરજહાન : જંગમહાદુર ! એક પ્રશ્ન પૂછું ?
 મહાબત : છેલ્લી ઘડીએ સહુ સવાલ હક છે.
 નૂરજહાન : મહારો જહાંગીર છે ત્યાં સૂધી
 મહારી છેલ્લી ઘડી હજી દૂર છે.
 એક વારકો તો પાછો વાળીશ
 અજલના ચે ફિરિશ્તાને.
 જહાંગીરે બહુ પાયાં છે મહુને અમૃત :
 એકાદ વિપનો ખ્યાલો ભેજે,
 મહારે મન તો એ અમૃતકંટોરો છે.
 જંગમહાદુર સિપેહસાહાર !
 કેદી બાદશાહને કેદ-ડેરામાંથી
 ફરમાન પાડેવવાના અધિકાર રાખ્યા છે ?
 સિપેહસાહારની સેના તે સ્વીકારશે ?

મહાબત : (ધક્કા વચાંરે છે, ઉત્તર જડતો નથી. આખરે)
 વિચારવાનું વઝીરોને છે.
 સિપાહીઓએ વિચારવાનું નથી,

ફરમાનના અમલ કરવાના છે.

નૂરજહાન : તો જોલો યુદ્ધયશસ્વી સમશેર
સારી સદતનતમાં જયડંકે નાચન્તી,
ને કાપો, મુગલાઈના જો ત્રિપેહસાહાર !
નિઃશસ્ત્ર સ્ત્રીજાતિની ગરદનને.
ઘતિહાસ અમૃતાશરે નોંધશે
મલપતા રાજપુત્રના એ વિજયરંગ.

(દુશ્મનનાં બાણોથી અવિકંપિત જંગબહાદુર મહાબતખાન
સુન્દરીનાં વચણબાણથી કંપે છે. મહાસંગ્રામના મામલાઓમાં અપરાજિત
મહાબત પરાજય પામે છે.)

મહાબત : બાદશાહ બાણે, શાહુખાનૂ !
ને બાદશાહબેગમ બાણે
બાદશાહી ફરમાનની એ વાર્તા,
હું જુઝા માણું છું એ કથનીઓમાંથી.

નૂરજહાન : તો રઝા છે મહુને
જહાંગીરશાહની પાયગોસીની ?
મહારૂં મોત પણ મુધરશે.

મહાબત : (વીજળી વાગી હોય એવો થગડે છે: સ્વગત વિચારે છે.)
મોતનું નગારું વગાડું છું;
તે જગત સંકેશવાની ઘડીએ
સુન્દરીને તહેના સ્વામીદર્શનની
મહારે-દ્વત્રિયપુત્રે શી રીતે ના પાડવી ?

(હાથગના, ડોલતા, રૂદન શા સ્વરથી ચાલત)

દેહીને શું અર્જ કરવી છે ?

નૂરજહાન: મહને ચે કેદ કીધી હશે ? નહી ?

ઝેલમના જંગમાં, જંગખડાહર !

ખાણુના વરસાદ વરસતા'તા ત્યહારે

કઇ ખળોલે સન્તાઇ ખેઠા'તા વાઘ ?

દીડી'તીને તેગની તે નાગણી ?

ને ખાણુનાં એ ઉડતાં સાપોલિયાં ?

ખચી ગયા એમના ડંખ ચાખતાં :

એ સમશેરદર્શને શું ભૂલી ગયા ?

વરસાદ જેવી વરસતી એ ખાણુઝડીઓ ?

શું કંઈ ? બાલકને ખાણુ વાગ્યે

ઉમરાવોએ વારી,—ખળજેરીથી વાળી :

નહિ તો ઓર ઉતરત ઝેલમનો જંગ.

અજીત શિશોદિયા ને શક્તાવતોને

એક સુન્દરી ત્યહારે હરાવત.

શાહબાનૂના ત્રણ-ત્રણ મહાવત હણાયા :

ચોથા મહાવતે હાથી રણમાંથી વાળ્યો,

ને વીંધાઇ પડ્યો તે મહારા જ ખાણુથી.

દેખા દીધી હોત ઝેલમના જંગમાં,

તો મહાવતને મૃત્યુ પાનાઈ વજખાણુ

ખીન્ન કે ખહાદૂરની છાતીને ચીરત.

બાદશાહબેગમને કેદી કીધી હશે

તહમારાં યુદ્ધપરાક્રમોથી તહમે ?—નહી ?

કે સ્વીકારી છે સ્વયં આ કેદ

મહારા જહાંગીરની દુઃખસાગિણી થવાને ?
જંગળહાદુર ! સ્ત્રીકેદી સન્મુખ આજે
મૃત્યુનું ફરમાન લઈ ખડા છોઃ
ગઈ કાલના ઝેલમના પટમાં
સામનામાં સહામે કાં ન્હોતા પધાર્યા ?

મહાબત : જંગલેલી જોગણીને સાથે બેસાડી
મદલેલો હાથી ધૂમતો'તો ઝેલમમાં ત્યહારે.
ચુદ્ધની દેવી ત્યહારે તો
મોતના રાસ રમતી'તી ત્યહાં.
નટરાજ નહિ, પાર્વતીજી તાંડવ બેલતાં'તાં.

નૂરજહાન : તહમારા બાદશાહને ચે કેદ કીધા
કપટથી ? કે શૂરાતનથી ?
પોતાના શહેનશાહને કેદ કરવા,
ક્યહારનો એ સિપેહસાહારનો ધર્મ ?
ઓ સમશેરધારી વીરવંશજ !
વીરત્વને લખવે છે દગાબાઝી.
ક્ષત્રિયત્વને ને દગાબાઝીને તો પૂર્વે
પૂર્વ ને પશ્ચિમ જેટલાં છેટાં હતાં.

(બાંધેલી સિંહણ સમી સુંદરીના પંજળના તીકબા ધાવ
સિપેહસાહારથી નથી સલા જતા. કંઠાળીને, બોળણી જઈને, દંડતાની
સાંકળો તૂટતી હોય તેમ)

મહાબત : ચાલો અજલના ફિરિશ્તાની પાસે.
સહમજી હ્યો બાદશાહ ને બાદશાહબેગમ.

(સ્વગત)

શયતાનને યે સખડ પઢાવે

એવી છે આ જગતસુન્દરી.

નૂરજહાન: ભયંકર છે, પુરુષવ્યાધ્ર ! વીર પુરુષ ને.

સુન્દરી શૂરવીરથી નીકર છે સદા.

(બાદશાહી તંબૂની સોનવેલમાંડી રેશમકનાત એક ઉપડે છે. પાંજરામાં ખૂરેલા સિંહ સમા જહાંગીરશાહ વિચારગ્રસ્ત મંહી ટહેલતા દર્શન દે છે. વારે વારે જહાંગીરતાથી એક ગ્રંથમાં લૂંચે છે, વાંચે છે, પાતાં ફેરવે છે.

નકલીક જઈને, ધૂંટણિયે પડીને, કદમખોરી કરીને, કર ગ્રાસીને નૂરજહાન જહાંગીરશાહને ઉભા રાખે છે.)

નૂરજહાન: જહાંગીર ! હું જાઉં છું.

જહાંગીર : (વિચારતન્દ્રામાંથી જાગીને)

કુહાં ? નૂર ! કુહાં ?

નૂરજહાન : (ફરીથી નયન વડે કરચુંબન કરીને)

આ હાથે બાદશાહી ફરમાન આલેખી

મહને મોકલાવી છે તુહાં:

કિયામતને ડાંઠડે,

દુનિયાને પેલે આરે.

જહાંગીર: ડોણ ભાળે છે એવું ?

નૂરજહાન: જંગબહાદુર સિપેહસાહાર મહાબતખાનજી.

જઈને છત્રતને આરે ઉભીશ;

ને સ્વર્ગકાંઠે ઉભી ઉભી

વાટડી નેઈશ મહારા જહાંગીરની.

જહાંગીર વિનાનાં તો હવે
સ્વર્ગે મહને રૂનાં લાગશે.
ભાગ્યચક્રે શા ફરતા ઓ આસ્માન !
જે જે દાખ્યાં તહે તે દીઠાં :
સંયોગ દીઠો, વિયોગે દીઠો;
ને નિયોગની ઘડીની ઘંટા ચે સાંભળી.

(ચરણચુંબન કરે છે. દામન અક્ષી નયનગોરી કરે છે. ભોંયડાળા વેલીને કપાડ્યા પેડમ ખાદશાહજેગમને જહાંગીરશાહ હડાડે છે.)

જહાંગીર : (મહાબતખાન બણી ફરીને)
મહાબત ! તું ખાદશાહ ? કે હું ?

મહાબત : જહાંપનાહ ખાદશાહ.
મહાબત તો બન્દયે ખાક છે.

(ખાદશાહની પદચૂલિ ઘર્ષને શિરે ચડાવે છે.)

જહાંગીર : મહાબત ! તહારાં ફરમાન ? કે મહારાં ?
સદ્તનતનો સુગટ કોને માથે ?

મહાબત : જહાંપનાહનાં ફરમાન :
સદ્તનતનો સુગટ શાહાનશાહને માથે.

(ઘટણિયે પડી શહેનશાહની ચરણવન્દના કરે છે.)

જહાંગીર : તો તહે લખાવેલું ને મહે લખેલું,
લાવ, મહને પાછું આપ
ખાદશાહી ફરમાન.

બાદશાહત નથી ઉથલાવી નાંખવી:

નૂરજહાનને જીવવા દે.

મહાબત : બ સરોચશ્મ, જહાંપનાહ !

શહેનશાહની આજ્ઞા, મહારો તે અમલ.

(શાહી ફરમાન બાદશાહને આપે છે.)

જહાંગીર : આ ફરમાન ફાડું છું ત્યહારે !

મહાબત : જેવી બાદશાહી યુલ્લન્દળખતી.

જહાંગીર : મોતના એ ફરમાનનું મોત થાવ.

શાહબાનૂની અક્ષાબક્ષા ઉતારી

દિશદિશમાં વેરું છું આ.

(ફરમાન ફાડી, શાહબાનૂને મુખડે ઓવારી, પતંગિયાં શા ચીરા
હવામાં ફાડે છે.)

મહાબત : શહેનશાહી રૂખસદ છે મહને ?

નૂરજહાન : હીક માંડી છે, હો, જંગબહાદુર !

હિન્દુઓના મન્દિરની પેટે.

દેવને નહવરાવે તેમ નહાય,

ને ખવરાવે તેમ ખાય,

ને પોઢાડે તેમ પોઢે:

ને પૂજારી દેવને નામે પૂજાય.

અયિ વીરશિરોમણિ સિપેહસાહાર !

તહમે હિન્દુ છો ? કે મુસલમાન ?

(સહુની ઝીન્દગીમાં એક અનુત્તર પ્રસ્ત હોય છે. ઝીન્દગીનો એવો અનુત્તર પ્રસ્ત પૂછતાં શરવીરને અણુછાજતી શરમિન્દગી સિપેહ-સાધાર દાખવે છે.)

મહાબત : શહેનશાહ ફરમાવે તે.

શાહબાપૂને તો એક જ હતા

હિન્દુ તેમ જ મુસલમાન.

જહાંગીર : “હિન્દુ હમેશ હો, હો મુસલમાન કહી કહી.”

જંગબહાદુર એ ધર્મ પાળે છે.

રજા છે, મહાબતખાનજી !

રાઝીથી તો જાવ છે ને ?

(ઝમીનખોસી કરી સિપેહસાધાર જવા વળે છે. જતા જતાને)

મહાબત ! ખુર્રમ કહાં છે ?

મહાબત : સિન્ધના મહારણપગથારમાં.

ઈરાન જવા ઇરાદો સાંભળ્યો છે,

શાહદાદા હુમાયુનશાહને પગલે પગલે.

જહાંગીર : શાહઝાદાનો બગવો શરૂ થયો નહિ.

નૂરજહાન : મહાસેનાની વ્યૂહરચના કહારે છે ?

કાબૂલ પાઠવો છે તે મહાસૈન્ય

બાદશાહને તો બતાવશેને ?

મહાબત : હમણાં નથી, બાદશાહઝેગમ !

જહાંગીર : ખાન આઝમ આસફખાનજીને ફૂલેને

શાહદરાનો મકબરો હજી અધૂરો છે.

મહાબત : ખાન આઝમ છે અટકના દુર્ગમાં,

સિન્ધુની રાનાતન પાગને તીરે.
જહાંગીરશાહનાં જય ને જાહોજલાલી
ચારે દિશાઓને ઉચ્ચારતા
શાહદરાના ગગનચુંળી મિનારાઓના
ચાર-ચાર માળ મંડાયા છે :
છત્રીઓ જ અધૂરી છે, જહાંપનાહ !

જહાંગીર : ખવાબગાહમાં નીંદ ન આવી,
ને જોલમતીરે ડેરા માંડ્યા :
તો ત્હેં હરી લીધી બાદશાહી નીંદ.
શાહદરામાં તો સુખે નીંદરયા દેજે.

(રિમન ફરકાયતો સિપેહસાહાર આરાવલ્લીના દીપડાને પગલે
સિધાવે છે.)

નૂરજહાન : શાહદરાના મકબરાની તો
નૂરજહાન થશે મુજબરજુ.
શું વાંચતા હતા બાદશાહ ?
કહાં ઉડના'તા સૂફીઓની પાંખે પાંખે ?

જહાંગીર : ફિલસુફીની નહિ, ઇશ્કની પાંખે ઉડતો'તો.
વિસાને ગેબ વાંચતો હતો ;
શુકુન જોતો હતો દીવાને હાફીઝમાં,
પ્રેમની એ અખૂટ ભાગીરથીમાં.
પરીઓની પાંખના દર્શનની પેઠે
શુભના મુખાગવા સન્દેશ
આવે છે ને આથમે છે.

નૂરજહાન : જહાંગીરશાહનું શુભ જ છે સદા.
 સદતનતના ઓ સોહાગમણિ !
 તહારે સોહાગ આણુઆથમ્યો રહેશે
 જહાનમાં ને જીન્નતમાં ય તે.
 તહારી જીત છે બન્ને જગતમાં.
 મહારા આયુધ્યના આધાર !
 ઝીન્દગીની જાહોજલાલી
 જહાંગીરે નૂરજહાનને દાખવી:
 મૃત્યુની સદતનતની શાહાનશાહી
 નૂરજહાન દાખવશે જહાંગીરશાહને
 દુનિયામાં ને સ્વર્ગનાં યે ઉપવનોમાં.
 નિત્ય નિત્ય ફૂલડે પૂજીશ
 એના ઉમ્મરા ને ટોડલા,
 એનાં ભીતર ને ગાહર,
 દિલકુશાના દિલ વિશાળા શુભઝરોમાં.
 શહેનશાહજી જનન કરશે શહેનશાહનાં.
 દુનિયાં ન દીકું દેખશે કે
 રંકને બાદશાહે બાદશાહજી બનાવી,
 તો બાદશાહજીને રંક થતાં આવડે છે.
 નૂરજહાન પ્રેમની ભિખારણ થશે,
 ને પાડશે જગતમાં પ્રેમનો બાંગ.
 અમ ગરીબોની કબ્રને પત્થરે
 નહીં હોય ફૂલ, કે નહીં હોય દીપ;
 નહીં હોય પંખીની પાંખના ઓચળાયા

કે બુલબુલની બંસરી.

બર મઝારે મા ગરીબાં
 નેહ ચિરાધી, નેહ ગુલી;
 નેહ પરે પરવાને યાબી,
 નેહ સિદાએ બુલબુલી.

ઝીન્દગીને! સૂરજ આથમે
 પછી અજવાળાં શાનાં હોય ?

જહાંગીર : મહારો તો સન્મુખે જ છે
 ઝીન્દગીનો અન્દ્ર.

(તૂરજહાનના નમાવેશા વચનચન્દ્રને હૈયામાં લે છે. ઝીન્દગીના મહોલેલા યાકને હજવે પગલે, હાથી ને હાથિણી સરિખડાં, બાદશાહ ને બાદશાહબેગમ, ઉરના ને સસ્તનતના ભાર નીચે જાણે દબાતાંચંપાતાં જેવાં, તંબૂના લીતરમાં સિધાવે છે.)

પ્રવેશ બીજે

થરપારકરના મહારણમાં

(થરપારકરના મહારણમાં હૈયા રો એક ઝરો ને તીરે ઘુડ છે. એ ઝુડમાં થોડાક તંબૂઓ નાંખી શાહઝાદા શાહજહાનની છાવણી પડેલી છે. તંબૂઓને ખીલે ખીલે અરખી થોડા બાંધેલા છે. વચ્ચે એક હાથી ને એક હાથિણી ઝૂંટે છે.

ઝરાના તીરની હરિયાળીમાં ઝુંડાયામાં સારસની લેડલી સમોવડાં શાહઝાદા શાહજહાન ને અર્જુનનાં બાનૂ જોડેલાં છે. શાહજહાન વિચાર-મરત છે. અર્જુનનાં બાનૂ આશાનું ગીત ગાતાં ગાતાં શાહઝાદાના વાળમાં અંશુલિરેખાઓ પરોવતાં પરોવતાં પંખાળે છે.

અર્જુનનાં બાનૂ : આશા-આશા અમરનામિની૦ ધ્રુવ

ધોમ ધ્રુવે કે ઝડીઓ વરસે :
વીજ ઝખડે, વનદવ દરસે ;
એક એ પાંખ છાયે અન્તર્યામીની :
આશા અમરનામિની.
આશા-આશા અમરનામિની.

ગાઠ અન્ધારાં, વિરલ ઉજિયારાં;
રણવગડાના ભૂલામણા આરા :
અખંડ જ્યોતિ ત્હાં મે વિશ્વરુદ્રામીની :

આશા અમરનામિતી.
આશા-આશા અમરનામિતી.

શાહ ખુર્રમ ! હતાશ શું થા છ ?

શાહજહાન : બેયાંને ફરતાં બજબજતાં રણ ?

અર્જુનમન્દ બાનૂ : આપણાં અત્પ્રહારનાં લાગ્ય સમાં.

શાહજહાન : આ રણમાં વાતા મહાવાયુથી ચે
હોવાતો નથી ત્હારો આશાદીપ ?

અર્જુનમન્દ બાનૂ : ધરતી ધરી ઉપર ઘૂમે છે,
હાથકે આસ્માન જેવું ફરે છે;
આને અન્ધારું ને કાંતે ઉભસ.
શાહઝાદા !

શાહજહાન : શાહઝાદો મા કહે મહને.
ખંજર શો ખુંચે છે એ ખોલ.
મેવાડ જીતી મુગટમાં માંડયું,
ને દક્ષિણ જીતી ચરણમાં ધર્યું,
માત્ર એ જયપ્રસાંગો શિવાય
ખાદશાહે લેખ્યો નથી મહને શાહઝાદો.

અર્જુનમન્દ બાનૂ : આને ઉસવા ધરતી નથી,
રણતડકો નિવારવા છત્ર નથી;
છતાં, પ્રાણધિક ખુર્રમ !
ત્હારી લાગ્યરેખા લાગે છે
તું શાહઝાદો છે, શાહજહાન છે.
ખીજઓ પત્થર જેવા હો તા નહિ,
ખુર્રમ મ્હારો દેવદડો છે:

શાહજહાન : હિન્દને હમણાં તો છેલ્લી સલામ.

આ થાકેલા આપણા ઘોડીલા,

ને એથી ચે થાકેલા આપણા સરદારો,

અને હું ચે થાક્યો છું બળવાઓથી.

એક નથી થાકી તું, અર્જુનન્દ !

સ્ત્રીજાતિ એટલે અવિરામ મહાશક્તિ.

ઉગે કે આથમે, અજવાળામાં કે અન્ધારામાં,

જીન્દગીની પાનખરમાં ને વસન્તમાં,

આખંડ એક તું જગ છ વણુથાકી:

જાણે મહારા ભાગ્યની જગતી જ્યોત.

સોગન્દ છે આસ્માનો ઝમીનના,

એવું ઠરીશ કે જગતે વાંચશે સદા

આપણા પ્રેમના અનસ્ત કીર્તિલેખ.

તહારી ને મહારી ચાર આંખો સરિખરા

ચાર કુમારોને દેહ્લી પાઠવ્યા:—

અર્જુનન્દ ખાનૂ: શાહએગમ સહમજે ખાન આગ્યા;

આપણે સહમજ્યાં લાણશે ને ઉછરશે

નાનાજાનના દેહ્લીના દરખારમાં.

શાહજહાન : ત્હારે ચે ખાનગાદી ન સંચરી મહિયરિયે.

રણઝાળોમાં ફૂલપાંખડી ડરમાઇ જશે તો ?

અર્જુનન્દ ખાનૂ: ફૂલ કોણ ? ને પાંખડી કોણ ? ખુર્રમ !

શાહઝાદો કે ખાનગાદી ?

હા, હું તહારી પાંખડી તો ખરી.

ફૂલને નહિ શોષે રણની જે ઝાળ,

પાંખડીને તે શું કરમાવવાની હતી ?

શાહજહાન : સંઆમ મંડાય ત્હારે

ખન્દૂક ભરી આપ છ મહને.

હાથાઓની દીવાન ખેસે ત્હાં

ખોલ છ હહાપણના લાંઠાર તહારા,

ને ખોલ છ મુજ હૈયાના ખોલ.

મહારી મસલતોની મહારાણી !

રહાંજનો પડાવ પડયે, અન્નપૂર્ણા શી,

આપ છ સરદારોને ઝિયાફત.

રજની પડયે ઉતાર છ થાક ખુર્રમનો

પ્રેમગીતના તહારા ગીતટહુકાથી.

ને ખુરોડની શુક તારિકા ઉગે

તહિની સંગાથે ઉગે છે

જીવનની તારિકા સરિખડી તું.

મહારાં મુખદુઃખોની ભાગિયણ:

મહારાં અમૂઝણે ને અલિલાખોની

પાકદામન જીવનસંગાથી:

ખેગમ નહિ, શાહઝાદાની તું દોસ્ત છે.

સૂર્ય ધૂમતાં થાકે

તો થાકે મહારાં અર્જુનન્દ બાન.

શિખરે શિખરે ફૂદતાં ન થાકયો,

પૂરજેતી સરિતાઓ તરતાં ન થાકયો,

અપાર સાગરના જલકાંઠે ન થાકયો,

એ થાકયો હું આ રણકાંઠડે.

અર્જુન મનુ : ન થાકે, કદી એ ન થાકે :

મહારો ખુર્રમ ઇતિહાસ વીસર્યો છે,
નહિ તો લગીરે એ ન થાકે
ઇતિહાસયશસ્વી આ રણચોકમાં.

શાહજહાન : એટલે ? બાનૂ !

અર્જુન મનુ : આ મહારણમાં આવ્યા જવલ્લાઓ,
ને રણમાંથી સિધાવ્યા એ જવલ્લાઓ :
પણ આવીને સિધાવ્યા જે વિરલાઓ,
જઈને તહેમણે છત્યાં છે જગતને.
એ જ ઉચ્ચારે છે શંખનાદે,
સંભળ, આ સમીરણોનો ઘોર.

શાહજહાન : સંભળાતો એ નથી, સ્તુમળતો એ નથી.

અર્જુન મનુ : દાદાબાનનો જન્મોત્સવ ઉજવાયો હતો
મહારણની આ રેતીમાં.
કસ્તૂરીના મૃગકોષ ફેડી ફેડી
હુમાયુનશાહે કીધુંતું અમીરોને લહાણું.
આજે આલમલરમાં મહેકી રહી છે
અકબરશાહના અમ્મર યશની કસ્તૂરી.
ને મેવાડનો મહારાણો પ્રતાપ !
ઉદયપુરના સરોવરતીર મહેલ્યા.
સિંહને સંઘરી ન શક્યો
કોમલમેરનો એ ગિરિદુર્ગ.
આરાવલ્લીની ઊંડરી ગુફાઓ એ
એકાન્તની ન રહી ; રણમાં આવ્યો,

ને રણસિંહાસનેથી પાછો પરવર્યો
 શિશોદિયાઓના મેવાડને સિંહાસને.
 સૌરાષ્ટ્રને સાગરતીરે જૂલનતા
 ચન્દ્રમૌલીને ચન્દ્રસુગટ ઉતાર્યો,
 મૂર્તિખંડકે મહામૂર્તિ ખંડીને
 મૂર્તિખંડ મક્કા શરીફ મોકલ્યો,
 ગઝનવીની શહેનશાહી લેટ તરીકે.
 કહે છે કે દેવ પછી ભૂત થયા,
 ભામાવી ભમાવી ભૂલો પાડ્યો
 વેળુની આ ભૂલભૂલામણીઓમાં:
 તહો ચે પન્થભૂલ્યો ગઝનવીશાહ
 ગઝનવી ખેલોલ્યો જયકંકે.
 એ આ થરપારકરનાં મહારણ.
 કોઈકે જ આવશે આંહી,
 કોઈકે જ જશે આંહિયાંથી:
 આવીને જશે તે જીતશે.
 શાહઝાદો શાહજહાન તો મહારો
 સરજાયેલો છે જહાનનો શાહ થવાને.

શાહજહાન : (સમશેર ઉપર હાથ મૂકીને)
 મહારી સિંહણ ! તહારો સિંહ ત્યહારે
 પગલાં પાછાં વાળે છે.
 દેહ્લીઆગ્રા હમણાંકા નથી હીઠાં.
 રાજમહેલમાંથી દેશવટે છે રાજકુમાર.
 અંખું છું દર્શન શહેનશાહતનાં એ રાજતીર્થનાં.

ખેંચું છું સમરાંગણની સમશેર,
રહડાવું છું પ્રદાસનું મહાગ્રાપ.
અખૂટ યાણુ આખ્યાં કરજો ખુરરમને.

(કે રાજપૂત દૂતને લેઈ એક સરદાર આવે છે.)

રાજપૂત દૂત : મહારાણાના ઝવાર છે શાહઝાદાને.

શાહજહાન : સલામ, મહારી યે સદ સલામ
આરાવલ્લીના એ સિંહરાજને.

મહારાણાજીના આરોગ્યરંગ—

રાજપૂત દૂત : મૃત્યુશય્યામાં છે મહારાણાજી;
એકલિંગીજીનાં તેડાં આવ્યાં છે.

પણ મહારાણાને મૃત્યુ શાં ?

જતાં જતાં જોવા છે શાહઝાદાને.

ફહાવ્યું છે મેવાડનાં રિસામણાં મટાડો,
આરાવલ્લીનું શિખર, કોતર, કે સરોવર
શાહઝાદા માગે તે લેખનું:

ને માંડે ત્હાં બાદશાહી પાટનગરી.

કુમાર કરણલાલે કહાવ્યું છે કે
દેહલીને સિંહાસને હારે બેઠા હતા;

તે શાહી રાજમહેલ બન્ધાવીશું,

ને સ્થાપીશું મંહી સિંહાસન:

ને સોહીશું સૂરજ ને ચન્દ્ર.

મેવાડમાં મસ્જીદ ન હોય:

મસ્જીદે જોઈશે તો માંડીશું.

સમશેરોની ઘટા ગૂંથાય,
 ભાંભાની વીજળીઓ ઝંખૂકે,
 આલલાં આલલાંથી અથડાય
 ને કાટકા ગગનગુફામાં ગાજે:
 તો એ મેઘના મહિમા ને ઝોરવ એક.
 ભાઈ કીધા તે લેળીડા ને ભાગિયા:
 બાદશાહ ને મહારાણોજી એમ એક.
 જીતાયેલા મેવાડનાં આછાં જાળવ્યાં છે ?
 ચાલો મહારાણાની મહેમાની એ.

(શાહજહાન દિલ્હીએ છે, અર્જુનનંદ ખાતૂ લણી નિહાળે છે.)

ને છેલ્લું વેણ મોકલ્યું છે મહારાણે:
 ‘ પાઘના અદલાબદલા કીધા,
 ને બાન્ધવ થયા છો:
 એ ખેલડીને વિસારશો ? ’

શાહજહાન : ભૂલ્યો નથી, સલુંબરાજી !

મેવાડના મહારાણાને ને તહમને ભૂલાય ?
 પડતા વજ્ર શી તહમે સાંગ ફેંકી;
 સમશેર મારી મ્હેં માર્ગે વાળ્યો તહેનો:
 પણ જતાં જતાં મ્હારું ખડ્ગ ભાગીને ગઈ.
 આપણે જાને ય નિઃશસ્ત્ર થયા.
 પછી કીધી ઢાલની ગદાઓ,
 ને ગદાયુદ્ધ ખેલ્યા આપણે.
 ભૂલ્યાં કેમ ભૂલાય શૂરનાં એ સ્મરણાં ?

સલુંબરાજ : તો 'હા' લણો લલા થઈ.

'ના' લેવા નથી મોકલ્યા આટલે.

ને 'ના' હોયે નહિ

સંત્રામ કે સુવાણનાં રાણાનાં ન્હોતરાંને.

શાહજહાન : ધરતી ઉપર દેવ હોય

તો મેવાડના રાજપુત્રો છે.

કુંવર ભીમના શોણિતકૂવારાથી

કાલે છંટાયા છે અમ બજતરિયા વાઘા:

ને આજે ન્હોતરો છો મહેમાનીએ.

સાલુંબરાજ : એ તો શૂરાની સદ્ગતિ થઈ.

કુંવર ભીમનો પાળિયો

શાહઝાદાને હોયે મંડાવીશું.

ઉઠો, ભા ! ખોટીપો ખોટો છે.

રાણોજી વાટ જૂવે છે શાહઝાદાની.

શાહજહાન : આરાવઢીને શિખરેથી

ખોલાવે છે શિશોદિયાના દેવો.

ઘોડે પાખર નાંખો, ખાનસાહેબ !

છાવણી સંકેલાવો, સલુંબરાજ !

(સલુંબરાજ ને સરદાર છાવણીમાં સિધાવે છે.)

અર્જુનમન્દ ! નિહાળી રાજપુત્રોની ખાનદાની ?

અર્જુનમન્દ ખાનૂ : દુશ્મને દાનેશમન્દા હજો સદા.

(ધૂમડી ધૂમતો ધૂમતો રણવટોળ આવે છે : શાહઝાદાને ને ખાનઝાદીને ધરતીકણોથી વધાવી જગત્ધૂમતો ધૂમતો રણમાં પરવરે છે.)

પુરૂષ ! ભાગ્યચક્ર પલટાયું તહારું.

પ્રવેશ ત્રીજો

સિન્ધુપટમાં મહાસૈન્યની વ્યૂહરચના

(ભરતભૂમિની મંથાવટીની કાર સરિખડો સિન્ધુનદનો પટ પથ-
ચાયેલો છે. કાંઠાની કાળકારમી ભેખટ ઉપર બાદશાહી હાવણીના નગરરજિ-
યામણા ડેરાતંબૂ ખેંચેલા છે ; નદપટમાં અટક્યાણંગતો મુગલાઈની મહા-
સેના સજ્જ થઈ ખડી છે. ભરતો ને ઘેરાં નદીનાં નીર આથે વહે છે;
પાછળ સિંહગુફાઓ શાં વાંઘાં મુખ ઉઘાડી હેલાં છે. જલ ઉપર અજગર
સમો હોડીપૂલ જૂએ છે, ને ત્યાં સેનાનીઓની ઠંઠ નમેલી છે.

ટોપકવચ ધારી વીરવેશે સિપેહરાહાર મહાબતખાન સરદારમંડલિ
વચ્ચે ખડો છે: તહેનો વીજળખાણો ઘોરો ગાલી નગરીમાં નોકર હેલો છે.

સિન્ધુના દૃઢપટમાં બાદશાહી રણધ્વજ, ઉંચો ને ચોકાકી, આસ
માપતા ભેવો, ફરફરતો હોય છે.)

મહાબત : સિન્ધુનદ હિન્દનો ઈશ્વરી કોટ છે.

શૂરસોહન્ત ઓ સરદારો !

મુગલાઈના ઓવા તહમે દુર્ગ છે.

સિન્ધુથી સાગર સૂધીની સહુ સરિતાઓમાં
જંગજીતતી સમશેરો તહમે ઘોઈ છે.

કાખૂત ને કન્દહાર તો

કલન્દર બાબરશાહનાં છે સિંહાસન;

કલન્દરશાહનાં બાદશાહી સન્તાનોથી

પરહાથમાં એ કેમ સહેવાય ?

સિન્ધુની રેતી ને નીર ઉપરના
 અલોપ અક્ષરો ઉકલે તો વાંચા;
 જગત્જીતતી સિકન્દરશાહની સેનાના,
 ઉત્સાહઉજળતા એશિયાના વાઘ બાબરશાહના
 મંદી જયમન્ત્રો માંડેલા છે.
 સુગલ સદતનતનો પાયો કાબૂલગામધાર,
 દીઠા છે કોઈએ કદી
 પાયા વિનાના રાજમહેલ ?
 બપ, ને રોપો રણનો જયજુ'હો
 કાબૂલકન્દહારના રાજદુર્ગો ઉપર.

(કેટલાક સરદારો પોતપોતાની દુશ્મ બાણી સિધાવે છે. જળધોરા
 સરિખડાં ઉજળતાં હોડકાઓમાં ખેસી સિન્ધુને સ્થાપે પાસ્થી વર નેવા
 કેટલાક પર્વતવાસી સરદારો આવે છે. શિપેહસાધારને સલામ ભરી નજીક
 ફરતા ઉભે છે.)

મહાખત : બાદશાહને ઇસ્તિકબાલ લેવા

આવ્યા હશે ? ગિરિવરના ગરૂટો !

સુખી સરદાર : બાદશાહને ઇસ્તિકબાલે, જંગમહાદુર !

મહાખત : સાવજો ! શી છે કથા જૈમરઘાટની ?

એક સરદાર : સારી સદતનતના શિપેહસાધાર !

પૃથ્વી મંડાણી ત્હારે મંડાયાં હતાં

એવા જ ઉશા છે આજે ય તે

જૈમરઘાટના પહાડો.

અમને ને વટેમાર્ગને નિરખે છે

અવધૂત શા અવધૂતની આંખડીએ.

અમારા જ સરિખડા છે એ

અજડ ને અણુદડ ને વિકરાળ.
મંહી છે વરૂઓના વાસ.
શિખરશિખરે બેઠેલા છે વાઘ
ગુફાઓ જેવાં ગામડાઓની ઘોડમાં.

મહાખત : જવદ્વા જ જીતી કાબૂકને. જીરવશે.
પણ સુગદાઈ જવદ્વાઓની છે.
પર્વતોમાં શિકારને ઘેરો છે
એમ ઘેરજો અધ્યાનના દુર્ગ.

મુખી સરદાર : એમ જ ઘેરીશું શિકારને.

મહાખત : (સમીપના રાજપૂત સરદારો લાણી વળીને)

રાજપુત્રો ! પ્રહ્લાવર્તે કુરુક્ષેત્રમાં
કોરવપાંડવનાં દળ ઘેરાણુંતાં
વીસર્યા તો નથી ને
એ વીરોનાં વીરત્વ ?
ગાન્ધારીના પિતાનો હતો ગાન્ધાર દેશ.
ચન્દ્રવંશીઓને તો છે ત્યહાં
મામાના મોસાળનો દાવો.
ને જ્યહાં જ્યહાં સૂરજ અજવાળે
ત્યહાં ત્યહાં હોય સૂરજવંશીની સુમશેરછાંયડી
ક્ષત્રિયો ! ક્ષત્રિયવટ ત્યહાં ખેલજો.

(ઉરતા પંખી જેવો એક દૂત આવે છે; સિંચેહસાલારના લોહ-
હસ્તમાં એક ચીકી આપે છે, ઉડતો અદ્રશ્ય થાય છે.)

(ચીકી વાંચીને સ્વગત)

એક જ અક્ષર: ' ચેતજો. '
 કેના હશે એ હરતાક્ષર ?
 જાન આઝમ આસફજાન લખે છે
 આવા મોતીના દાણા શા હરકે.
 પરવીઝ મોતને જોળે પોઢયો:
 સુલતાન જુરુરમ ! તહારા હાથે લાંબા
 ને અણુદીઠા ચાલે છે, હો !
 હવે રહી શાહજહાન ને શહરિયારની
 સિંહાસન કાળે વઢતી ચાર આંખો.
 બાદશાહની બહુ તો જીવનઅવધી
 હકીમજી માંડે છે છ માસની.
 જાન આઝમ રહમજે છે ફેગટ છે
 આ સંહાર ને બળવાના શ્રમ બધા.
 દેહનું ચેતન છે પ્રાણ:
 એન શાહબાનનું ચેતન્ય છે બાદશાહ.
 પિતાના ડહાપણના વારસ
 એ દૂરઅન્દેશનો સાચો ચે હોય
 પ્રારબ્ધના પડદા પાછળનો દૃષ્ટિપાત.
 —ને જાને હદ કરે છે હવે તો:
 ક્ષત્રિયપુત્રને રણમાં ચેતવે છે !
 મહારૂં રણુશીંગડું સાંભળશે
 તો ને ત્યહારે રાજપૂત હરોળો
 સિન્ધુજલ ઓળંગવાની છે ને ?
 સાચૂત રહો જંગજયવન્તી મહારી સમુશેર.

(રાજપૂત વીરત્વની બેતમાથી ચીઢી ચીરીને કટકા વેળુમાં વેરે છે. કેટલાક પર્વતવીરો સેનામાં બચ છે, મુખી સરદાર ને કેટલાક સિપેહસાહારની સંગાથે રહે છે.

ગંભીર રાખ્દે ગાજતો બાદશાહી કુચકદમનો જયરંગો એવે ગર-ગરે છે. હાથી ઉપર ફરફરતો કાબૂલ સિધાવતો બાદશાહી ઝુટો સિન્ધુનદની લેખડેથી પટમાં ઉતરે છે. રતનગી જરિયાનની ઝૂલોમાં ઝૂલતા સોના-ખખતરિયા એ ગજરાજે ઉપર બાદશાહ ને બાદશાહબેગમ સિન્ધુનદના વેળુગાલીયા ઉપર ઉતરે છે.)

મહાખત : તીરંદાજો ને તોપચીઓ

હોડીપૂલ ઉતરી રહામે તીરે રહુડયા.

ગોલંદાજો હોડીઓ ઉપર ડોલે છે,

પોતાના શિરપેચની કલગીઓ સમોવડા.

બાદશાહ ને બાદશાહબેગમ પણ

પધાર્યા સનાતન સિન્ધુપટમાં.

(સિપેહસાહાર ખુદ રણશીંગડું વગાડે છે. આકાશફેડો સ શબ્દ સ્તુમુલોડમવત્. સિન્ધુનાં જલ ડોલાવતો, સિન્ધુડા રાગનો, સિન્ધુનાં કોતરોમાં પડધા પાડતો, રાજપુત સિપેહસાહારના રણશીંગડાનો મહાશબ્દ અન્તરિક્ષમાં ગાજી ઉઠે છે. જાને તીરવું મુગધાર્ધવું મહાદળ હલમલી રહે છે. રાજપૂત સેનાની પહેલી હરોળ હોડીપૂલ ઉપર પાય માંડે છે.)

ખખતરીયો ઘોડો લાવ.

(વજ્રસિંહાસન સરિખરો ખખતરીયો ઘોડો લેઈને સિપાહી સન્મુખ આવે છે. ડાબે હાથે લગામ પકડી ડાબો પાય પેંગડામાં ધરવા સિપેહસાહાર ઉપાડે છે ત્યાં કો સહસા બમતી મેઘગર્જના સમોવડી બાદશાહી સંગ્રામનૌગન અંધાર રાખ્દે ગરબે છે, ને સિંહના પ્રદંબાવેશ

હુંકાર સરખડું બાદશાહી રણશીંગડું ઘોરે છે. અણચિન્તવ્યા એ ભેરીનાદથી મહાબતખાન ચમકે છે. ગિરિસરદારે નગ્નદીક આવે છે.)

મહાબત : શેનો એ શોર ? સરદારો !

—ને પેલો હોડીપૂલ ! સળગ્યો—ભાગ્યો :

ખુલ્લો રાજપૂત સેનાની પાછળ.

(રાજપૂત સેનાએ વટાવેલો સિન્ધુગલ ઉપરનો હોડીપૂલ હવાઈના સાંઠા શો સળગી ઉઠે છે, કાળના અજગરે દોર મરડા શો ભાગી પડે છે.)

છળ, કપટ, પ્રપંચ—

(બાદશાહી ગજરાજે ફરતી ગિરિસેનાનીઓની સેના ગટ માંડી ઘેરી હોય છે. ને એ વાણીથી એક ઘોડેસ્વાર સિયેહસાવાર તરફ પંખી-વગે આવે છે.)

ઘોડેસ્વાર : નથી એ હિન્દુ, નથી મુસલમાની.

પકડો પાદશાહના એ હુશ્મનને,

મુસલમાની વેશધારી એ હિન્દુને.

એને હિન્દુ મદતનત સ્થાપવી છે.

મહાબત : (સ્વગત) ઉલટીમુલટી થઈ ગઈ રાજરમત.

(તેજબાણ સમી સમશેરો ખેંચી ગિરિસરદારે સિયેહસાવારને ઘેરી વળે છે; વીજપંખાળે ઘોડીઘે મહાબતખાન સવાર થાય છે; સો-સો જંગ છતેલી તેજ ખેંચી ચાર ગિરિસરદારોને કાપે છે; ને હટતા ગરુડનાજ શો હટી જાય છે. જતાં જતાં)

ઝીન્દગીની ગાઝી બદલાઈ ગઈ :

મામલો વિખેરાઈ ગયો.

આંધી ચડી'તી, આંધ્રી ગઈ.
 હા, હું જઈ છું ; ત્યાં; મહારે વતન ;
 મેવાડના મહારાણાજીની મહેમાનીએ;
 ભવિષ્યનો બાદશાહ ત્યાં છે.
 સુલતાન પરવીઝ પૃથ્વીપાટેથી પરવર્યા.
 વૃદ્ધ રીંછ મલીક અંબર જતાં
 દક્ષિણની શુદ્ધાઓ ચે સૂતી પડી.
 શહરિયારનું લીધું છે વારસાદ્રમાન,
 પણ શાહબાનૂ ! ધૂમાડાનું ઘમંડળ છે એ,
 પાણીમાંના પરપોટા છે એ અભિલાષ.
 સદતનતના શાહાનશાહ જહાંગીરશાહમાં.
 આંધી હિન્દુ શહેનશાહન તો સ્થપાય.
 બાદશાહબેગમ નૂરજહાન !
 તું સુન્દરી નથી, સિંહણ છે;
 તું દેવાંગના નથી, વાઘેશ્વરી છે.

(આઠ ફરેશાં ખીમ જે ગિરિસરદારોને એક જ ભાષામાં પરીચી
 આપણે ત્રીનની પેઠે પલકમાં અલોપ થાય છે.

બાદશાહી વાવટો ફરકાવતા રતનઝૂંઝો ઓઢેલા મદમર યોદ્ધતા
 ગજરાજે ઉપર વિરાજેલાં જહાંગીરશાહ ને બાદશાહબેગમ નૂરજહાન
 પધારે છે)

નૂરજહાન : (સુવર્ણસોદનતા હાથીહોદામાં રત્નખચિત દેવગદંડ
 શી ઉભી ઉભી)

સદ સજે, સેનાનીઓ !

કૃત્ય કરો, જઈને જલતીરે ઉભો.

તોપચીઓ ! ચિનગારીઓ આંખો;
તિરંદાઝ ! તીરઝડીઓ વરસાવો ;
ગોલાંદાઝો ! ગોળીઓ છોડો સહામે કાંઠે,
કરાના તોફાન સમોવડી.
પર્વતશિખરેથી બાઝ ઝડપે,
એમ ઝડપો સિપેહસાહારના સરદારોને.
હિન્દનો બાદશાહ નિરખે છે
આજે તહમારા વીરત્વની વાર્તા.

જહાંગીર : સહામસહામા વંદોળ અથડાય
એવું મર્યું છે નહાનકડું આ ધમસાણ.
હિન્દનો બાદશાહ આજે છૂટયો,
સૌન્દર્યનાં દેવીના દિલપીંજરમાં
સદાનો બન્દી થઈ પૂરાવાને કાજ.
નૂર ! આ વેળામાં સિકન્દરશાહ ઘૂમતો.
તું ચે સુન્દરીઓમાં સિકન્દર છે;
સુન્દર છે તહેવી જંગબહાદૂર છે.

નૂરજહાન : જહાંગીર બાદશાહતું વીરત્વ
મહેં ચે પીધું છે ને ?
મહારી આતમવાડીના શાહાનશાહ !
હૈયામાં ઈરાનતું અમીરી લોહી છે,
કાઝડીસ્તાનના પર્વતરાજના સમીરણોએ
પંખો નાંખ્યો હતો બાલાપણમાં.
—બાવ, સરદારો ! બાવ,
રાજપૂત સેનાનો દુર્ગ લેદો.

(પવનપંખાળા ગીધરાજ જેવા, પર્વતના પવનરાજ સરખા
ગિરિસરદારે દિશદિશમાં વેરાઈ જાય છે. સુભટોની એક રાજપુત દુકાડી
ઢાલોનો ઢોટ કરીને ઉભી હતી તે ત્યાંજ કપાઈ ઢગલો થઈ પડે છે.)

જહાંગીર : શાહબાશ, નૂરે જહાન ! જંગના જવાલામુખી !

ભારતીય સામ્રાજ્યના મહાસૈન્યની

સામ્રાજી છે આજ સેનાધિપતિણી.

(દુસ્તઅન્દાજ નામની બન્દૂક બાદશાહબેગમ ફેડે છે, જંગ
વિરામે છે; આ કાંઠાના ચાહુ સેનાનીઓની ભરતી બાદશાહી મજરાને
ફરતી ઉઘળતી આવે છે.)

પર્વતવાસી { જય ઈન્સપહાનની ઉમરાવગાદીનો !
મુખી સરદાર { જય બાદશાહબેગમનો.

નૂરજહાન : (સૂર્યતેજમાં ઝળહળતી અંબાડીમાં સામ્રાજ્યવંશ
શી ફરફરતી)

જય ભારતના સુભાગ્યનો !

શાહબાશ, મહારા શૂરવીરો !

ગિરિવાદોએ બાદશાહને આઝાદી બક્ષી.

સિન્ધુનાં જલપૂરના જેવી

તહમારી ભરતી ભરેલી આવી ;

શાહી દુશ્મનોને ફૂગાડ્યા,

બાદશાહી કિશ્તીને તારી લીધી.

શહેનશાહતના ઓ દરવાનો !

હિન્દના ગિરિખૂંટખળા દરવાઝા

સાચવો છે એમ સાચવજો સદા.

કોઈ જ બેદી ઉતરશે એ ગિરિવાદોને.

એ ગિરિજાગીર છે ગિરિવ્યાઘ્રોની,
 ને યાવત્ ચન્દ્રદિવાકરૌ તહમારી રહેશે.
 બાદશાહી ફરમાન છે વંશપરંપરાતું :
 કોઈ કાંઈ ખંડણી નહિ માગે.
 આજે પડાવ આંહી જ ઢાળો,
 સિન્ધુનાં સનાતન જલને ઘાટ.
 ચાલો પછી, સંચરો કાબૂલ ઉપર :
 ખેળરનો અઘોર વજ્રઘાટ ઓળંગી
 પેલી પાર દ્રાક્ષના માંડવાઓમાં.

(વેરાતાં વાદળદળ સરિખડા સેનાનીઓ સિન્ધુપટમાં વેરાવા
 માંડે છે; પડાવ માંડવા માંડે છે.

બાદશાહ ને બાદશાહબેગમ ગજસાગર ઉપરથી ઉતરે છે.)

જહાંગીર : નૂરજહાન નામ આજ સાર્થક કીધું.

નૂર ! સરજનહારે તહને જ
 શાહાનશાહ સરજ હોત તો ?
 મહોરી-મકુલ્લેલી મુગલાઈની
 નૂરજહાન ! આજે તું જ છે બાદશાહણ;
 લે, પહેર આ શાહાનશાહી મુગટ.

(સકલ સૈન્યસમૂદાયની વચ્ચે ઢળકતી વેલી જવી બાદશાહબેગમ
 બાદશાહની સમીપે ધૂંટણિયે પડે છે; પોતાનો શહેનશાહી મુગટ ઉતારી
 શાહાનશાહ જહાંગીરશાહ શહેનશાહબાનને શિરે ધરાવે છે, ને સૌભાગ્ય-
 દેશને ઇન્ને કેશકલાપની સેંચીમાં પ્રેમચુંબનના આશીર્વાદ આપે છે.)

તૂ મન. શવી, મન તૂ શવમ;

નૂરજહાન : હૂ મોજબૂ ઇમ, યકદિલ શવિમ.

જહાંગીર : ઇશ્વરના એ આશીર્વાદ હો
 અનન્તનાં સહુ રસદેવતિઓને.

પ્રવેશ ચોથો

અશ્મે શાહી

(અશ્મે શાહીતું ગિરિઝરણ ઉજળતું-ખસમસતું-ખળખળતું વહે છે. ત્હેના તીરે ઉપરના કૂલછોડને કૂલડે કૂલડે એ અનામી નામને સોખતા ફફીરખાદશાહ ભટકે છે. કૂલવનને સરોવરછેડવેથી બાદશાહબેગમનો પરિમહેલ લીલમકુંભેમાંથી ડોકિયાં કરે છે. પર્વતશિખરે પૂર્વ દિશાને પારણિયે ઉવાની પહેલી કુંકુમપગલીની રેખાઓ રમતી હોય છે. શીતલતા ને શાન્તિના ગગનમહેલમાં ફફીરખાદશાહ ઉપર પ્રભાતનાં પ્રકૃતિહારય વરસી રહ્યાં છે.)

ફફીરખાદશાહ : દૂંદું છું કૂલડે કૂલડે અનામી નામ તહારું.

(નયન રહામું કૂલ ધરે છે, કૂલની પાંખડીઓમાં ભખેલી ધ્વજિતા વાંચી રહે છે.)

દિલની પાંખડીઓ ઉપર કેરેદું

તહારું એ અનામી નામ.

સૂર્યનાં કિરણો એ લખે છે,

અન્દ્રની અન્દ્રિકા એ ચીતરે છે હવામાં.

વિશ્વની કઇ ગુફામાં જઈને સન્તાપે છે,

ઓ અદ્ભુતસ્વરૂપી પ્રેમદેવ !
 કે કોટીનયણી માનવજાત શોધે છે ત્હને
 ત્યહારે કેડને જ લાધે છે તું ?
 હિમાદ્રિમાલાની કાંગરી-કાંગરીએ
 કોરેલું છે એ અનામી નામ.
 હરિપર્વતને હધડે,
 શુભમર્ગ-ખિલનમર્ગના જટાકલાપમાં,
 દિલ ગૂલર ને વૂલરની
 દેવજેલજેલન્ટી સરોવરઉર્મિઓમાં
 એ આલેજેલો છે જલમન્ત્રઃ
 પ્રિયતમનું પરમ કડ્યાશુક પ્રેમનામ.
 અન્તર્યક્ષુ ઉવડયાં હશે
 તો મીઁચી આંખે ચે વાંચશે એ.

(કૂલપાંખડીઓમાં લખેલા દેવરાખ્દો વળી વાંચે છે. પછી પાછા
 જલકરણાં બાણી વળીને)

ચરમે શાહી ! ત્હારી ધારાઓ ગણુવા દે.
 એ ધારાઓમાં અલેક્ષ છે;
 એમાં છે મૂળાશ્રરો
 મહારી, એની, ને જગતની જીવનકવિતાના.
 ત્હારી ચે પાંખ લીડી દે;
 ઉતર નીચે મહારા જોળામાં;
 આથમતી ચન્દ્રિકામાં જોલાં ખાતી
 ઓ ચકોરી ! ત્હારી પાંખનાં પાંખાંમાં

જગતની એ ધવિત્રતાનું નામ.
 કાશ્મીરની કુંજ-નિકુંજના પુષ્પેપક્ષવે
 પ્રેમ ! ત્હારું જ નામ માંડેલું છે.
 કહિશો કોઈ, કેસર એ શું છે ?
 ફૂલનાં દિલ મંહીની જવાહાની રેખ.
 નહીં તો આલરંગી ફૂલખ્યાલાઓમાં
 અગ્નિરંગી એ કિરણલેખાઓ કય્હાંથી ?
 શંકરાચાર્યે ગાયું લલાટે કાશ્મીરમ.
 કાશ્મીર એટલે ફૂલડાંનાં દિલમાંની દાહ,
 હૈયામાંના વહ્નીની વરાળ.

અનામી નામ ત્હારું, અનામી નામ ત્હારું
 લખ્યું આદાશઅવનીમાં અનામી નામ ત્હારું
 હો ! અનામી નામ ત્હારું.
 દૂંદું છું ફૂલડે ફૂલડે અનામી નામ ત્હારું.

ગિરિકન્દરાનાં ઊંડાણો નીતરી નીતરીને
 દિલ સરોવર ભરાય છે
 ને લહરે છે જલલહરીએ.
 એ જલતરંગે નાચન્તા ઓ શિકારાઓ !
 પ્રેમપદારથ ભરી ભરીને
 જગતખાઝરોમાં વેચવાને જાઓ છો ?
 મેઘમાલાનાં તોરણ નીચે ઉલેલા
 ઓ પૃથ્વીવૃદ્ધ કલ્પન્દર હરિપર્વત !
 સુણજે, સંભારજે, ને અશ્રુ સારજે—

તહારે ચરણે ઢળી-ઉછળતી જલલહરીઓની
રસકવિતાઓના ગેળી ખોલ.

જગતની જાહવીને નીર અનામી નામ તહારે;
શશીમુખડે, સૂરજહાડે અનામી નામ તહારે;
એ અનામી નામ તહારે.
ફૂંડું છું ફૂંડે ફૂંડે અનામી નામ તહારે.

ચન્દનીમાં નહાતી ઓ ફૂલવેલી !

તહારા પદલવની ગાલપાંદડીએ

જલકણનાં મણિઓ સોહાય છે.

ઘડીકના છે એ સોહાગ.

ખરી પડશે, અત્રોપ થશે અનાધારમાં-કચ્છાંક.

મહારા એ જીવનની પાંખડીએ પાંખડીએ

ઉગ્યાં હતાં એવાં મણિઓ :

ઓસનાં ટીપાંની પેઠે એ ખરી પડ્યાં.

(આશના સાગરમાં ઊડેજ નિરખીને)

ફૂલોનાં કોમળાં હૈયે અનામી નામ તહારે :

ગિરિની વજ્રજાતીમાં અનામી નામ તહારે :

ગગનધુમ્મટની કોરે એ અનામી નામ તહારે.

હા ! પ્રેમ એ શું છે ?-ને શું શું નથી ?

ચકોર શોધે છે એને અન્તરિક્ષમાં,

હું શોધું છું એને ધરતી ઉપર.

પ્રેમ પૃથ્વી ઉપર છે ? કે આસ્માનમાં ?

ખત્તાંડલરમાં ખત્તા વિરાજે છે :
 કેટલાએ ઓળખ્યો ? પારખ્યો ?
 કે વ્યાખ્યા કરી વર્ણવ્યો એ વાણીપરને ?
 વિશ્વકાંઠા ભરી એમ પ્રેમ ઉછળે છે :
 કોણ ઓળખશે ? પારખશે ?
 કે વ્યાખ્યા કથશે એ વ્યાખ્યાપરની ?

(નિર્વાસ નાંખી પૃથ્વી ઉપર નહર ઢાળે છે.)

મહાજલના મહોદધિ માંહિ ઉછળે એક સૂનકાર :
 ભર્યું ખત્તાંડ ભરછક, તહો ય ઉછળે ત્યાં ય સૂનકાર.

સૂનકાર ! સૂનકાર ! સૂનકાર !
 અનવધિ ખત્તાંડલરમાં સૂનકાર !
 ચન્દ્રવિહોણી જેવી રજની,
 પ્રેમ વિહોણું એવું જીવન.
 પ્રજ્ઞાત ઉગે છે, સન્ધ્યા આથમે છે :
 આયુષ્યભર શોધી અને શોધીશ.
 પૃથ્વી ઉપર ઉડી એ પ્રેમપંખિણી,
 ને જઇને યેડી નન્દનવનને ગોળ.
 મ્હારું આયુષ્ય એની એક નિમાજ છે,
 મ્હારી કવિતા એની એક યાંગ છે,
 વિશ્વની આ વિશાલ મસ્જિદમાં.

(ઉપાની મૂર્તિ જેવી, પ્રેમની પૂતળી સમી, ઉત્સવવસ્ત્રોમાં સજ્જ
 દેહલીઆગ્રાની યાદશાહબેગમ નૂરજહાન જીવન્સંગમનું ગીત ગાતી ચરમે
 શાહીનાં ઝરણુપ્રલયમાં પધારે છે.)

નૂરજહાન : જગને આરે પ્રેમપંખીના જીવનસંગમ થાય.
આયુષ્યભરમાં એક વાર તો રસના રાસ રસાયઃ
હો ! જીવન જીવનમાં ઢોળાય.
જગને આરે પ્રેમપંખીના વિ.

ફકીર બાદશાહઃ એમ નહી, ઓ છાયાસુન્દરી !

આવ; શીખવા છે પ્રણયરહસ્ય ?

ત્યહારે આમ જા, ઓ પ્રેમહાથિણી !

રસના આરે પ્રેમપંખીના જીવનસંગમ થાય;
આયુષ્યભરના આત્મઆત્મના રસના રાસ રસાયઃ
હો ! આત્મન આત્મનમાં ઢોળાયઃ
રસને આરે પ્રેમપંખીના વિ.
ભલે નારી હો, ભૂલકથુ નર હો;
ચકવા—ચકવી વિરહી ભલે હો;
એ ય મુપણી મયુજ સખાઓ એક ડાળ સોહાયઃ
હૃદયના અમર ઉત્સવો ગાયઃ
રસને આરે પ્રેમપંખીના વિ.

નૂરજહાન : એ તો ખરું, ફકીર બાદશાહ !

પણ—

ગંગોત્રીથી ગંગા પ્રગટી જલસહરે લહરાય;
જમનોત્રીથી જમના જન્મી કંઈ કંઈ વમળે વ્હાય;
પ્રયાગતીર્થે પુણ્યજલોનાં પૂરમાં પૂર પ્રોવાય;
પુણ્યોદ્ધના જીવનસંગમે પૃથ્વી પાવન થાયઃ
જીવનનાં અમુદત ગીત ગવાયઃ

ધરતીને જોળે સ્વર્ગ સ્થપાય;

જીવનનાં જયનાં ગીત રચાય.

આયુષ્યભરમાં એક વાર તો રસના રાસ રમાય;
જગતે આરે પ્રેમપંખીના જીવનેસંગમ થાય.

(કૃષ્ણાદશાહ સમીપે સંચરી વન્દન વન્દીને)

પરિમહેલે સૂના છે, સાંધપાદશાહ !

કૃષ્ણાદશાહ : શહેનશાહ ને શહેનશાહણુ વિનાના
સૂના છે દેહલીઆગ્રાના રાજમહેલો ય તે.
પરીઓ નથી રહી પૃથ્વીપડમાં હવે.
જીલજીલો ઉડી ગયાં, પરન્દાં રહ્યાં.
કલન્દરો સફરે સિધાવ્યા-શોધમાં.

નૂરજહાન : રસમસ્તોના શાહ હાફીઝની પાછળ પાછળ.

કૃષ્ણાદશાહ : મા ઉચ્ચાર એ અદૃશ્યની જીભનું નામ.
ગેબના દરવાજા ખોલનારી એ સીતારી.
ગગનની ગહનતાનો એ ફિરિશ્તો હતો.

નૂરજહાન : એ ગેબમાં નિરખી-નિરખીને

ઘેલા થયા લાગો છો.

કેટકેટલીક વાર ભણી ગયા એ દીવાન ?

ફૂલે છે કે એકસો ને એક વાર વાંચે

તેને પ્રગટે રસમસ્તીનાં વાવાઝોડાં,

ને અફલનો ચિરામ ખૂઝાઈ જાય.

વર્ષે વર્ષે પારાયણુ કંઈ છું હું

જગમસ્તાનોના એ પરમ રસશાસ્ત્રી.

આલમનું માનવી-માનવી પીએ છે
ધરિનની કવિતાનો એ દ્રાક્ષાસવ.
પરભેલા કોઢે જ એ નથી પીધો.

ફકીર બાદશાહ : શહેનશાહણુ શું શોધ છ તું
હીવાને હાશીખમાં ? કે કાશ્મીરની કુંજમાં ?

નૂરજહાન : જીવનના કોયડાનો ઉત્તર.

એક ને અદ્વિતીય એ,
કલન્દરી ને બાદશાહીથી પર,
જીવનમહેલની ખૂદાઈ આવી,
પ્રેમ, સાંઈબાદશાહ ! પ્રેમ.

સારી મુગલાઈની જાહોજલાલી સમયું.—

ફકીર બાદશાહ : પ્રેમ નહિ, વિદાસ શોધ છ, છાયાસુન્દરી !

પતંગ ને શમેચ્ચ વાતો કરતાં'તાં ;
શુલ ને બુલબુલે શુદ્ધગો માંડી'તી ;
સાંભળી છે એ ગેળની વાતો ?
શહેનશાહણુ ! તું શોધ છ હજી,
પામી નથી એ.

અમૃતની તૃષા છે, પીધું નથી ;

આત્માની ભૂળ ભાગી નથી.

માણ્યે મોહ ઉતર્યા છે કોઈના ?

ભોગવ્યે તૃપ્તિ થઈ કોઈને ?

એ જાહોજલાલીને જલાવી દે,

એની ખાળ ઘોળીને

પ્રેમ હતો બાગર

હુમાયુન શાહઝાદાને કાજઃ
પ્રેમ હતો મનસૂરને ખુદા તાઝ્ઝાદાનોઃ
જીવન હોમ્યાં એમણે પ્રેમચક્ષમાં.
તહમારા તો વૈભવ છે-વિલાસ છે.

લક્ષ્મીઉછાળ વૈભવો સુખ હોત
તો ફકીરોનાં સુખને કોણ પારખત ?
ખાદશાહી વિલાસો પ્રેમ હોત
તો ગરીબોના પ્રેમને કોણ પિછાનત ?

નૂરજહાન : ને વિલાસ એ પ્રેમ નથી શું ?

ફકીર ખાદશાહઃ વસ્ત્રો ને અલંકારમાં
સુન્દરીની સુન્દરતા છે
એટલો વિલાસમાં છે પ્રેમ.

નૂરજહાન : વિલાસ એટલે પ્રેમની ભાષાઃ
આંખડીએ ને અંગઅંગોએ ઉદ્ગારેલાં
અબોલ ઉરનાં એ વાણીપર પ્રેમગીતો.

ફકીર ખાદશાહઃ કોઈ ગીતે ત્હારા ઉરભાવ ગાયા પૂરા ?
ગીત ગાય છે, પણ આછું-આછુંઃ
વાણી ઉચ્ચારે છે, પણ અધૂરું.
ભાષા બોલે છે ને સન્તાડે છેઃ
સુન્દરીના સાળુની પેઠમ.
ચન્દ્ર ઉપર વાદળાં લટકે છે;
ચન્દ્ર સોહાય, પણ ઢંકાય.
વિલાસ એટલે, શહેનશાહી !
ઢંકાયેલાં લગ્નચાયેલાં, દેખાતાં-ન દેખાતાં,

પાંદડીઓમાં ફૂલ ઝૂલે છે એવાં,
 પ્રેમસુગન્ધનાં રસપદ્મવોઃ રસ નહિ.
 નિહાળો દિલના પાણીપગથારે
 પેલી સૌન્દર્યની કિશ્તી:
 મંહી સુન્દરી છે, વીણા વગાડે છે.
 સાંભળ્યા એ અર્ધસ્ફુટ શબ્દો ?
 દિલની વીણા એવું અર્ધસ્ફુટ બોલે છે.
 તહારે ઠાને આવે છે એ કિશ્તી.
 રેશમીસોનેરી એ ઝૂલે ને આલશે
 દેખાડે છે, કે સન્તાડે છે ?
 આસ્માનની આલશે ચે એવી છે:
 તખ્તે ઇલાહીએ વિરાજતા બ્રહ્માંડરાજવીને
 સૂચવે છે, રાન્તાડે છે, સોહાવે છે.
 સુન્દરી ! પ્રેમ એટલે આત્માના પરિમલ.

નૂરજહાન : સાંઘગાદશાહ ! પ્રેમ એટલે જીવન.
 સ્વપ્નાં ચે નહિ, મૃગચળે નહિ.
 સોળે કળાના ચન્દ્રની પેઠે
 આ સોળસોળ વર્ષમાં તો,
 સોળપાંખડી કમળ સરિખડી,
 પ્રેમજીવનની સોળે મહાતિથિઓ
 ખીલી-પ્રફુલ્લી રહી છે જમારે.
 આજે છે એની પૂર્ણિમાના ઉત્સવ
 સાંઘજી ! શોધ એ પ્રેમ નથી,
 મુમુક્ષુતા એ જ્ઞાન નથી.

પ્રેમ એટલે આશા નહિ,
પોકાર નહિ, જવાલામુખી નહિ :
વનવનને ખાળતો દાવાનળ નહિ.
દૂંઢવું એ પ્રાપ્તિ નથી કે તૃપ્તિ નથી.

ફકીર બાદશાહ : જડ્યું હોય તે દેખાડે,
દીકું હોય તે દાખવે.
ઝીન્દગી એટલે દૂંઢન.
સુન્દરી ! પ્રેમ એટલે
ખાંગ, આરઝૂ, અલિલાય,
યુગયુગની ગાયત્રીમન્ત્રની પ્રાર્થના.

નૂરજહાન : સુન્દર, રસિકડું, કવિતાનિર્જરતું
પ્રેમ એટલે જીવન :
જહાંગીરશાહની જાહોજલાલી જેવું.
કવિતાની પાંખે ઉડતો નથી
એ પ્રેમ નથી ; પ્રેમાલાસ છે.
આપને મળજો આપની નૂરજહાન :
આયુષ્ય ઉજ્જવળ થજો, સાંધબાદશાહ !
આશાના અન્તરિક્ષમાં ઉડવાં નથી ;
અમારે રસરમણાઓ રમવી છે.

જગતે આરે પ્રેમપંખીના જીવનસંગમ થાય.

(જીવનસંગમનું ગીત ગાતી બાદશાહણ દુનિયામાં સિધાવે છે.)

ફકીર બાદશાહ : રસને આરે પ્રેમપંખીના જીવનસંગમ થાય :
જે ય સુવર્ણ સયુગ સખાઓ એક ડાળ સોદાય :

હૃદયના અમર ઉત્સવો ખાય :
રસને આરે પ્રેમપંખીના વિ.

પાદશાહોના વિલાસ એટલે પ્રેમ ?
કચ્છારે ઓળખશે દેવપ્રકાશનાં પ્રેમવર્ચસ
વિલાસકુળોનાં આ વનપંખેરો ?

—ગુલબદનનાં પ્રેમનામી છાયાપૂનરીઓ ?

તહો ચે, રસજ્યોત ઓ શહેનશાહણ !

તહને ઝાંખી થઇ છે પ્રેમદેવની.

એટલું છે તહમારું અમરત્વ.

અરમે શાહી ! તું જ ગોલે છે

પ્રેમના તો સનાતન બોલ.

બોલ ને બોલને સદા ચે

એ અનામીનું નામ જગતભરમાં :

‘ પ્રેમ ’ ‘ પ્રેમ ’ ‘ પ્રેમ ’ નો પરમ ટહુકાર.

પ્રેમ-પ્રેમ એક જ છે

તહારા મહારા ને જગતના

જીવનની અખંડ જપમાળ.

(ફૂલપાંદડીઓમાંના દેવમન્ત્રો વળી ઉડેલે છે. એક ભૂલું પડેલું
ચક્રાર પુષ્પોમાં ચોટયું હતું તહને આવે છે, જગાડે છે, ને એ ચક્રાર
સંજાથે વાતો માંડે છે.)

ચક્રાર ! તું અહિંયાં કચ્છાંથી ?

કેમ તજ્યા તહારા એ ગિરિવાસ ?

ફૂલડાંને તહે ચન્દ્રકળીઓ જાણી ?

કે અશ્મે શાહીની નિર્મળ સારણને
સુધાકરની સુધાસેર પરમાણી ?

(કાણેક વિમાસે છે.)

ચક્રાર ! તહારી આંખોમાં જોવા દે.

(પાંદડી શું પોપચું ઉઘાડે છે.)

એક-એક કીકીસંડળમાં

કેટકેટલા ચન્દ્રલોક છે ?

ચન્દ્રદેવને એમ પૂરી રાખે

તો લોક ચન્દની કચ્છાંથી પામે ?

સૂરજને સંઘરવા સૌને કોડ છે,

સુરજને સન્તાડવા કોઈને હક નથી.

ચક્રાર ! જ તહારા ચન્દ્રલોકમાં.

ત્યાં છે, ત્યાં કચ્છાંક,

ચન્દ્રલોકના ચન્દનીમહેલમાં

તું ને હું ઢૂંઢિયે છીએ તે,

તહારાં ને મહારાં પ્રેમસિંહાસન.

(ચક્રારને ગગનમંડળમાં ઉડાડી મૂકે છે.)

આરમાનમાં ઉધા ઉધડે છે. નૂરજહાનના પ્રેમગીતનો ટહુકો, કુંજ
ભરી ગાજતા કો કોકિલજોલ રો, વાદળજળમાં ને ઉધાનાં કુંકુમકિરણોમાં,
જાણે રાત્રિના ઉડી જતા પાલવછેડવામાંથી નીનરતો હોય એવો, તરતો
તરતો આવેથી આવે છે.)

હો ! જીવન જીવનમાં ટોળાય:

આયુષ્યભરમાં એક વાર તો રસના રાસ રચાય:

જગને આરે પ્રેમપંખીના જીવનસંગમ થાય.

જગને આરે—

પ્રવેશ પાંચમો

કાશ્મીરમાં હવનમહોત્સવ

(શાલામારના બાદશાહી બાગમાં સુદાનવદનમહોત્સવ)
હી રહ્યા છે. સફેદશિલાઓ ઉપર ચોનેરી ગાંધારી ને મુક્તિદેવ સાં
પ્રસ્થાપનાનાં સિંહાસન, કેસરચન્દનના ધાળ, ચતુર્ભુજ ન્દાનકરા દ્વારા ને
વિશાળ ચરામદાન, વિધવિધનાં ફળ ફૂલ ને ફૂલપાંખડોનો ખોલાં ફે
ફરતી આરમશિલાઓ ઉપર ચૈતન્યની ત્રીવીઓ સમી ફરવતી દર્શન
ઉભેલી છે. પાછળ ગિરિચરણના ધોધની ધારાઓ મિથુનચંદ્ર ૧૫: ૪૬
ઉઠશે છે, ને એજધોધની થે પછવાડે હંતહમાનના સિંહાસનાં કમલપુષ્પો
ગૂથેલો હિન્દોલો રોલે છે.

વૈજયંતી કમલમાલાઓ ને મેદુલ્ય કમલપુષ્પો પાંચ, સર્વ
પુષ્પનાં ચરણ ચોળી ચોરસા ને હવન બદન પંદરોને પગપાંખે
હિન્દોલો રોલવતાં નરજહાન ને ગાંધારી પધારે છે.

આયમતી સન્ધ્યાના ચોનામોતેરી રંગો આજ મોર પેશ છે.

નૂરજહાન : પ્રાણેશ ! પધારો જગતની સૌંદર્યકુંજે.
 ઝીન્દગીની જાહોજલાલીમાં જૂલાવી મહને.
 દુનિયા શું દાખવશે એથી અદ્ભુત ?

જહાંગીર : જહાંગીરની ઓ જગતપ્રભા !

સુન્દરીઓના ઓ સૂર્ય !

|| કાશ્મીરની ગિરિકુંજોમાં મહને
 સદા યે નવયૌવન જન્મે છે. ||

પૃથ્વીમાંથી આ કૂવારા ઉડે છે

એવી પ્રગટે છે ધારાઓ

મહારાં સકલ અંગે અંગમાંથી.

નૂર ! તહે દીઠે ખુદા સાંભરે છે.

નૂરજહાન : ફૂલફૂલ્યાં આપણાં પરિધાન સમી

દિલની પાંખડીઓ પ્રકુલ્લે છે.

જાને જાગર ! પ્રેમીઓના આ પ્રાણુદેશે

પાણી પુખ્તો ને વનકલ

પ્રેમનાં જ પ્રગટે છે અંહી.

અજબ ઉડે છે આ સૌંદર્યદેશમાં

આત્માના અમ્મર કૂવારા.

વાદળી જેવું વરસે છે મહાંડે યે અન્તર

ઝીણી ઝીણી સહસ્રધારાએ

મહારા અન્તરના આધાર ઉપર.

અદ્ભુત છે, પ્રાણેશ્વર !

સૌંદર્યકુંજોની આ અખંડ વસન્ત.

જહાંગીર : ને અદ્ભુત છે સૌન્દર્યનાં દેવી,

મહારાં બાદશાહજેગમ.

ખુદ ખુદાએ સરજી નથી
પૃથ્વીપાટે આ રસપ્રતિમાની જોડલી ?
કાશ્મીર છે અખંડ વસન્તનો ગુલઝાર :
બાદશાહતના રાજમહાલયનો રંગમંડપ :
પ્રારબ્ધીઓની અણકરમાતી પુષ્પશય્યા.
સૃજનપીંછીનાં કારમાં કિરણોથી
કિસ્મતે ચીતર્યું છે સૃષ્ટિનું આ પાતું.
આ સ્વર્ગખંડનાં સૌન્દર્યદર્શનિ
હૈયાની કળીઓ ઉઘડી ફૂલ થાય છે.
અયિ નૂરે દુનિયા ! ચિરાયે જહાન !
સૌન્દર્યના સૂર્ય !

અગર ફિરોગ પર રૂએ ઝમીનસ્ત,
હમીનસ્તો હમીનસ્તો હમીનસ્ત.

દુનિયામાં જોહશ હો તો કાશ્મીર છે :
દુનિયામાં રસદેવી હો તો નૂરજહાન છે.
બાદશાહજેગમ નૂરજહાન
એટલે જોહશતનું સૌન્દર્યપુષ્પ.

દિલ્લતખ્તે જીવનલ્યોતિ સમી તું :

નૂરજહાન : ને એ દુનિયાનો રસકિરીશતો
મહારે તો મહારે જીવનાધાર જાંગીર.

અમીદૂયો તું, આયુષનું અમી તું.

(હતા જેવી જહાંગીરને ગંજરકન્યે લટકી રહે છે. એક દાસી રતનકોટરા ને યતનદાન લાવે છે.)

જહાંગીર : જીવનનો કોટોરો ભરેલો હતો ;
ઝીણાં છિદ્રમાંથી વહી તે જતો.

નૂરજહાન : નહીં ખૂટશે કાલ ખૂટયે ય તે,
જીવનનો કોટોરો અખેપાત્ર છે.

Best

જહાંગીર : અયિ મૂર્તિમન્ત જગતપ્રભા !
તહારાં સૌન્દર્યનો, તહારી દેહકવિતાનો,
તહારા પ્રેમાત્મનનો અમૃતકોટોરો
ખેશક અક્ષયપાત્ર જ છે.
આ જામને ચૂમવા કરતાં,
લોવ, તહારા સુખના જામને
લાખનલાખ ચુમ્મન કર.
હુનિયાનો એ દેવગ્યાલો છે.
આ રતનકોટરામાં ઝેર છે,
એ વહનકોટરીમાં અમૃત છે :
મહને ને તહને અમ્મર કરશે.
જીવનજ્યોતની છેલ્લી આગ—

(જીવપાશમાં લેધ પ્રેમનમન કરતી નૂરજહાનનાં રતનઅંગાડલો ને શીશપ્રક ચુમ્મનહીઓથી વધાવે છે પછી છોડીને)

V { વાદળમાં ચન્દ્ર છૂપાય તો
એ ધનલાગ્ય વાદળને ચે
લાખન વાર હમારાં ચુમ્મન છે.

નૂરજહાન : શુભે શુભ-શુભનું અત્તર
 શુભની પાંખડીઓમાં રમે છે ;
 ચિરાયે ચન્દ્રનું અમૃત
 ચન્દનીની હીરાજ્યોતમાં અગકે છે :
 માનવીની ઝીન્દગીનું અત્તર
 માનવીની જીવનપાંખડીઓમાં,
 આદમજાતની આત્મોર્મિઓમાં વિરાજે છે.

જહાંગીર : ઝીન્દગીની તિથિએ તિથિએ ખીલતી
 ઓ સહારી સૌન્દર્યની ચન્દ્રકલા !
 સોજ વર્ષની આપણી સોજે તિથિઓ
 લગ્નોત્સવની પૂરી થઈ આજઃ
 જીવનનું પખવાડિયું પૂરું થયું
 ને પ્રેમની પૂર્ણિમા ઉગી.
 બહુ માણ્યાં, જગત બહુ જોયુંઃ
 એક માત્ર બાકી છે હવે
 પ્રારબ્ધની પાછળ જોવાનું.
 પધારો, પીઓ અને પાવ
 જીવનનો ભરેલો આપણો જામ.

(બાદશાહને ઘડીક દમની ઉધરસ ચડે છે. નૂરજહાન જહાંગીરની સહોડમાં સંચરે છે.)

દાસીઓ : સૌન્દર્યની ચન્દ્રકલા મુગટમાં ધારી, લાલા !
 ધર્યાં શિરે ચન્દનીનાં અવારા,
 અવારા, અવારાઃ
 પ્રભા, ઝીલનારાં !

(ચન્દનીના જ જાણે હોય એવા જલપ્રવારા ઉડી રહે છે. નર-
જહાન અને જહાંગીર પુષ્પસિંહાસને બેસી શીરાઝી દ્રાક્ષાસવનો એક
રત્નકોટોરો ભરી પરસ્પરને પાય છે.)

જહાંગીર : પાવ, બાદશાહબેગમ !

પાવ એ જીવનનો જન્મ

આગે હયાતથી છલાછલ ભરેલો.

મંહી ધૂળાવવો છે મહારે

આવતાં મોતનાં પગલાંનો આવાજ.

દાસીઓ : વિરલાં છો પ્રેમી, ઓ પ્યારાં !

ઓ પ્યારાં ! ઓ પ્યારાં !

પ્રભા ઝીલનારાં !

(એક ફૂલપાત્રમાં દેવરંગી વનફૂલડાં ભરી શયદા હસતી-દોડતી
આવે છે.)

શયદા : પરચાસ, બાદશાહબેગમ ! પૂરા પરચાસ.

જહાંગીર : તહારા મુળમાં મીઠપ, શયદા !

એક વનક્યારેથી પરચાસ ફૂલરંગો !

સુલ્તાન અદલાહ ! કાશ્મીર પુષ્પભૂમિ છે.

જો આ શાલામારનો ફૂલફૂવારો !

આંખડી ઉડી નિરખે ત્યહાં ત્યહાં ઢળ્યાં છે

વનવેદતાં જલ ને જલછાંટી હરિયાળી :

હિમાલયને હૈયે ને અંગુલિઅંગુલિએ

જાણે લીલમની વીંટીઓ

ને લીલમના હાર પહેરાવ્યાં !

(જયધ્વજ ધારેલો વીરવેશે બાદશાહી દૂત આવે છે.)

દૂત : જય જહાંગીરશાહીનો !

નૂરજહાન : સામન્તવીર ! ઘોડીલાનાં પ્રીણ બાજતરે છે,

વજાટોપની કલગી ચે

ડોલે છે લહરીલહરીમાં.

શા માટે કરવી પડી હતી

પવન ને ઘોડીલાની એ શરત ?

દૂત : શાદબાજતી બાદશાહબેગમની.

મુગલસેના છતી કાંગરાનો કિલ્લો.

જહાંગીર : એક હઝારીની સનસબદારી,

ને એ ચાર બોલનાં ચાર ગામ.

ઇસ્લામના બાવન ઘેરા ફેગટ હતા :

એ મોજાઓ અથડાઈને ફૂટી ગયાં,

એ સમશેરો ભાંગી કિલ્લાને કાંગરે,

એ ભાલાઓએ ન વીધ્યા ગિરિના ગઢ :

આજે ફરકયો ત્યહાં જહાંગીરનો જયધ્વજ.

રૂપાચેરસે ત્યહાં મઢેલા છે

વજ્રેશ્વરી દેવીના મન્દિરપગથાર.

ત્યહાં તો છે જ્યાલામુખીની ઝાળ,

ફરતા છે ભીષણમુખ ગિરિદુર્ગો,

ગરૂડના માળા સમા ગગનમાંથી લટકતા.

ચક્ષુના યજ્ઞમાં દુર્ગા ત્યહાં સતી થઈ.

હિમાલય રક્ષતો'તો એ હિમકુમારીને.

મુગલાર્ધ આજ હિમાલયને છતી.

નૂરજહાન કેલાસને જીત્યો મહારો જહાંગીરશાહ.

ઉંચ્યામાં ઉંચ્યે ગિરિશિખરે છે

આજે બાદશાહીનો જયધ્વજ.

શયદા ! ઠાલવ ફૂલનું પાત્ર વધામણાંમાં.

સામન્તજી ! રાજતંબૂએ આવજો :

ફૂલડાં છે એટલાં મોતી આપીશ.

(પચાસ ભતનાં શયદા વીર સામન્તને ફૂલ આપે છે. સરદાર કુરનસ કરી સિધાવે છે)

શયદા ! બોલાવ કાશ્મીરી કંચનીઓને.

જહાંગીર : સાચ્યે ! કંચનમૂર્તિઓ જ છે

કાશ્મીરનાં રમણીરત્નો તો.

(સૂર્યતેજની જ ઘડેલી હોય એવી જ રૂપમૂર્તિઓ પધારે છે. સંગીતપરિવાર ફૂલછોડવામાં છપાયો સાજ ખેલે છે.)

કંચનીઓ : હો ! સાજન ! ક્યાં છે સૌન્દર્યના દેશ ?

દિલને રમાડે, દષ્ટિ સીઝવે,

આત્માને અમૃત પાય;

યુગયુગનાં આયુષ્ મરજે, ને

વિશ્વ સકલને બહાય;

સાજન ! ક્યાં છે સૌન્દર્યના દેશ ?

ક્યાં છે સૌન્દર્યના દેશ ?

સાજન ! ક્યાં છે સૌન્દર્યના દેશ ?

અંગ ત્રિલંગ, અનંગ સરિખંડો,

ફૂલડાં શી વદનવિલાસ;

નયન હસે નેહનીતરતાં ન્હાં,
હૈયાનાં હુલસે હાસઃ ✓

સગની ! ત્હાં છે સૌન્દર્યના દેશ.
ત્હાં છે સૌન્દર્યના દેશ,
સગની ! ત્હાં છે સૌન્દર્યના દેશ. ✓

ફૂલ ઉચ્ચું એક દિવસે સરોવર
ફેરતું અગળ પરાગ;
પર્વતશિખરે ઉડતા મધુપ એઃ
કંઠાથી જગ્યા અનુરાગ ? ✓

સાગન ! કંઠાં છે સૌન્દર્યના દેશ ?
કંઠાં છે સૌન્દર્યના દેશ ?
સાગન ! કંઠાં છે સૌન્દર્યના દેશ ?

વીજળી ઉડે, કાંઈ મેઘ ઝીલે, ને
ફેડાવે રસભીની પાંખ;
પ્રીતમપ્રિયનાં પ્રાણધ ધડે ન્હાં
ચાંદસરજની સાખઃ

સગની ! ત્હાં છે સૌન્દર્યના દેશ.
ત્હાં છે સૌન્દર્યના દેશ,
સગની ! ત્હાં છે સૌન્દર્યના દેશ.

જહાંગીર : નૂરજહાનનાં નયનોમાં છે સૌન્દર્યના દેશઃ
નૂરજહાનના નૂરપરાગમાં છે સૌન્દર્યના સ્વર્ગ, ✓

નૂરજહાન : જહાંગીરનાં ઉરગુલઝારમાં છે
ત્હારાં સૌન્દર્યના સોભાગ્ય.

સ્વર્ગદ્વરે વધાવું છું મહારા જહાંગીરને.
 હિમાલયને શિખરે રોપાયો ણાદશાહી જયધ્વજ.
 દેહલીનો દરવાજો લોહરગઢ,
 ને સારા હિન્દના દરવાજાની
 દેવડીઓ કાખૂત કન્ઢહાર ને ગઝનવી.
 ણાદશાહે સર કીધા વાઘના એ વાડા.
 ત્યાં વિજયધ્વજની પુનઃસ્થાપનાનો
 આજનો આપણો વિજયોત્સવ—

જહાંગીર : એ તો છે જ, સૌન્દર્યપૂતળી !

અને એથી યે અધિકો છે
 આજનો આપણો મહોત્સવ.
 નૂરજહાન-જહાંગીરનો આજ
 જીવનનો જીવનમહોત્સવ છે.

ભૂલી જા, અય નૂરે જહાન !

ભૂલી જા સંસારની ચિનગારીઓ અંહી.

મા લાવશો કાશ્મીરની રસકુન્દેમાં

કોઈ એ દુન્યવી વાતો.

એવું જ માનવા દો

રસોપાસકોને અંહી કે.

હિમાલયનાં શિખરો સમાં આયુષ્યશિખરો યે

કાલસ્થિર ને ચિરંજીવી છે.

ઓ જગત્વાસીઓ ! આ સૌન્દર્યદ્વંજમાં

જીવો, ને ઝીંકો જગતની પરમ પ્રલા.

નૂરજહાન : શુદ્ધશુદ્ધ ઉડે છે ખાગમાં, ઉડતો સદા ;
તમ મંબુમંબુલ ગીત કંઈ વહતો સદા.

હિન્દવી શોક ને સન્તાપ,
જગતની હારહતના વાયુ
મા આવશે કેસરનાં આ ઉદ્યાનોમાં,
મા અસહાયશે આ સ્વર્ગકુળોને.

જહાંગીર : આકાશવિશાળ હિન્દુસ્થાનના
વૈભવસમૃદ્ધ કેટલાક પ્રાન્ત હત્યો—

ખોયા, ખોયા, ને હત્યો ;—

પણ એ નૂરે જહાન ! તહને હત્યો

એ જ મહારી ઝીન્દગીનો દિગ્વિજય. ✓ ✓

પ્રશ્નકુળોમાં દેવાંગના સાંપડી મહને,

પછી શા હોય, હૂરઆદી ! ✓

સ્વર્ગના એ અલિલાપ મહારે ? ✓ *Best*

નૂરજહાન : આ દિલ સરોવરનાં જલમાં

ખાદશાહી ફિરતી તરે છે,

મહારાં દિલસરોવરનાં જલમાં એમ

ખાદશાહની મૂર્તિ તરે છે.

જહાંગીરે સારી જહાનને હતી,

તો જહાનનું સૂક્ષ્મલુખ્તુ નૂરે

જહાંગીરનું જ હોય ને ?

(ખાદશાહને દમ મહડે છે.)

જહાંગીર : (દમ લેતાં લેતાં)

આયુષ્યને આરે ઉભાં ઉભાં
નૂરે જહાન ! જુવાન થવાની
આપણે રમત નથી રમતાં આજ ?

નૂરજહાન : ના, મુજ આયુષ્યસદતનતના શહેનશાહ !

જગતનાં પ્રેમીઓ સહુ

જેઝનદેશનાં જ વાસી છે.

હુનિયાનાં સહુ જહાંગીર-નૂરજહાન

યૌવનવસન્તનાં જ ફૂલડાં છે.

યૌવનનાં અમૃત પીધાં આપણે.

આવા છે હજી આયુષ્યના એવારા.

કાશ્મીરનાં સરોવરો સૂકાતા નથી :

દિલનાં ઝીલસરો થે, હરિયાવ શાં,

અખંડ જલહિન્દોસે ડાલે છે.

(રતનકોરો ભરે છે.)

જહાંગીર : એમ થાય છે, નૂર ! કે

તુંને સન્મુખ સ્થાપી ખુદાને પૂજું.

કાસીઓ : જહાનના નૂરને આ જહાંગીર ! ઝીંઝીતે, હાં !

રોખ્યા ઝીન્દગીના રંગફવારા,

ફવાગ, ફવારા :

પ્રભા ઝીંઝનારાં !

(રંગબેરંગી જલદશવાજાઓની, નાનાવિધનાં હિન્દ્રધનુષ્યો જેવી,
ધારાઓ હડી રહે છે ; જલધારાઓ ઉપર પ્રલયોદ્ધો નાચે છે.)

Best

પરમ પ્રભા ઝીલનારાં !
 વિરલાં છો પ્રેમી, ઝો પ્યારાં !
 ઝો પ્યારાં ! ઝો પ્યારાં !
 પ્રભા ઝીલનારાં !

નૂરજહાન : જાવ, છોકરીઓ ! જાવ.

ઝમીન ઉપર અવનવાં ફૂલડાં ફૂલે છે,
 આસ્માનમાં અજાયબ રંગો ઉડે છે.
 હું મહારા જીગરની જીવનછાંચે છું,
 તહમે તહમારા જીગરના જીવનઆરે જાવ.
 અમે છીએ એવાં જગત શાદ થાવ.
 જીવનભરના ઉત્સવ ઉજવો,
 રસસોન્દર્યની અમરવેલ વિશ્વે વિસ્તારો.
જહાંગીર ને નૂરજહાનની રસજયોત
પ્રગટાવો નરનારનાં ઉરઉરમાં.
 અમારા જીગરમાં ઉડે છે,
 સહુના જીવનમાં એવા ફૂવારા ઉડજો !
 અખંડ તપો જગતનાં રસોપાસડોમાં
 અમારા જીવનજયોતસવની પૂર્ણિમાની
 અમૃતમોઘેરી આ માઝમ રાત.

દાસીઓ : ધન્ય શાહમજનૂન જહાંગીરશાહને,
 ધન્ય જગતરસિયેણુ નૂરજહાનને.

જહાંગીર : નૂરજહાને જહાંગીરને અમર કીધો.

અ. ૩

330

નૂરજહાન : પરમ્પર અધરામૃત પાઠને
પરમ્પરને ઇતિહાસમાં અમ્મર
જહાંગીર-નૂરજહાને.

આથમ્યા-અણુઆથમ્યા રહેશે :
પ્રેમીજોના અમર છે પ્રીતવા
સૂર્યને ચન્દ્રીએ દીધા કાલ
જો ! કરે છે અનન્તને આંગણ ન

(ગાતી ગાતી, ને ઓચારણાં લેતી, ને પુ

કૂશભાઈમાં વેરાતી લાય છે. ખાદશાહ જહાંગીર ને ખાદશાહબેગમ તૂર-જહાન, અખંડ યૌવનની મૂર્તિઓ સરખાં, પરસ્પરને કરહિન્ગોલે હીંચકતાં હીંચકતાં ધુનમાંના કમલહિન્ડોલા ભણી સંચરે છે.

શ્રુતના છોડ પાછળથી જાણે શ્રુતમાં જ ઉચ્ચતામાં હોય એવો ધીમે
ગીતધ્વનિ સ્પર્શે છે.)

વિરલાં છો પ્રેમી, ઝો પ્યારાં !

ઓ પ્યારાં ! ઓ પ્યારાં !

પ્રભા ઝીંઝનારાં !

પ્રવેશ છક્રો

પ્રેમદર્શન

(રાવીતીરે શાહદરાના મકળરામાં હીરામોતીની ઝૂલવન્તી જરિયા-
નની આદરઠાંકી જહાંગીર બાદશાહની કથ છે. રતનજડી સોનારૂપાની
દીવીએ ફરતા રતનત્રીવણ કંઈક ગેબી પ્રકાશ ફેરી દેલા છે. શ્વેતવસ્ત્ર-
ધારિણી, પ્રેમની પૂલરણુ, પ્રાણુજામયાયેલી રાજહંસી સરિખડી, શહેન-
શાહબાનૂ નૂરજહાન કરમાયેલી કમલપાંદડીઓ પરતીકપડતી હોય એવે
પગલે પધારે છે.

મોરખીંછે શહેનશાહબાનૂ પ્રેમસમાધિની રત્નેડી ઉગાડે છે; મહા-
મૂલી જરિયાનની આદર ઉપર નિજગૂંથી ફૂલચાદર બિછાવે છે; સોના-
રૂપાનાં ગંગાજામની ધૂપદાનિયાંમાં ધૂપ પ્રગટાવી કદમમાં ધરે છે.)

નૂરજહાન : મહારો દિલદિલાવર બાદશાહ !

તહારા ગુણુરત્નો આલમને શણુગારતા.

કલન્દરશાહ સામ્યા હતા.

આજે—અમારા બાદશાહી વિલાસ નથી ત્યહારે,

ભાગ્યની ભવ્ય કલા આથમ્યા પછી,

પ્રેમની પરમ અવસ્થા હું માણું છું.

તરુણ-સ્વર્ગમાં યે બહાલા ! સ્વીકારજે
 સ્નેહસોહાગણના આ જીવનસમર્પણ,
 પ્રેમની પૂજારણની આ પ્રેમપૂજા.
 અખંડ છાંટજે તરુણી
 તહારાં પ્રેમામૃત, મહારા પ્રાણેશ્વર !
 ને લીલી રાખજે મદા આપણી ઉરકુંજો.

(ક્યને ફૂંકડે વધાવે છે; તણ વાર સીજદો ભરે છે; હરેક
 સીજદે તણ-તણ વાર ખાખોસી કરે છે.)

રૂઝવજે હરિ ! સૌની દિલની દાહનેઃ
 મૂઝવજે હરિ ! સૌની આત્મઆહને.

31061

